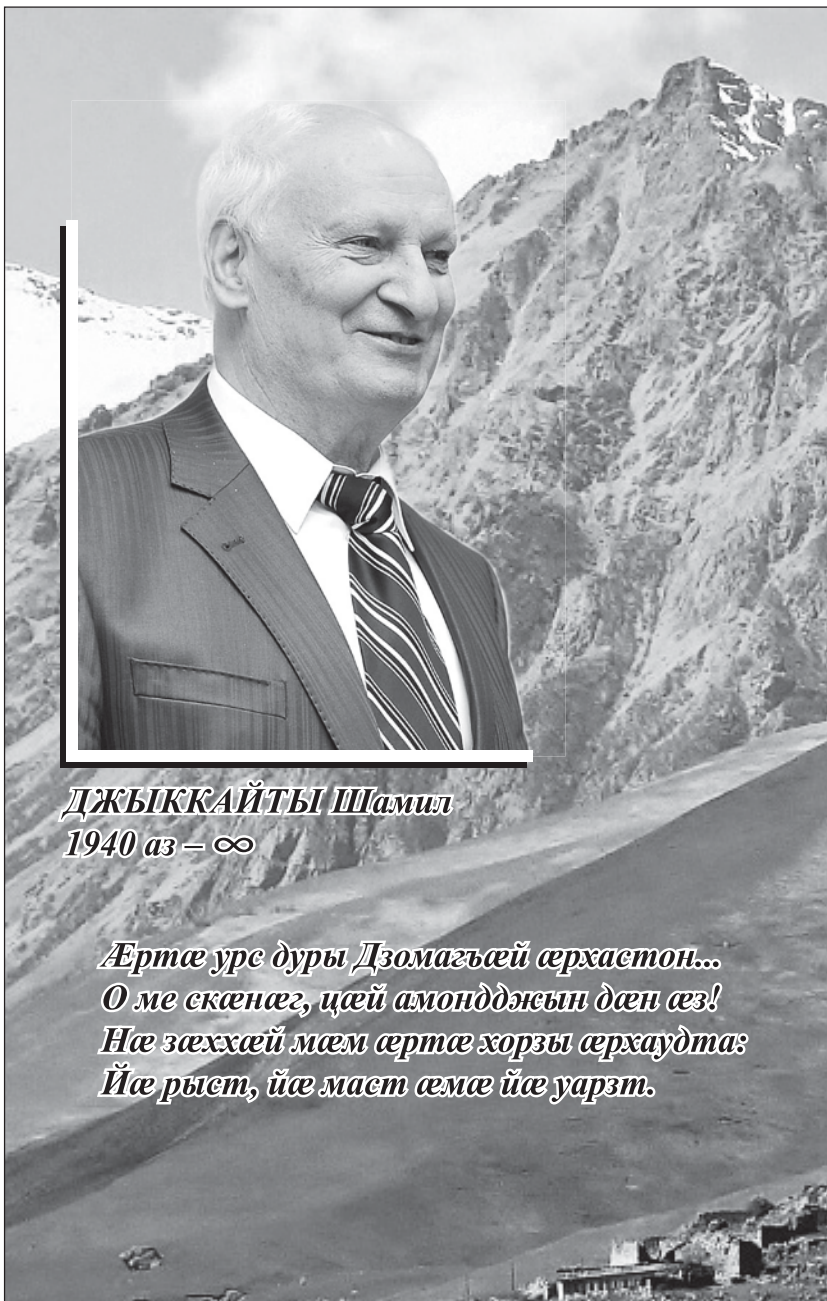

[illegible][illegible]

A collage of various elements. At the top, a map of Latvia is shown with a red border. Below the map, there is a newspaper clipping with the headline "Fyddzardz zondyl" karz somy bakodta Myszat, amaz, cy uyd, uymaz anyhyuld "nog zamany". The clipping contains several columns of text in Latvian. To the right of the map, there is a small text block with the word "Шамиль" and "азы" in large red letters. Below this, there is a large red "80" with "Шамиль" and "азы" in large red letters. At the bottom, there is a large red "202" with "сон ЗАРАД" in large red letters. The background of the collage is a light blue and white pattern.

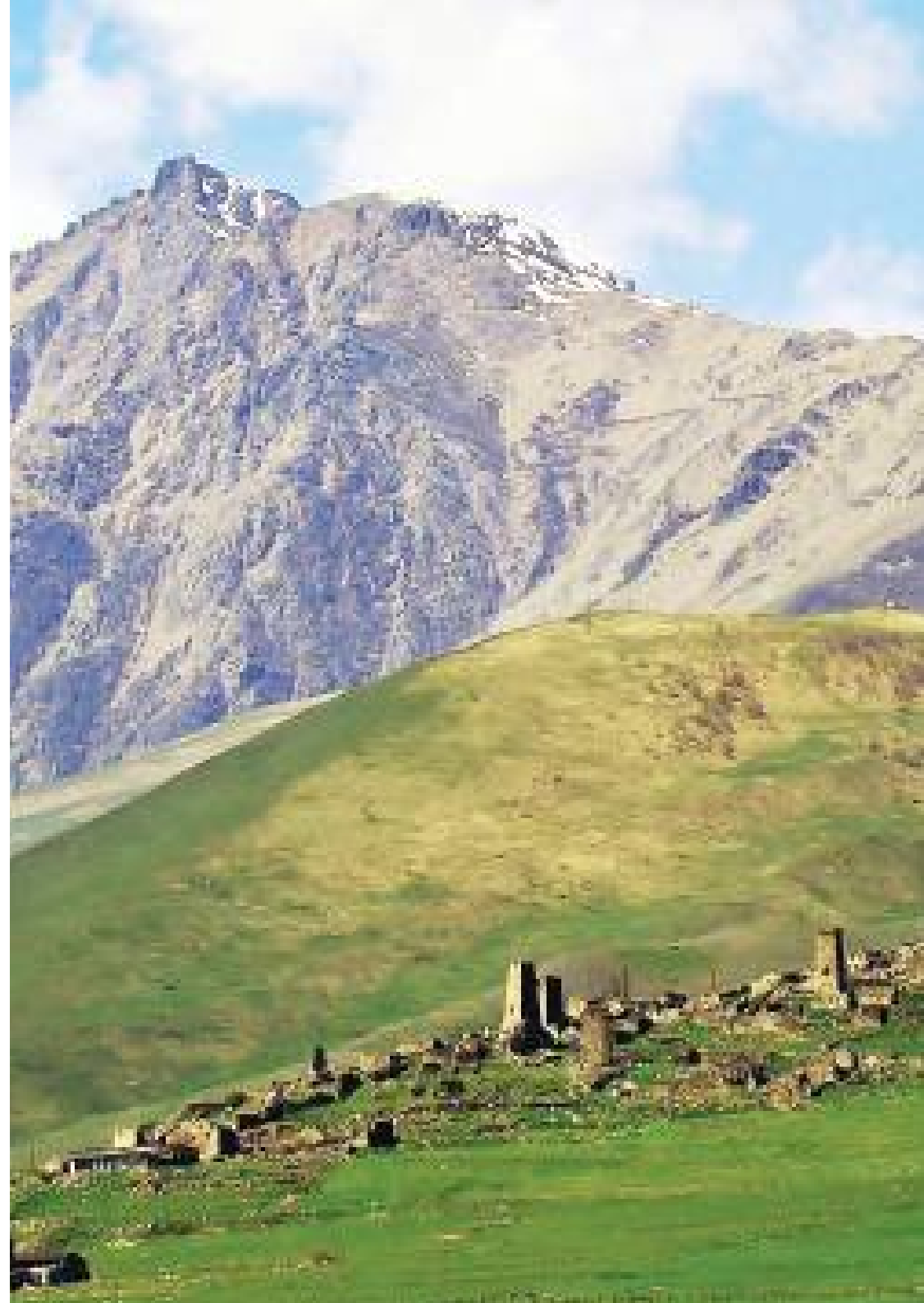
[illegible]

ДЖЫККАЙТЫ Шамил
1940 аз – ∞

*Æртæ урс дуры Дзомагъæй æрхастон...
О ме скæнæг, цæй амондджын дæн æз!
Нæ зæххæй мæм æртæ хорзы æрхаудта:
Йæ рыст, йæ маст æмæ йæ уарзт.*

ДЖУСОЙТЫ Нафи
1925 аз – ∞

*Цæрын – сывæллонау, ныфсытæй,
Æцæг уæларвмæ не 'хсын худ...
Бæллын, – Рæстдзинадæн уæфсытæн
Кæд балцы сфаг уайд мæ уд!*

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Оксана ХЕТАГУРОВА

Редакция

Ответственный секретарь – Асланбек КАСАЕВ
Редактор отдела прозы – Борис ГУСАЛОВ
Редактор отдела поэзии и драматургии – Батрадз КАСАЕВ
Редактор отдела критики и публицистики – Тамерлан ТЕХОВ

Редакционный совет

Гастан АГНАЕВ, Руслан БЗАРОВ,
Зелим БАТАЕВ, Клавдия ДЖУСОЕВА,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Анжела КУДЗОЕВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2020

МАХ 2 2020

ДУГ

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал мыхуыры цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЕТАГКАТЫ Оксанæ

Редакци

Бæрзон секретарь – КАСАТЫ Асланбег
Прозæйы хайады редактор – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи æмæ драматургийы хайады редактор – КАСАТЫ Батрадз
Критикæ æмæ публицистикæйы хайады редактор – ТЪЕХТЫ Тамерлан

Редакцион совет

АГЪНАТЫ Гæстæн, БЗАРТЫ Руслан,
УАТАТЫ Зелим, ДЖУСОЙТЫ Клавæ,
КЪАДЗАТЫ Станислав, КОСТЫ Лизæ,
КЪУСРАТЫ Анатоли, КУЫДЗОЙТЫ Анжелæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2020

НОМЫРЫ ИС:

РЕДАКТОРЫ НЫХАС	5
СÆ НОМÆН, СÆ КАДÆН	
ХЪАЗИТЫ Мелитон. Царды зыд	6
Салих ГУРТУЕВ. Наш Нафи	8
Марьям ЯНДИЕВА. Истинно верующий	13
ХОДЫ Камал. Æхсоны цæв... ..	18
КАСАТЫ Æмзор. Шамил, æнусон у дæ ном	20
ПРОЗÆ ÆМÆ ПОЭЗИ	
НАФИ. Азтæ цæуынц. <i>Эссе</i>	24
Урс нымæт. <i>Кадаг</i>	26
Лæгдзинад домæ дуг. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	35
ШАМИЛ. Хæлæг æмæ хæзна. <i>Таурæгъ</i>	44
Марды уæлхъус. <i>Памфлет</i>	53
Мæ Ираен царды хæртæ курын. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	60
КРИТИКÆ ÆМÆ ПУБЛИЦИСТИКÆ	
ШАМИЛ. Нæ вæййы рухсæн сау талынг йæ ингæн.	
<i>Поэты хъысмæт Нафийы лирикаейы</i>	72
«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ	81
ФЫСТÆДЖЫТÆ	106
НАФИ. Куы хауай, уæд – стъалыйау бæрзондæй.	
<i>Сагъæс æнæфыст чиныгыл</i>	109
ÆРТÆ ФЫСТÆДЖЫ	117
МЫХУЫРЫ ЧИ НÆМА УЫД, УЫЦЫ ÆМДЗÆВГÆТÆЙ	
НАФИ. Ныхас Ирыстонимæ. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	121
ШАМИЛ. Æфсургъ та баззæд дзæгъæлæй... <i>Æмдзæвгæтæ</i>	130
КАРЗ ХÆСТЫ ФÆНДÆГТЫЛ – УÆЛАХИЗМÆ	127
НАФИЙЫ ТЫХХÆЙ ЗАГЪТОЙ...	138
НАФИЙЫ ХЪУЫДЫТÆЙ...	143
ШАМИЛ. Алæмæты дзауматæ æмæ сæ мифон æууæлтæ.	
Кард – æхсар æмæ намысы хотых. <i>Уац</i>	145
МÆЙЫ ЦАУТЫЛ АФÆЛГÆСТ	159

РЕДАКТОРЫ НЫХАС

ÆНУСОН – СÆ ЗАРÆГ, СÆ КАД

Нафи æмæ Шамил... Дыууæ хæрзцыбыр номы, фæлæ се 'мдзаг – æрдхæрæны уарзондзинад æмæ 'мбисонды лæгдзинадæй. Алчи дæр сæ царды цыд йæхи фæндагыл, хаста йæхи уаргъ, хызт цæлхдурты сæрты. Фæлæ иу уыд сæ зарæг, иу уыд сæ нысан, иу уыд сæ бæллиц – адамы хæлардзинад, сæрибардзинад æмæ рæстдзинад.

Нафийы сфæлдыстадон бынтæм акæстæйæ, лæг дисы бацауы, тæхуды, куыд ын бантыст уыйас æмæ ма йæ цæрынмæ та кæд равдæлд, зæгъгæ. Æппындзæх адамы 'хсæн куы уыд, уæд, йæ кусæнуаты цы утæппæт радзæгъд къухфыстытæ ис, уыдон ныффыссыныл та ма-иу кæд æрбадт. Уыдонæй уал йæ хо Клавайы руаджы джиппы рауагъд æуыд дæс томы. Фæлæ ма дзы рауадзинаг дыууиссæдз томæй фылдæр ис. Кæуылты Нафи у! Чи йыл аххæсдзæн!

Шамил, нæхи Шамил... Афæтæ мæм фæкæсы, цыма ныртæккæ дуарæй æрбахиздзæн æмæ та йæ хъæлдзæг ныхæстæ кæндзæн. Литературæйы цы фæндаг равзæрста, уым та бынтон æндæр уыд. Дугъон бæхæй-иу тагъддæр фестадисты йæ хъуыдытæ, æмæ-иу урс гæххæттыл ныххал сты йæ абухгæ хъуыдыты зæйтæ, йæ рæстдзæвин ныхæстæ зæрдæйы иннæрдæм хызтысты æмæ хизынц ныр дæр.

– Цы хъуыд поэты? Цæуыл уыд йæ сагъæс, йæ хъынцъым? Цæуыл уыд йæ тох?

– Ирыстоны хæрзæбоныл, йæ фидæныл!

Бирæ зæрдæрыст хъуыдытæ ахаста йемæ.

Ирон литературæйы дыууæ классикæ, нæ сомыгæнæнтæ... Куыд сын æнтыст афтæ уарзын æмæ лæггад кæнын Ирыстонæн, нæ бæстæйæн! Сæ дыууæ дæр сæ курдиат æмæ уды фарнæй дæллаг галтау фæлæггад кодтой ирон дзырдаивадæн. Ирон литературæйы историйы баззайдзысты адамон фысджытæй.

Журналы ацы номырау арæм Нафи æмæ Шамилы рухс нæмттæ.

ЦАРДЫ ЗЫД

«Стыр дурæн – стыр тулæн, стыр фурдæн – стыр уылæн» – зæгъы ирон æмбисонд, æмæ у замманайы раст. Уæныг цауæнты куы нæма ацауы, хæцæнты куы нæма ахæцы, уæд æм цард хъазын æмæ кафын кæсы.

Кæддæр, Хаджеты Таймураз æмæ Гуыцмæзты Алешимæ нæ тæккæ æррайыл куы уыдыстæм, уæд нæм диссаг каст, Нафи цауылнæ нуазы æмæ зары, æппынæдзух куыстифтыгъд куы у, царынмæ та кæд хъавы, цауыл фæсагъæс кæны æрхуымæй?..

Æмæ нын æмбисонд æрхаста. Къуыдары нæм, зæгъгæ, иу зæронд лæг æппынæдзух уыд æнкъард, йæ разы-иу йæ лæдзæджы къæдзмæ йе 'рмтгæ сарæзта æмæ бон-сауизæрмæ афтæмæй бадт хуры хъарммæ.

Цауылнæ исты дзурыс, зæгъгæ йæ куы фарста Нафи, уæд, дам мын афтæ:

– Кæй зыдтон, чи мæ зыдта, кæй æмбæрстон, чи мæ æмбæрста, уыдонæй удагас ничиуал ис, æмæ кæимæ дзурон?

Уæд нæм йе 'мбисонд худæг фæкаст. Абон мæ алыварс мæ удмæ хæстæг адаг куы стæнаг сты, уæд дзырд зæгъынмæ зивæг кæнын райдыдтон. Фæлæ Нафи мæ зæрдыл арæх æрлаууы.

Цы адамы зыдтон, уыдонæй, æвæццæгæн, Абайты Васо, Джусойты Нафи æмæ... мæ фыд Ресойæ æнæвдæлондæр ничи уыд. Мæ фыд Ирыстонæн бынтæ не скодта. Йæ кæстæртæн цы къуым ныууагъта, уый дæр ацы тугкалæн бонты нæ фыдбоны сыхæгты хъуыры аирвæзт. Фæлæ ма чысыл куы уыдтæн, уæд-иу æй æрымысыдтæн.

Æхсæвыцъæхæй-иу мæ фынагъæ ныууагъта. Хæдзарыдзаг бинонты дарын хъуыд. Бонагъ колхозы куысты раздзог уыд, изæрæй та-иу хæдзары хъуыддæгтæм атындзыдта. Æрдæгæхсæв-иу мæ 'рбайгæфта фынагъæ.

Уæддæр ын къаты бон къаты бон уыдис, бæрæгбон – бæрæгбон. Нафийыл алы зынгæ бæрæгбоны дæр цыма фембæлын, фæлæ, мæнмæ гæсгæ, Абайты Васойау йæ бæрæгбонтæ дæр къаты бонтæ сты.

Кæддæр мын æнкъард мидбылхудтимæ дзырдта, зæронд лæгæн йæ хъуыдытæ гæххæтмæ рахæссынæн рæстæг нал фæфаг кæны, зæгъгæ.

Йæ дзуринагътæй иу уыдис йæ зынгхуыст хæлæрттæ Нартыхты Михалы æмæ Дзаболаты Хазбийы номыл фыст пьесæ «Кæм ис де 'фсымæр, Абел?» Æрæджы джиппы рацыд журналы. Фæлæ йын уыцы кусинагътæ нырма цас сты!

Цас уыдысты æмæ ноджы цас сты!

Хорз та уый у, Нафи сæ кæй нæ фæллайы, алы бон дæр, хæстон лæгæн куыд æмбæлы, афтæ кæй райдайы семæ тохæй. Уымæн æмæ æууæнды йæ уæлахизыл. Æууæнды йæ фидæныл. Уый йæм æвзæрын кæны кæдфæнды дæр царды зыд:

*Фæкæн мæ, Уастырджы, æвæсмон,
Мæ куыст мын арфæйаг фæкæн!
Кæд ыл фæстагæттæ æввæрсой,
Уæд цуу йæ зын, йæ хъыг лæгæн!
Уæд фод сæдæ-æрдæ мæ зынтæ,
Уынгæг – мæ къæс, куысты сæр – сындз,
Уæд мыл цыфæнды худæнт зынтæ.
Æмæ райæд цыфæнды куыдз!
Уæд цасфæнды тыфылтæ калæд
Къæйных æхсины лæг, уæййаг,
Мæ удгуыст æз кæндзынæн галау.
Куынæ дæн хъал лæгтæй, мыййаг!
Цæхæртæ калдзæни мæ хъазты
Нæ Иры сагъæсты æхсон!
Зын у лæгæн фæцæрын? Раст у!
Фæлæ кæд уыди уый æнцон?*

(«Мæ хуымгæнды хай»)

Нæу Нафийæн дæр æнцон... Фæлæ, Нафи цы сараза, уый æндæр исчи нæ сараздæнис. Нафи цæмæ нæ бавнала, уый та дæсгай, чи зоны, сæдæгай азты дæр аразинагæй баззайдзæн. Цардыл, куыстыл уымæн зыд кæны.

Нафийы цард æмæ стыр куыстытыл дзурын дæр нæу æнцон. Дзурын сыл та сыл хъæуы. Иумæйагæй, стæй – конкретонæй.

*ХЪАЗИТЫ Мелитон,
2015 аз*

НАШ НАФИ

Этого Человека я знал с того дня, когда он защищал в Институте мировой литературы докторскую диссертацию. Туда повел меня Кайсын Кулиев – старший, но никогда не подчеркивавший это свое старшинство, друг Нафи, заботливый, внимательный ко всем, кто нуждался в его присутствии в любой ситуации. Именно эта черта характера настоящего кавказца Кайсына Кулиева и привела его на защиту докторской диссертации младшего его собрата Нафи. На мое счастье, я в те дни был в Москве с Кайсыном по каким-то общим делам.

– Давай, – сказал он тогда мне, – сходим на защиту диссертации к нашему близкому кавказцу, вдруг надо будет его самого защитить.

Мы пришли как раз к началу заседания диссертационного Совета. Как только мы вошли в зал, задумчиво сидевший в первом ряду Нафи, не скрывая своей радости, подошел к нам. Кайсын сразу представил меня ему: «Это мой племянник Салих Гуртуев, поэт». Как будто я что-то мог значить в тот день для Нафи. Гладко причесанный, с еле заметной сединой густых прямых волос, худощавый, чуть выше меня ростом, Нафи протянул худую руку и сказал: «Очень приятно».

Мы познакомились, крепко пожав друг другу руки. Тепло его души, которое я почувствовал тогда, я ощущаю и сегодня, когда его уже нет с нами физически, но живет во мне духовно. С тех пор я все время интересовался его жизнью. Но он, как мне приходилось ощущать все время, больше думал и заботился обо мне. Каждый раз спрашивал о моей работе, о том, что пишу или написал.

Его суждения о литературе и литераторах, ученых и их работах настолько были глубокими, что ни одна дискуссия общесоюзной значимости не проходила без его присутствия. В одном из дискуссий по развитию литератур народов Советского Союза, подробный отчет о которой был опубликован на страницах очень авторитетного и многотиражного журнала «Дружба народов», подчеркнуто было мнение Нафи Джусойты. Вот выдержка из того отчета, которую я выписал для себя еще в те советские времена и против которого никто из участников не

мог возразить: «Один из участников нашей дискуссии, – пишет автор отчета, – доктор филологических наук, осетинский поэт, писатель Нафи Джусойты сказал: говоря о развитии и сегодняшнем состоянии литератур малочисленных народов, сегодня можно наблюдать уже обратное влияние литератур этих народов на литературы с историческими корнями развития».

Вот вам и Нафи. Авторитет его в мире литературы и литературоведения был непререкаем.

Он в продолжение всей своей жизни щедро делился своими знаниями с молодыми учеными и писателями. В Кабардино-Балкарии практически все ученые-литературоведы пользовались его непосредственной помощью и опирались в своих исследованиях на его труды. Зачастую он нуждающихся в его помощи и советах не приглашал к себе, а приезжал сам к ним. Много раз я наблюдал лично его отношение к тем, кто к нему обращался. И непременно встречался и с друзьями, когда приезжал к нам в Кабардино-Балкарию. Наш научно-исследовательский институт превратился практически в его рабочий орган. Все работники этого учреждения любили его, с упоением слушали его лекции и беседы на различные темы по истории Кавказа и судьбах его народов. И рассказы его всегда заканчивались констатацией факта: народы Кавказа переплетены корнями, много общего в характере, обычаях, традициях, истории наших народов, поэтому и дружба наша незыблема.

Особый разговор о том, как он умел дружить. Как говорят балкарцы, мужчины в дружбе друг другу не клянутся, а на деле доказывают это. А дружба между Кайсыном Кулиевым и Нафи Джусойты – это особая статья. Я видел все это в течение многих лет после того дня, когда Нафи защищал докторскую. Не было случая, чтобы он не приехал на мероприятия, которые касались Кайсына Кулиева.

А как они пели народные песни в обнимку с Кайсыном, он – на осетинском языке, Кайсын – на балкарском. А мелодия была единой. Слушая этот дуэт, человек прямо на ходу, сам того не осознавая, как-то очищался, к нему приходило успокоение, умиротворение, любовь ко всему окружающему. Мир внимал им, и слушатель растворялся в этом мире, как ее частица.

Несколько раз я наблюдал, как они пели дуэтом в Чегемской тес-

нине. И, представьте себе, – теснина раздвигала свои стены, горы превращались в единый слух.

Это было настоящее духовное единение во времени и пространстве с охватом истории своих народов, которые всю жизнь соседствовали и роднились, и поэтому и мелодии народных песен совпадали. Вот это называется слиянием душ.

То было наукой для нас, идущих вслед за ними. И если мы чем-то похожи на них во взаимоотношениях, то считайте, что мы впитали их образ жизни. Ну, а если нет, то, значит, мы сами виноваты. Но жить так, как они жили – есть спасение от всех напастей.

Я пришел к этому мнению, общаясь с ними, видя их взаимоотношения. А иначе, чего стоим мы, как последователи, если не впитали в себя такие высокие качества человеческого общежития.

Даже после кончины Кайсына он каждый год приезжал на дни рождения и смерти Кайсына. Никто никогда его не приглашал, иногда он даже раньше нас самих появлялся в Нальчике, чтобы поучаствовать в мероприятиях, проводимых в эти дни. Иногда просто приезжал, чтобы посетить Дом-музей Кайсына, приносил цветы к памятнику и уезжал также тихо, как и приезжал.

А был и один невероятный случай: скончалась супруга Нафи. Те дни совпали с днем кончины Кайсына. Даже в такой тяжелый для себя день, он оставил дома свою сестру Клавдию, а сам приехал в Нальчик для участия в траурных мероприятиях. Может, для кого-то это покажется неприемлемым фактом, но такова сила мужской дружбы на Кавказе.

Он часто гостил у меня. Бывал дома. Знал семью мою. Однажды он приехал ко мне в горный район, где я работал редактором районной газеты. Мы пошли с ним в Балкарское ущелье, дошли до теснины, он как бы стал разговаривать с горами, потом запел народную песню. У него был замечательный голос. И знал он много песен народных.

Я думал, что он забыл, что в теснине громко петь нельзя, – от вибрации может обрушиться скала. Когда я об этом ему напомнил, он, оказывается, ничего не забыл, а знал, что горы возвышаются благодаря этим народным горским песням, и в знак благодарности к исполнителю слушают песню молча. Это было его мнение: он был горец, хорошо знал горы. И одевался он, как горец, чего стоила его незаменимая

коричневая войлочная шляпа; он был строен, как горец, – он был мужественен, как горец, он дружил, как горец, он возвышался своими знаниями, как гора над увалами.

Он был в мировой литературе, как рыба в воде. Его суждения были основательны, мнение неоспоримо. Я тоже подарил ему свою книгу стихов, после того как о нем написал очерк и перевел его большое стихотворение, посвященное матери. Здесь я хочу привести его отзыв об этой книге. Вот он:

Дорогой брат Салих!

Спасибо тебе за память и за подарок!

Судовольствием прочитал твои стихи и поэмы. Ты – поэт, и этим я сказал свое одобрение. Судить о мере таланта всегда зряшно. Тем более, – когда поэт в полном расцвете своих возможностей. А дело читателя, а я в данном случае прежде всего читатель, – почувствовать, с кем его свела судьба: с поэтом или с рифмованными строчками. Вот я и чувствую в твоих стихах сердце, добрую душу, богатое воображение и ищущую, страдающую, сочувствующую мысль поэта. Это меня радует. Тем более, что ты мой друг и брат.

Спасибо тебе еще раз за эту радость!

Стихи переведены хорошо. Разумеется, я не могу судить ни о стилистической адекватности переводов, но как русские стихи – они на уровне современного русского стиха.

Предисловие Кайсына тоже прекрасно – просто, дружески доброжелательно и мудро.

Поздравляю тебя и обнимаю!

*Твой Нафи ДЖУСОЙТЫ,
16. 04. 1983г.*

Я не ошибся в том, что назвал эту маленькую заметку о нем «Наш Нафи». Он ведь сам, как видите, написал «Твой Нафи Джусойты».

Но я не могу его благородный жест принять только на себя, его многие у нас ждали всегда, он был любимцем многих – ученых и писателей.

Когда я обратился к Главе нашей Республики Кокову Юрию Александровичу по поводу 90-летия Нафи и сказал, что я собираюсь ехать,

он, ни слова не говоря, не задав мне ни одного вопроса, сказал своим помощникам, чтобы те подготовили Указ о награждении Нафи Почетной Грамотой Кабардино-Балкарской Республики. Создал делегацию, и мы – министр культуры Мухадин Кумахов, доктор филологических наук Хангери Баков и я – поехали на его юбилей. Потому что и Глава республики знал, кто есть для нас Нафи.

Таким родным он считается и сегодня у нас, в Кабардино-Балкарии.

Салих ГУРТУЕВ,

Народный поэт КБР и КЧР

***

Орлиные крылья поэзии Нафи Джусойты, его поэтическую индивидуальность нельзя не заметить.

***

Нет горца более образованного, так талантливого и так красиво естественного и скромного во всем, чем Нафи.

***

Нафи из тех кавказских писателей, которые близки мне как писатели и как люди.

Я счастлив, что в этом трудном мире у меня есть друг, хорошо знающий жизнь...

Кайсын КУЛИЕВ

ИСТИННО ВЕРУЮЩИЙ

...Папа звал его Ханафи, не Нафи, а именно Ханафи. И в нашей семье – мама, братья и я – всегда знали, что это Нафи Григорьевич, осетинский друг и брат нашего отца. Сознательно ли, бессознательно, но, как всегда, папа «попал в яблочко»: в переводе с арабского «Ханафи» – значит «истинно верующий» (получив впоследствии развитие в тюркской этимологии, это имя обогатилось не менее мощными и многозначными смыслами). Называя его Ханафи, папа, несомненно, своим пронзительным внутренним взором увидел в нем органичное сочетание отваги и мягкости, негибаемой силы и твердости, прямолинейности и творческой любознательности (а это и есть толкования имени «Ханафи»). Отсюда становится понятным, почему истово уверовавший в свое предназначение, высокую миссию созидателя, неангажированный и невероятно самодостаточный осетинский гуманист Нафи Джусойты входил в ближайший дружеский круг Джемалдина Яндиева. В свою очередь, имя ингушского классика в переводе с арабского значит «светоч веры» и в своем первоначальном смысле как бы перекликается с именем Ханафи в ключевом слове «вера». Вера в добро и красоту, истину и силу духа человеческого, невзирая на все тяготы, соблазны и испытания, предназначенные каждому смертному в земной юдоли...

Наше общение с Нафи Григорьевичем было отнюдь не частым, но весьма интенсивным по своему характеру и последствиям. Жарким грозненским летом 1980 года (ровно через год после смерти Джемалдина) в холле гостиницы «Чайка», в которой разместились участники большой научной конференции, организованной Чечено-Ингушским НИИ языка и литературы и ИМЛИ им. Горького, отведя меня в сторону от уважаемых грандов «литератур народов СССР», Нафи Григорьевич, демократично представившись, по-отечески обнял меня и выразил свое такое искреннее соболезнование, теплоту и силу которого я носила в себе долгие годы. В его уме, скромности и даже в самой фигуре четко просматривалась особость немногочисленной кагорты людей со стержнем, внутренней свободой. Сразу стало понятно, что он из папиного «племени гусаров»...

Еще через несколько лет, при подготовке книги о Джемалдине, я написала Нафи Григорьевичу, и он ответил несколькими потрясающими письмами мне и маме, в которых искренность, ум и теплота высочайшей пробы светились в каждой строчке:

«Дорогая моя девочка! Позволь мне с тобой говорить, как с дочкой... О моем сердечном друге Джиме... я напишу непременно с любовью и болью. Я собирался написать о нем, его поэзии, прекрасной, доброй и мужественной, по-юношески живой, мудрой, но всегда сердечной. Однако случилось так, что не успел при его жизни... Даже уже самый образ Джемалдина стоит того, чтобы написать о нем хорошую книгу, какую я не смогу написать, но штрихи к портрету истинного поэта и необычайно содержательного человека я постараюсь набросать в меру своего умения... Нет ли неопубликованных стихов? Может, прилешишь кое-что в подстрочном переводе? И одну книжку стихов на ингушском – хочу почувствовать звучание стиха (музыку) в оригинале. Вот сколько поручений!... Не огорчайся, это – к делу. Буду писать. Нафи Джусойты» (12 октября 1987 г., Цхинвали).

Из письма маме: «Дорогая Рая Созеркоевна! Спасибо за хорошее письмо. Память о Джемалдине мне очень дорога. И я, седой человек, переваливший за шестой десяток лет, чувствую себя сиротой... Понимаю, что ничем помочь не могу, но хотя бы в память... следует что-то сделать! Они (ушедшие друзья-поэты. – М.Я.) оставили не только семью, но и детей своего сердца, своего разума, своего таланта. И вот этим «детям» надо чем-то помочь, чтобы они долго и достойно жили среди людей. И еще рассказать людям о том, что отцами этих «детей» были превосходные кавказцы – мужчины-рыцари, добрые сердца, умные и смелые мыслители, несказанно любившие эту землю, людей, родные народы и языки, носившие благородную тревогу за судьбу людей, тревогу, которая, кажется мне, не покидает их и там, в стране мертвых... Вот в этом вижусь свой неоплаченный долг перед ушедшими друзьями, постараюсь его выполнить. Буду в Грозном, непременно зайду – хочу, кроме всего остального, взглянуть на бумаги и книги своего брата Джемалдина... Нафи Джусойты» (17 ноября 1987 г., Цхинвали).

Еще из письма ко мне: «Стихи его в подстрочнике куда лучше, чем в переводе. Собственно, это так и должно быть, но... вольное обращение наших русских братьев (переводчиков. – М.Я.) меня огорчает до глубины души. Нельзя с душой поэта обращаться вольно, походя и бездумно. Я заинтересовался односложными словами в кавказских языках. А их в ингушском, видимо, не так уж и мало. Если тебя не затруднит – пришли мне дословный перевод (под строкой) стихотворения «Ер я» («Это есть». – М.Я.):

Ер я

Со хало, оатто яйна,
Сона дика-во дайна,
Са даьй хьегаиш лийна
Къонахий зама...

(Это есть

Меня вскормившее,
Мне тяготы и легкость давшее,
Мне хорошее и плохое давшее,
В котором, трудясь, прошли мои отцы,
Мужественное время. – М.Я.).

Я рад был бы послушать твои лекции по литературе и фольклору. Я уже вел этот курс (в Литинституте им. Горького. – М.Я.)... А кто руководит, кто знакомит с переводческим искусством? Если руководитель будет сам неуклюжий переводчик, то мало чему научит, это тонкое и сложное дело. Передай мой сердечный привет мужу, детям, особенно маленькому Джемалду – Дай ему, Аллах, вырасти таким же рыцарем совести и человеческого достоинства, каким был его дедушка...» (24 ноября 1987 г., Цхинвали).

Убеждена, что систематическое чтение этих (и других) писем выдающего мыслителя и оригинального творца разножанровых текстов Н. Джусойты вполне может служить этической лоцией в нынешней разорванной на атомы и микроны «межнациональной» кавказской действительности. Причем, лоцией самой точной, выверенной могучим опытом совестливой и достойной жизни...

...Несколько лет назад, в 2016 году, Нафи Григорьевич, невзирая на хвори и боли, подготовил и осуществил свой личный, но ставший ярким общественным явлением, план по увековечиванию памяти своего ингушского друга-поэта. Он за собственный счет издал книгу стихотворений Джемалдина Яндиева в своих переводах на осетинский язык «Уалдзыгон сидт» – сорок стихотворений из посмертного сборника папы «Весенний зов» (1986 г.) и два великолепных эссе-реквиема, посвященных настоящей дружбе, памяти и истинной поэзии.

Его бесспорный авторитет и личностная безупречность стали тогда моральным императивом для управленческой братии, воплотившись во

вполне конкретные документы по присвоению школе в селе Яндиево (ныне Дачное) имени своего незабвенного друга и установлению бюста Джемалдина во дворе этой школы.

На этом грандиозная миссионерская деятельность гуманиста Джусойты в тревожной зоне весьма хрупкой осетино-ингушской «межнациональной гармонии» не закончилась: с его помощью и благословения тогда же, в октябре 2016 года, на здании Балтинской школы, в которой с 1925 по 1929 годы учился кавказский классик Дж. Яндиев, была установлена скромная памятная доска. Нафи Григорьевич, сопровождаемый изумительной своей сестрой Клавдией Григорьевной, приехал на ее открытие и большой многонациональной аудитории сказал слова о поэте и друге, которые навсегда вошли в сердца людей и, надеюсь, навсегда закрепили как сам мемориальный знак, так и уважение к высокой поэзии, не имеющей никакого отношения к пресловутому «пятому пункту».

Наши встречи с ним, общение стали для меня моей личной Академией Нафи (Ханафи), в которой я получила эксклюзивные знания и уникальный пример совестливого и гуманного жизнестояния.

В удручающей современной банальности Нафи Джусойты заинтересованно и бесстрашно отнюдь не поверхностным, а глубоким осмысленным взором, как бы перебирая старые слова в стихах Джемалдина, разглядел и явил нам красоту и свет правильных и забытых смыслов. Словно алхимик, он, перебрав их в своей душе, обнажил искренние и палящие сердце образы и смыслы, отражающие наше нынешнее смятенное и уставшее от симулякров сознание, давая надежду на рождение новых нефальшивых чувств.

Минувшие десятилетия (!) показали жуткую реальность болезненных разрывов, умолчаний, заезженных клише, зашкаливающей лжи. Последний рыцарь ушедшего «кавказского золотого века» посредством переводов произведений своего собрата по духу и творчеству доказал застывшим в анабиозе современникам, что подлинная поэзия и есть самая честная и главная «работа по раскрытию мира» (К. Корчагин): она способна «сшивать» даже самые безнадежные разрывы и восстанавливать саму ткань жизни. Потери и подмены (под завалами которых мы находимся почти тридцать лет) в социальной и морально-нравственной современности не испугали бесстрашного и честного Нафи Джусойты (в его-то годы!) осуществить свою про-

фессиональную миссию по переводу ингушской классической поэзии. Во времена безвременья, мы убеждены, – это, бесспорно, миссия с актуальной «политической повесткой», потому что стихи, отобранные им для перевода, – лирические размышления о самостоянии человека, его месте в природном и социальном космосе, о неиссякаемой вере в жизнь и красоту Божьего мира. Это ли не самая востребованная ныне «политика» по усмирению разрушительных энергий и воссозданию нового братства в истерзанном временщиками (явно не знакомыми с высокой поэзией) межнациональном бытии?..

В стихах Джемалдина Яндиева Нафи Джусойты увидел органику сплавленных воедино мыслей и чувств в целостном речевом потоке «первородной лавы» гортанного ингушского языка, его звуки, вместившие в себя «прихлынувшую к миру полноту сердечности» (С. Зотов), яндиевскую прасодию – ритмическое «сердцебиение» его родного языка. Нафи прочувствовал это, как немногие, лишь посвященные и верующие в красоту и высоту поэтического слова, ощутил «на молекулярном уровне» ритмическое движение стихотворной речи Джемалдина с ее внутренней структурой монологического диалога. Того диалога, в котором присутствует светлое чувство понимания и сострадания к другому, иному. Что так же подтверждает значение поэтической «политической повестки» в благородной работе по воссозданию толерантного и дружественного сосуществования в «этом прекраснейшем из миров»...

И последнее: Нафи и Джемалдин жили во времена чудовищных социальных экспериментов и катаклизмов, разочарований и тягот (Джемалдину посчастливилось умереть раньше). Но, несмотря на это, оба относились к жизни, как святые мудрецы, ухитрившиеся «вкушать богатства мира, не выходя за порог мудрости нищих дервишей, безразличных к внешним подробностям» (М. Харитонов), но обретшим источник света и радости внутри.

Спасибо им, что они в отведенное им Богом время так облагораживали нашу жизнь!..

*Марьям ЯНДИЕВА,
дочь Джемалдина,
январь 2020 г.,
г. Москва*

АХСОНЫ ЦАВ...

Литературайæн профессионалон аргъ кæнынхъом чидæриддæр у – фыссаг уа, кæнæ чиныгкæссаг, – уый, Джыккайты Шамилы фыстытæ лæмбынæг бакæсгæйæ, æрцаудзæн бæлвырд æмæ æнæгуырысхойаг хатдзæгмæ: Шамил у Ирыстоны стырдæр поэттæй иу. Фæлæ афтæ зæгъыны тыххæй ахизын хъæуы ирон хæлæг, ирон æдзæстуарзондзинады сæрты.

«Хион цæсты нæ ахады», «Нет пророков в своем Отечестве» – зæгъынц адæмон æмбисæндтæ. Фæлæ ацы базырджын ныхæстæ Джыккайты Шамилы сфæлдыстадон фæндагыл нæ бадынц. Уымæн æмæ Шамил йæ фыццаг къахдзæфтæй фæстæмæ йæхимæ æркæсын кодта канд литературон æхсæнад нæ, фæлæ æгас ирон дзыллæйы дæр. Уыцы кад æмæ рад парахатæй-парахатдæр кодта бонæй-бонмæ, азæй-азмæ иу чиныгæй иннæмæ. Æмæ йын æнтысгæ та бирæ бакодта, зæгъæн ис, æмæ æппæт жанрты дæр: поэзийы, прозайы, драматургийы, литературон критикайы æмæ литературæ-иртасынады, текстологийы, аивадон тæлмацы, публицистикайы. Уæдæ-иу йæ адæмыл уынгæг бон куы акодта – Цæгаты уа, кæнæ Хуссары, – уæд Шамилы зæрдæбын æмæ барджын ныхас кæддæриддæр адæмæн уыд ныфсы хос æмæ хъарудæттæг. Æмæ абоны бон, цины уа æви зианы, горæты стыр уынджы æви къаннæг хохаг хъæуы, «Джыккайты Шамил», зæгъгæ, куы зæгъай, уæд дын йæ хорзы кой æхсызгонæй чи нæ ракæндзæн, ахæм бирæ нæ разындзæн. Уый у тæхудиаджы сфæлдыстадон æмæ адæймагон хъысмæт. Шамил уарзта йæ адæмы, адæм та уарзтой æмæ уарзынц Шамилы æмæ йæ уацмыстæ.

Ирыстоны адæмон поэт, Хетæгкаты Къостайы номыл Паддзахадон премийы лауреат, филологон наукæты кандидат, нæ сæйраг университеты профессор æмæ кæстæр фæлтæры куырыхон зондамонæг – ахæм бæрзонд нæмттæ, дзомагъаджы загъдау, чъиу æууилыны тыххæй нæ дæттынц, фæлæ фидар æнцой кодтой Джыккайы-фырты бирæазыккон фыдæбоныл.

Джыккайты Шамил йæ 'взонджы бонтæй фæстæмæ æнувыд æмæ иузардион уыд хъайтарон-романтикон дзырдаивадыл: монологтæ «Хазби» æмæ «Дыуыт», «Сосланы хынцъым», пьсæтæ «Цомахъ» æмæ «Хъодыгонд зæд» æмæ а.д. Уæдæ йæ кандидатон диссертаци,

«Фольклор æмæ ирон поэзи» кæй рахуыдта, уый дæр æнæнхъæлæджы хабар нæ уыди.

Афтæ зæгъæн ис: цы эпикон фæлгонцтæн, цы историон персонажтæн балæггад кодта Шамил йæ курдиаты хъомысы фæрцы, йæхæдæг дæр бæлвырд бæрцæй уыдоны æнгæс уыд ныфсхаст æмæ уæздан, æргомдзырд æмæ æнæсæттон. Æгæрыстæмæй, йе 'ддаг бакастæй дæр цыма рагон романтикон рыцарты фæзмы, адæймагмæ афтæ фæкæсы хаттай. Æдзух хæрзæфснайд, аив æмæ фидауджын. Æмæ адæймаг бар-æнæбары æрымысы Гетейы ныхæстæ: «Всякая внешняя благопристойность имеет свои внутренние основания».

Литературон институты куы ахуыр кодтон, уæд-иу арæх мæ хæлар Шамила æппæлыдтæн нырыккон уырыссаг поэттæй: Твардовскийæ, Луговскойæ, Василий Федоровæй... (бирæтæ дзы Литинституты уыдысты мæ ахуыргæнджытæ). Æмæ мын иухатт афтæ зæгъы, уыдон дæр, дам, дзæбæх фыссынц, фæлæ, дам, стырдæртимæ хъæуы ерыс кæнын, ома Шекспир æмæ Дантейы хуызæттимæ. Æмæ йæ ныхасы уыдис рæстдзинад. «Фауст»-ы Мефистофель мæнгæн нæ фæзæгъы: «Средь мелких действуя, мельчаешь, а средь больших и сам растешь». Уыдæттыл хъуыды кæнгæйæ, фæстæдæр ныффыстон мæхæдæг:

*Хуыцауттæ 'взонгæй та кæмæн нæй,
Фæкуывтон бирæ нæмттæм æз,
О, хатгай обæутты аууонæй
Нæ ахста хохрындытæ мæ цæст.
Гиганттæ ивгъуыдтой мæ рæзты,
Фæстагмæ бамбæрстон мæ низ;
Æз загътон: мин обауы бæсты
Æрмастдæр цунаг рындымæ схиз!*

Бирæ цъитимбæрзт рындытæм схызти Шамил. Фæлæ æппæты сæйрагдæр æфцæг кæддæриддæр разæй ваййы. Æмæ йæм Шамил кæй фæхæццæ уыдзæн намысимæ, уый гуырысхойаг нæу.

Кæй зæгъын æй хъæуы, лæгъз нæ уыди Шамилы цардвæндаг. Фæлæ нæ тыхст æмæ нæ тарст. Мæнгæн нæ ныффыста хæрзæрыгонæй йæ программон æмдзæвгæтæй иуы: «Ахсоны цæв, æмæ цæхæртæ кала!»

Кæддæр, Ирон театры Плиты Грисы 70 азы юбилейы фæдыл дзургæйæ, Джусойты Нафи загъта, Грисы кой кæнгæйæ, уыцы рæстæг иттæг актуалон чи уыди, ахæм ныхæстæ: «О своем собрате по перу я постарался сказать только доброе. Для хулы, я думаю, найдутся другие уста».

ШАМИЛ, АНУСОН У ДАЕ НОМ

Алæмæты дидинаæгау нæм каст Ирыстоны адæмон поэт, Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон премийы лауреат, стыр ахуыргонд, профессор, дзыллæты уарзон адæймаг Джыккайты Шамил. Фæлæ йыл, хъыгагæн, æрцыд рæсугъд дидинаджы æмбисонд: иу уалдзыгон бон фыдгулы судзгæ цалх атылд йæ æнæхин зæрдæйыл æмæ, йæ тæккæ лæджы кары бацæугæйæ, фæхъуыд не ‘хсæнæй. Йæ æвирхъау мæлæт сæнкъуысын кодта дзыллæты зæрдæтæ, се стыр ныфсы мæсыг ракалд.

Раст цыма йе уæны каст. Йæ зæрдæ цыма цыдæр æнкъардта. Йæ фæстаг æмдзæвгæтæй иуы афтæ зæгъы:

*Барастырмæ балцы цауын,
Мæ фæллад суадздынаен нæууыл.
Нæ хъæуы мæ мардыл кæуын, –
Кæуинаг мæ цард уыд уæлæуыл.*

Шамилы ацы æмдзæвгæ у махæн, чи йæ нæ бахъахъхæдта мæлæтæй, уыдонæн уайдзæфæн æмæ хиуыл æрхудынæн. Ныр ма йыл нæ зæрдæ бæргæ риссы, фæлæ ма уымæй цы ис...

Шамил нын нал ис, уый ссис уæларвон зæд. Фæлæ уæлæуыл æнустæм баззад йæ бирæвæрсыг курдиат, йæ тохы хъæр, йæ куырыхон ныхас, йæ зонд, йæ дзырды фарн. Ирыстоны йын кæмфæнды дæр куы зæгъай йæ ном, уæд дын йæ хорзы кой чи нæ ракандзæн, ахæм лæг бирæ нæ разындзæн. Уымæн æмæ махæн нæ ныфсы мæсыг уыдис, Иры номыл цырагъау сагъдис.

Чи уыд уæдæ Шамил Иры дзыллæйæн? Цавæр хъысмæт ын уыд лæвæрд Хуыцауæй?

Джыккайты Шамил райгуырд 1940 азы 25 февралы Хуссар Ирыстоны Дзомагъы. Дыууадæс азы йыл нæма сæххæст, афтæ йæ бинонтæ ралыгъдысты Цæгат Ирыстонмæ æмæ æрцардысты Камбилеевкæйы хъæуы. Йæ æрдзон курдиат раджы сбæрæг. Фарæстæм къласы куы ахуыр кодта, уæд райдыдта фыссын æмдзæвгæтæ. Цæгат Ирыстоны педагогон институт каст куы фæци (1964), уæд та æххæст поэтыл

нымад уыд. Республикон радиокомитетæй райдыдта йæ фæллойдон фæндаг, фæлæ йæ зæрдæмæ хæстæгдæр айста хъомыладон куыст, æмæ аспирантурайы фæстæ ссис филологон наукаы кандидат. 1970 азы бацыд, каст цы институт фæци, (уæдмæ ссис университет), уый ирон филологийы кафедрæмæ. 1990 азы ссис ирон литературæйы кафедрæйы сæргълаууæг, уый фæстæ та ирон филологи æмæ журналистикæйы факультеты декан, 2002 азы нысангонд æрцыд ирон филологийы факультеты деканæй.

Ацы бæрнон бынæтты æрмæст хъомыладон куыст нæ кодта. Шамил ныффыста 150 наудон куысты фольклор æмæ литературæйы фарстатыл. Уыдонæн сæ сæйрагдæртæ сты «Ирон литературæйы истори»-йы æртæ томы, «Ирон литературæйы цыбыр очерк» уырыссаг æвзагыл, цалдæр монографийы, альбомтæ Къоста, Нигер, Коцойты Арсен, Брытъиаты Елбыздыхъойы тыххæй. Уымæй уæлдай сарæзта Программæтæ ирон литературæ æмæ фольклорæй институттæн, республикæйы скъолатæн та – ирон æвзаг æмæ литературæйæ, æстæм къласæн рауагъта ирон литературæйы чиныг. У æхсæз поэतिकон чиныджы æмæ æртæ драмон уацмысы автор.

Цы ма бантыст ноджыдæр Шамилаен?

Куыд иттæг дæсны тæлмацгæнæг, афтæ ирон æвзагмæ раивта Шекспиры «Король Лир», Софоклы «Царь Эдип», Эдмон Ростаны «Сирано Де Бержерак», Роберт Бернсы, Шиллеры æмæ Лермонтовы æмдзæвгæтæ.

Ис зæгъæн афтæ, æмæ Шамилы сфæлдыстадон бынтæ кæй сты хураемдых. Ссардтой дзы бынат æфсарм, æгъдау, фарн, уарзондзинад, йæ удæй фылдæр цы Райгуыраен бæстæ уарзта, уый риссæгтæ æмæ дудæгтæ, йæ уд нывондæн кæмæн хаста, уыцы мадæлон æвзаджы хъысмæт æмæ йæ фидæн.

Шамилы мæнгæн нæ хуыдтам рæстдзинады бардуаг. Хивæнд æмæ хин миты тыххæй дзырдта æргомай.

Поэты æнкъараг зæрдæ уыд æнæсæттон зынтæн, рæстаг. Уыдон ын æвдисынц йæ удыхъæд, йæ фидардзинад. Уыцы миннуджытæ ирдæй равдыста нæ сыхæгтимæ быцæуы рæстаг, Хуссар Ирыстоны тугуарæн бонты. Лигъдæтты уавæр ын æнцой нæ лæвæрта, сыгъдис йæ зæрдæ мæт æмæ катыйæ.

Шамилы уарзæгой зæрдæ рыст йæ адæмы хъысмæтыл, йæхи сын нывондæн хаста. Фæндыд æй, цæмæй Ирыстоны кад дæлæмæ ма цауа,

фæлæ кæна тыхджын, цæмæй ссара дуджы фарн. Йе стырдæр бæллиц уыд, цæмæй Ирыстон ма уа лæгдзинад хъуаг, цæмæй мæрдырох ма уа нæ номдзыд гуырдтæ Хазби æмæ Бегайæн, Ос-Бæгъатыр, Цæразон æмæ Черменæн. Уымæн, æмæ цы дуджы цæрæм, уый дзаг у хæрам æмæ фыдгæнæгæй.

Уыдоны ныхмæ тохы та хъæуы тых æмæ ныфс. Уыцы миниуджыты фæрцы нæм рæстмæйы дуаг, Сырх барæг йе 'ргом кæй раздахдзæн, æмæ та цард йæ бынаты кæй сбаддзæн, уый уырныдта поэты, æмæ фæстаг сулæфты онг тох кодта йæ фæзындыл.

Шамил йæ ном йæхæдæг скодта æнæмæлгæ. Йæ уацмыстæй нæм кæлы рæстдзинад уарзаг зæрдæйы хъарм, нæ цæстытыл уайынц йæ худгæ цъæх цæстыты тæмæнтæ, нæ зæрдæты арф дарæм йæ фæдзæхстытæ.

***

Дзæкъулы дзаг фыдызæхх æндæр бæсты фыдызæхх нæу, стæй дзæкъулы цæугæ дæр нæ бакæндзæн. Фæлæ диссаг уый у, уый, æмæ зæхх канд йæ хæхтæ æмæ быдыртæ нæ, фæлæ ма, йæ риуыл чи райгуырд, уыцы адамы рыст, йæ хъыгтæ æмæ йæ цинтимæ куыд бацыдысты Шамилы зæрдæйы. Диссаг у, фæлæ Ирыстоны зæхх æнæхъæнæй бацъд, дзæкъулуйас дæр чи нæу, уыцы зæрдæйы æмæ йыл нылхынцъ, нындæгъдысты, фыды зæххы хъысмæты рыстæй чи ныррæсыд, уыцы зæрдæйы тугдадзинтæ. Æмæ уынаем: фыдызæххæн хæссæн ис æрмæстдæр зæрдæйы.

Шамил фæрсы Ирыстоны, дæ геройтæ кæм сты, зæгъгæ, – æз ын дзуапп дæттын: ис Ирыстоны геройтæ, Шамил. Дæ хуызæн гуырдтæ кæм гуыры, уыцы зæхх геройты Ир у, æмæ йыл ма кæн хахуыр. Ды Иры дзыллæйæн герой-поэт дæр дæ æмæ герой-инаелар дæр.

ГÆБÆРАТЫ Юри

***

Шамилы курдиат æрдзæй рахæсгæ у. Уыцы æрдз Шамилы, æвæццагæн, хъулон уарзт кодта æмæ йын йæ удыхæд сбуц кодта зæрдиаг лæварæй, ома Чырыстийы цъуппау – бæрзонд, ирд арвы цъæхау – сыгъдæг, арвы ронау – дунейы аивтæ кæм сиу сты, ахæм дзырдамондæй, тыхджын æмæ фæлдисынмондаг курдиатæй. Поэты аивады ахсджиагдæр миниуджытæ баст сты, поэты цæст дуне куыд

уыны, йæ зæрдæ дуне куыд æнкъары, йæ зонд дуне куыд æмбары, ууыл.

НАФИ

***

Есть такое понятие «красивый человек». Шамиль Джикаев именно такой. Красивый не только внешне – с его гордой выправкой, пронзительным взором голубых глаз... Еще больше красивый внутренне: это красота – в его духовности, патриотизме, его беспредельной любви к своему народу и языку. Жаль, что такие понятия уходят из нашей жизни вместе с людьми, которые их олицетворяют.

СЕНЬКО Елена,

доктор филологических наук, профессор

***

Ехх, Шамил, дæ хуызæттæ цардæй куы ацæуынц, уæд дуне къахыраей баззайы. Дæ хорз хæлæрттæй мын иу дæ мæлæты фæстæ афтæ загъта: «Æнæ Шамил мæн Ирыстон нал хъæуы». Уыцы уавæры дæн мæхæдæг дæр. Бынтон зæрдæхæлд та адæймаг ахæм ныхæстæ хъусгæйæ фæвæййы: «Цы йæ нæ уагъта, дæхицæн бад æмæ кус», «Макæй хъыгдар, æмæ дæ ничи бахъыгдардзæн». Куыд раст загъта айразмæ нæ куырыхон хистæртæй иу: «Шамилаен иу хъуыддаг нæ хатыр кæнын: мæ хуызæтты сæрыл йæ цард кæй радта, уый». Æмæ тынг раст загъта. Тынг æвгъау уыд дæ цард, уæлдæр кæй кой ракодтон, ахæм тутт, æнæуд адамы сæрыл раттынмæ. Ахæмтæ не 'мбарынц, æгæр сабыр æмæ хиуылхæцгæ кæй стæм, не знæгтæ уымæй кæй пайда кæнынц. Уæдæ йæ хъуызджы арф чи ныллæст, йæ дзыхыл фидар чи хæцы, афтæмæй йе стырдæр мæт фылдæр æхца æрбассивын кæмæн у, ахæмтæй фæаргъуц кæндзысты не знæгтæ? Алы маст дæр кæй аныхъуыраем, фыдгул нæ къæхтæсарфæн дæр уымæн аразы. Уыдæттыл йæ царды бонты фæдисхъæр кодта Шамил дæр, æмæ баæртхутæг йæ уд йæ адамы сæрыл. Бирæ хæттыты кæй бакастæн, Шамилы уыцы уацмыстæ фæлдахын ногæй, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма сæ фыццаг хатт уынын. Цас трагеди æмæ сæ арф хъуыдытæ ис! Йæ алы рæнхъæй дæр хъуысы фæдисхъæр.

ДЖУСОЙТЫ Нинае

НАФИ

АЗТÆ ЦÆУЫНЦ

Эссе

Азтæ цæуынц... Кæд цæуынц æрмæст фæстæмæ. Лæгыл æмбæлæгау кæнынц йæ дард балцы, йæ цыбыр царды. Хъызт боны бæлццонаен тымыгъ йæ риу куыд цæва, уыйау фæлварынц лæджы сæ хæрзæбон, сæ азарæй. Уæддæр бæлццон адæймаг цæуы сæ 'хсæнæй, судзгæ æхсидавау. Азтæ йыл сæхи хойынц, дымынц сæ тых, сæ бонæй удæгас артæвзагыл – адæймаджы цардыл, фæлæ йын ахуыссæн нæй, цалынмæ кæронмæ сыгъд фæуа.

Азтæ цæуынц... Æрмæст фæстæмæ! Лæг цæуы... Æрмæст размæ! Цæуы æмæ уыны. Уыны æппæтдæр. Чи аивгъуыдта, кæй батыдта, уыцы азты дæр. Ныртаккæ йыл сæ базыртæ цы тæхгæ бонтæ хойынц зæрнаджыты балау, уыдон дæр. Тымыгъы фæлмæй чи нæма зыны, фæлæ æнæфæивгъуыд кæмæ тырны, уыдон дæр.

Дзагъырздæст у лæг, æппæт уыны! Канд зæххы сау, арвы цъæх æмæ боны рухс нæ. Уыны зæрдæдзæстæй ивгъуыд æмæ фидæн дæр, рох æмæ суинаг дæр. Ивгъуыд, абон æмæ фидæн æфсæн рæхысы цæгтау куырмæлхынцъ сты лæджы зæрдæйы. Ахицæн сын нæй, зæрдæйы туджы байсарыдысты. Ахицæн сын нæй, цалынмæ зæрдæйы туг уа, сæры – хъуыды, цалынмæ судза удæгас артæвзаг.

Азтæ цæуынц. Лæг цæуы. Æппæтдæр уыны, æппæтдæр нымайы, йæ фæндагыл бæрджытæ уадзы. Уый тыххæй нæ, æмæ йæ фæдыл исчи цæудзæн. Царды иу фæндагыл дыууæ хатты нæ цæуынц. Цард иу у, фæндаг дæр иу. Æрмæст ыл размæ цæуæн ис. Искуы куы фæуа сыгъд царды æхсидав, куы ахуысса царды цырагъ тæхгæтæхын, – ссудздæн æндæр, æмæ та уый дæр цæудзæн йæхи фæндагыл, æрмæстдæр размæ.

Æрмæстдæр размæ! Фæлæ лæг йæ дард, йæ зын балцы, йæ цыбыр царды тыхджын æмæ ныфсджын æрмæст йæхи улы хъаруйæ нæу. Ууыл æнцыйынц размæ ивгъуыд азтæ, йæ размæ цы цардбæлццæттæ уыд, уыдон. Сæ фæндаджы бæрджытæ кады цыртдзæвæнтау лæджы зæрдæдзæсты раз лæууынц æнæсцухæй. Лæг цæуы æрмæст размæ, фæлæ хъуыды... Хъуыды æрвæрттивдау айгæрдзы азты æгæрон тар, барухс кæны ивгъуыд æмæ фены, чи ахуыссыд, сыгъд чи фæци, уыцы

бæлццæттæ бæрджытæ. Хъуыды хæстон сгарæгау ахизы æрвгæрæттæ сæрты, барухс кæны лæджы развæндаг. Лæджы хъуыды суинаг азтæм тæхы ракетæйау – æнæзонгæ планетæтæм.

Нæ, размæ æрмæстдæр лæг цæуы, фæлæ йæ абон йæ зæрдæйы куыд ис, йæ ивгъуыд æмæ йæ фидæн дæр йемæ афтæ сты. Рифтаджы цæстытау, иу – фæсте йæ фæсон, иннæ – разæй, йæ зæрдæйы уæлæ. Зæрдæ йыл йæхи хойы æхгæд дуарау. Ивгъуыд – фæсте размæ схойы лæджы, фидæн – разæй цуаноны фæндаггау хоны размæ: хæссынæн – рог, хæрынæн – адджын. Дыууæ дæр хойынц размæ, æрмæстдæр размæ!

Кæдæм? Лæг йæхи куы базоны, уæдæй фæстæмæ фæлгъауы ацы фарст: кæдæм? Цардмæ, царынмæ? Кæд хох – бæрзæндмæ? Бæрзæндæй дарддæр уыны лæг. Бæрзондыл лæууæгæн уæрæхдæр сты йæ 'рвгæрæттæ. Фæлæ, цымæ, 'рмæст уый тыххæй?

Кæдæм? Бирæ дзуаппытæ ис. Мæнмæ хуыздæр кæсы сæ 'ппæтæй: цардмæ, царынмæ! Бæлвырддæр дзуапп, бæрæгдæр нысан, æвæццæгæн, нæй. Бæлвырд нысанмæ æнцон бафтæн у. Ахæм нысæнттæ дард фæндаджы æнæнымæц бирæ фæзилæнтау сты. Бахæццæ йæм дæ, йæ цуры чысыл аулæфыдтæ, æрнымадтай дæ фæндаджы ивгъуыд уаццæг æмæ стæй йæ фæрсты ахызтæ, фæсте йæ фæуагътай, ивгъуыдмæ аивгъуыдта. Фæндаг та дарддæр цæуы фидæны æбæрæгдзинадмæ, цыдæр стыр æмæ бæллиццаг нысанмæ, æдзæугæ кæмæ нæй, фæхæццæ кæмæ нæй, нумæйаг чи у æппæт бæлццæттæн.

Бадын Бæххизæн къуылдымыл æмæ сагъæс кæнын. Дæлæ комы, доны уæлхъус бабукъ нæ чысыл хъæу. Дæс азы нал уыдтæн ам. Дæс азы... Бонтæ минтæ æмæ сæдæтæй мæ сæрты тæхынц фæстæмæ, ивгъуыдмæ, фæззыгон зырнаджытау. Рæствæндаг! Кæсын сæм мæ къухаууонæй. Рæствæндаг! Раздæхæн уын нал ис, фæхуыздæргæнæн уын нал ис. Нæй уæ хæрзæбонæн фæфылдæр, уæ азарæн – фæкъаддæр. Рæствæндаг!

Дæс азы размæ уыдтæн ам æмæ фыстон «Бæлццоны сагъæстæ». Сагъæстæ мæ 'мкарты – мæ фæлтæры æрвылбонны цардыл, сæ зæрдæйы рæсугъдæй æмæ 'нæивæй цы ис, ууыл. Адæмы цардмæ ногæй цы 'рхастой, ууыл. Бирæ сæ ис æууæндаг сонты æууæлтæ. Куыддæр къæмдзæстыг кæнын сæ коймæ. Кæм æргом публицистикæ, кæм та нæ адæмы рæсугъд таурæгъты аууон балæууыдтæн къæвдабонны бæлццонау.

Ныр куыд? Ёндæр хуызы сæ рафыссон? Нæ, уый ивгъуыд хуыздæр кæнынау уайд, саби йæ фыды худы бынæй ас лæджы каст куы кæна, уыйау. Нæ, цы уыд, уый уыд, здæхæн æм нал ис. Ныр – æндæр рæстæг, æндæр сагъæстæ... Цыррдзæстдæр у, рæстдзинадуарзонæй кæс æмæ фысс. Рæстдзинад уарзынæн стыр лæгдзинад хъæуы? Æмæ цы? Нæй дæм? Ныхъхъус у! Ис – дзур! Лæгæн иу цард ис, цардæн – иу фæндаг, размæ! Аивадæн дæр – иу рæстдзинад!

Фест-ма, бæлццон, фæндаг дард у, фæлæ дæлæ иу æввахс фæзилæны фæстæ – дæ хъæу!

УРС НЫМÆТ

Кадæг

Сæрдыгон ирд æхсæв ивайын райдыдта. Мæй фæлурсæй-фæлурсдæр кæны. Стъалытæ иугай-дыгай тайынц арвы æгæрон тыгъдады. Арвы бæзджын, лылагъуыз цъæх тæнæгæй-тæнæгдæр кæны, фæлæ нырма хуры цæст никуыцæй зыны. Æвæццæгæн, дзæгъæлдзу дымгæ нæма райхъал йæ тарф фынайæ, дард æрвгæрон иу чысыл урс мигъы бындзыг æнцæд-æнцой хуыссы, не ‘змæлы фæллад сабиау.

Фæлæ мæнæ чысыл фæрухсдæр. Æхсæвы милтæ ныффæлурс сты æмæ лæнчыты, адгуйты фæхъуызынц уырдыгмæ – кæмттæм. Хæхты айнаг тигътæ барухс сты æмæ æнцæд лæууынц. Сыбыртт никуыцæй хъуысы.

Æгæндæг, æнусон, æвæджиауы сабыр ныццахсти бæрзонд гæмæх хæхты счылты.

Сау хохы цыргъ æвзист æнгуырстуанау райсомы дызды рухсмæ гæзæмæ æрттивы, фæлæ къæдзæхты æмуырдыг карст фæрстæ дзæбæх нæма барухс сты. Хохы хæд цъуппыл цыдæр æндæрг бандзыг: йе къæдзæхы фæзгъæр у, йе та зæронд дзæбидыр лæугæйæ рæдзæ-мæдзæ кæны.

Ноджыдæр фæрухсдæр. Æрцæуы рухс райсом хæхтæм, фæлæ нырма æхсæвы сабырдзинад æмæ æнæхъыгдард æнцойад сæ базыры бын дарынц кæмтты, хъæд, кæрдæг, адæм, сырдтæ æмæ мæргъты.

Райхъал, дард æрвгæрон цы урс мигъы бындзыг фынай кодта, уый. Айвæзта йе уæнгтæ, айтынг нымæты фæччитæу æмæ рараст Сау хохы

цъупмæ. Æрбадт хохы цъуппыл, йе та дзæбидыры сытыл æрцауындзæг, фæлæ афтæ зыны, цыма уæлæ æрыгон фыййау урс нымæты дымджыты æрбатыхта йæхи æмæ йæ лæдзæджы ‘нцой цæуылдæр сагъæс кæны... Скаес-ма, æфсымæр, чи зоны, æмæ дæм сæурайсомы æгуыппæгдзинад æрхæсса фыййауы сагъæстæ, йе ‘нцон æмбæхст мæт...

Кæддæр, раджы кæддæр, Сау хохы дæлбазырмæ æрæфтыдысты дыууæ лæппу-лæджы, ацы дунейыл «мæн у» зæгъæг кæмæй нæ уыд, æрвады рæвдыд, хионы адджын ныхас чи никуы зыдта. Сæ иу – кæстæр, рафтыд Къуыдаргомæй, иннæ – хистæр, Хъелы ‘фцæгыл æрхызт Хъуды уынгæг комæй, Арагвийы былгæрæттæй.

Райдыдтой цæрын æххуырст фыййауæй. Сагджын къуырфæй-иу раскæрдтой фос, схызтысты-иу Сау хохы дæллагхъуыр зад хизæнтæм, сæрд дзæнæты хуызæн кæм у, уыцы Сомихы коммæ-иу сыскæрдтой... Аивгъуыдта-иу сæрд, фæззыгон цыбыр бонты дыууæ фыййауы тауыл хызтой сæ фос, æнкъард, æгуыппæг уæлдæфы-иу сæ зарæг, сидзæр уадынды æнтъыснаг хъæлæс лæнчытæ кодта...

Æрцыд-иу даргъ зымæг, фæзмæлæн-иу нал уыди, æддæмæ ракаесæн-иу нал уыд... Мит æмæ мит, æгас дуне хъæпæн фестад... Кæдæм фæцыдаиккой æнæхицау фыййæуттæ, сæ фысымæн-иу зымæгон фосгæстæ систы... Кæд-иу искуы фысымты лæппутимæ цуаны ацыдысты, уæд уый уыди сæ хуыздæр бæрæгбон... Науæд иунаг, иунаг æмæ иунаг... Æвæгæсæг, æнæхицау гуырдатæ... Иунагæй та адæм сæхи дард ластой, амонд та йæм хæстæг нæ цыдис.

Цыдæр хорз сыл сæмбæлд, кæрæдзийæн адджын кæй фесты, уымæй. Иу сæрдыгон æмбисбон, сæ сихоры къæбæр хæрд куы фесты, уæд иудзæвгар æнцæд, æнæсымæй абадтысты, стæй хъудаг – Хазби йæ хуыдтой – афтæ зæгъы:

– Барсæг, къуыдайраг, ничи ис нæ дыууæйæн дæр а мæнг дунейы. Куы фæтыхсæм – æххуысы арм нæм ничи æрбадардзæн. Уæлæмæ дæр æххуырст фыййæуттæ, дæлæмæ дæр кæйдæр дзæгъæлзад лæппутæ... Цæй, ныр дыккаг аз фаззон æфсымæртау иумæ цæрæм, иу у нæ мæт æмæ нæ цин дæр... Дзырд раттæм кæрæдзийæн, цæргæ-цæрæнбонты кæй никуыуал ахицæн уыдзыстæм, æфсымæртæй кæй цæрдзыстæм, ууыл. Æз дæ хистæр дæн, æмæ дын мæнæ мæ къух.

Мадзура къуыдайраг æм йæ къух радта, æмæ дыууæ дæрзæг, фидар къухы кæрæдзийыл æртыхстысты дыууæ тулдзы арф уидагтау.

Чи зоны, цал азы ма рацардысты уым æфсымæртæ. Сфæнд кодтой

сæ куысты мыздæй зæххы гæппæл балхæнын æмæ Сагджын къуырфы æрцæрын. Фæлæ, лæг куыд сфæнд кæны, йæ хъысмæт афтæ нæ рауайы.

Рæсугъд чызг уыд фысымæн, чындздзон чызг. Бирæ дзурджытæ уыд Зæринайыл, фæлæ-иу сæ хъуыддаг цæйдæрты ‘фсон фехæлд: куы чызг нæ кумдта, куы фыд нæ уыд разы, æмæ Зæрина йæ фыды уæзæгыл сæгуытау сæрибарæй рау-бау кодта.

Чи цы ‘нхæл уыд дзæгъæлзад æххуырстытæй та! Фæлæ зæрдæ зæрдæ у. Цы бæрæг ис, рæсугъддæр æмæ тыхджындæр зæрдæ кæй риуы тæлфы: фысымы æви æххуырсты.

Хъуыддаг афтæ рауадис, æмæ дыууæ фиййауы дæр бауарзтой фысымы чызг Зæринайы. Цы ныфс хъуамæ уыдаид æххуырт лæппуты, фæлæ зæрдæ зæрдæ у. Къоста мæнгæй нæ загъта:

*Йæ бонай уа зæрдæ!
Куыд хивæнд у, куы!
Зæгъ-ма йын: æвзæр дæ, –
Уырны йæ бæгуы!..*

Нæ, æвзæры тыххæй бæргæ никамæн ницы ауагътаиккой дыууæ ‘фсымæры, фæлæ мæгуыр, мæгуыр... Æтт, лæджы-иу мæгуыр цы фæкодта, уый авд дæлзæхх ныххау!.. Æтт, мытагмæ æлгысты фæуа, æвзæрæй хорз чи кодта, æдылйæ – зæндджын, фыдуындæй – рæсугъд, уыцы фæллойы бирæ!.. Бæргæ, фæлæ кæм ис! Æлгыст æлгыст у, мæгуыры хъæздыг нæ кæны, хъæздыджы – мæгуыр.

Цардысты дыууæ ‘фсымæры цыдæр ныфсæй. Сагъæс кодтой сусæгæй, фæлæ дзургæ ницы, кæрæдзийæн дæр нæ хъæр кодтой сæ мæты сæр.

Иу сæрдыгон изæр та дыууæ фиййауы фос æртардтой сæрвæтæй, фæхицæн кодтой фос æмæ хъомты, кæртыты сæ бакодтой. Кæртæй чысыл æддæдæр ногкарст хосы тъыфыл æрытыдтой æмæ арт скодтой. Ныгттылынг, ныммæйдар. Æрæджиау сын фысымы чызг æхсæвæр рахаста: дзидзайы кæрдихтæ, хæбизджыны кæрстытæ æмæ иу чысыл арахъхъ. Цыдæр æнкъардхуызæй балаууыд сæ цуры, стæй сæм æнæдзургæйæ бадардта тæбæгъ æмæ чысыл дурын. Фыййæуттæ фæджихау сты. Бамбæрстой, цыдæр сагъæссаг хабар æрцыд, фæлæ ницы дзырдтой.

Барсæг райста тæбæгъ, æддæдæр æй æрæвæрдта æмæ уырдыг слæууыд. Хазби зæхмæ ныккаст, йæ цæстыхаутæй æрæмбæрзта йæ къæлæты йас цæстытæ æмæ ныхъхъус. Ницы дзырдта Зæрина дæр.

Фæлæ цæугæ дæр нæ акодта, æнæуи та сæ цуры сдзырдмæ дæр никуы лæууыд.

– Цы ‘рцыди, цæй куывд кæны дæ фыд? – уайдзæфгæнæгау бафарста æрæджиау Хазби.

– Цы ма уа, уæртæ сыбайæгтимæ бафидыдта мæн тыххæй. Бирæ фæллой йын ныббастой, æмæ цин кæны, – мæстджын хъæлæсæй, æрхæцгæ-æрхæцгæ, загъта Зæрина.

Барсæг æддейæуæй каст Зæринайы цæсгоммæ. Арты рухсмæ дзæбæх зынд йæ цæсгом.. Уæртæ цæстыхаутыл хъазынц цæссыгтæ... Йæ былтæ зыр-зыр кæнынц... Иучысыл ма, æмæ ныгтæ-гæр кæндзысты ставд цæссыгтæ. Фæлæ нæй. Зæрина йæ бинаг был йæ дæндæгтæй ацахста, арф ныуулафыд, цæссыгтæ алыгъдысты фæстæмæ цæстыгагуыйы бынмæ.

– Цæй, хæрзæхсæв ут... – Æнæбары сдзырдта, цæхгæр фæзылд æмæ ацыд.

– Зæрина, фæлæуу-ма, – сыхъуыст Хазбийы мæрдон хъæлæс.

Барсæгмæ афтæ фæкаст, цыма дыууæ къахдзæфмæ дæр нæ фехъуыстаид уыцы ныхас, фæлæ Зæрина дзыхълауд фæкодта. Иу сонт каст фæстæмæ фæкодта æнкъард хъоппæг цæстытæй æмæ та сæргыбырæй араст дарддæр. Хазби йæм каст æдзынæгæй, рахиз къухæй асгæрста дамбаца, галиуæй бараст кодта хъама æмæ йæ фæдыл араст. Иу уысмæ тары аныгъуылдысты сæ дыууæ дæр.

Барсæг нымæт æрытыдта хосыл, æрбадт, йæ къухтæ йæ уæрджытыл æрбатыхта, стæй йæ роцъо йæ зæнгты кæхцытыл æруагъта æмæ артмæ кæсгæйæ баззад.

Чи зоны, цæуыл сагъæс кодта, фæлæ йын æрæджиау чидæр йæ уæхсчытыл йæ къух куы æрæвæрдта, уæд фестæлфыд:

– Хазби!..

– Йе ‘ндæрг уæддæр дæн, – æнæбары худт бакодта Хазби. – Дон-ма æрбадав адагæй, нæ къухтæ æрæхсæм æмæ нæ фысымы хъуыддагæн бакувæм.

Барсæг дон æрбахаста дурыны æмæ Хазбийы къухтыл кæнын райдыдта. Хазби иу-дыууæ хатты аууæрста йæ къухтæ, стæй ныджджих. Хъуыдыты ацыд Барсæг дæр. Кæсы: дон дурынæй кæлы Хазбийы нука æвæрд къухтæм æмæ стæй зæхмæ цыхцырæгау кæны.

Æрæджиау Хазби хъæрзæгау ныккодта, йæ астæу сраст кодта æмæ цыдæр æнахуыр æвзагæй сдзырдта:

– Уæ, Хуыцау, магуыр æмæ иунæджы дæр æнамонд ма скæн!..

– Аммен! – загъта Барсæг, æмæ та фæхъус сты. Æхсæвы дыууæ дæр нымæты бын рафт-бафт кодтой, стæй æрæджиау цыма афынæй сты. Фæлæ цæй фынай! Мæнæ кæрчытæ дыккаг уаст ныккодтой. Хъæугæрон ма иу æвзонг уасæг цъæхснаг хъæлæсæй тыхуаст фæлвары. Стæй уый дæр ныссабыр. Хазби быноз улæфт ныккодта æмæ йæ иу фарсыл æрзылд.

– Нæма бафынæй дæ, Хазби?

– Нæ, – фехъуыст æнкъард дзуапп.

– О, æмæ цы кæныс? Куыд ницы хъæр кæныс?

– Барсæг, ма иунæг æфсымæр, – æвиппайды цыхцыр ныллæууыдысты Хазбийы ныхæстæ, цыма йæ мæт фæкъæртт æмæ ныззæй кодта, – магуыр стæм æз æмæ ды. Фæлтау куы нæ райгуырдаиккам, уæд хуыздæр уыдаид. Цы ма дын æй æмбæхсон. Фысымты чызг мын цыдæр адджын фæцис, уый исчи куы ахæсса, уæд мæнæн дæр цæргæйæ нæу. Фæлæ цы бакæнон? Æгъдауæй цы нæ бон у? Ницы. Тыхæй? Æмæ тых дæр кæм ис? Дыууæ иунæджы дыууæ мыггаджы ныхмæ цы бакæндзысты?.. Уарзын æй, Барсæг...

«Æз æй дæуæй тынгдæр уарзын», – хъуамæ ныббогъ кодтаид Барсæг, фæлæ йæхиуыл ныххæцыд, æрмæст йе уæнгтæ куыддæр адон сты, йæ сурхид акалд, йæ уæлармæй йæ ныхы хид асæрфта æмæ дарддæр хъуыста.

– Уарзын æй, Барсæг, æмæ ма цы бакæнон, ницы ма сæрæн зонин. Скæфгæ, æмæ – кæдæм?!

Ныххъус та сты дыууæ хæлары, æрмæст ма хъуысы сæ тыхулафт, цыма ныртæккæ сæ фыдызнагимæ хъæбысæй равнæлдтой æмæ йæ ныббырстой, уыйау.

– Хазби, кæдæм та цы хоныс? Дуне стыр у, – ахъуыды кодта Барсæг æмæ йæ ныхас дарддæр нывæнды: – Алидз Къуыдары 'рдæм, уыдон дæ уæхирдыгæй агурдзысты. Уæлæ Сау хохы дæлбазырты Чеселтгоммæ бахиздзынæ, стæй уæд Къуыдармæ ныгтæпп кæндзынæ. Хæйраг дæр дæ не ссардзæни...

– Куы ма расура фæдис, уæд сæ чи баурумдзæн, чи фæуыздзæн сæ размæ?

– Ау, æмæ мæнæй æппын ницы ныфс æварыс?

– Мемæ алидздзынæ? – цыма йын æнхъæл нæ уыд, уыйау фарсы Хазби æмæ йæ рæмбынкъæдзыл рабадæгау кодта.

– Нæ, – æрæджиау зæгъы Барсæг, – лидзгæ нæ. Фæлæ уæртæ Сау хохы рæбын, Дурджын кæй хонынц, уыцы нарæджы фæдисы раз бабаддзынæн. Цалынмæ удагас уон, уæдмæ дзы иуы дæр дæ фæдыл ацæуын нæ ауадздзынæн.

– Æмæ дæ æз ма сæрвæлтау хæссын? Нæ, уый нæ уыздзæнис. Кæд цæргæ, уæд – иумæ, кæд мæлгæ, уæддæр – иумæ!

– Нæ, Хазби, мæнæн цæргæйæ нæу, фæлæ мыл дæ разы цы 'фсымæры хæс ис, уый та искæмæ нæ аппардзынæн. Мæрдтæм ма цæсгом чъизийæ нæ бахæсдзынæн.

«Дæуæн цæргæйæ нæу?..» – йæхимидæг сындаггай дзырдта Хазби, æмæ бандзыг. Бамбæрста, Барсæг цæмæн афтæ загъта, æмæ цыма йæ риуыл нæмыг сæмбæлд, уыйау уæлгоммæ æрфæлдæхт йæ хуыссæныл.

Ницыуал загътой. Райсоммæ æнцæд хуыссыдысты фæрсæй-фæрстæм. Дыккаг бон дæр афтæ æнкъардæй, сагъæсгæнгæ фæхаттысты сæрвæты. Фæлæ изæры, Зæрина лыстæг фос дуцынмæ куы 'рбацыд, уæд Барсæг Хазбийæн аивæй афтæ зæгъы:

– Чызгæн бамбарын кæн, æмæ, кæд разы у, уæд райсом æхсæвыцъæхæй лидзгæ. Фысымы бæхтæ уæртæ хъæугæрон хизынц. Саргътæ æз хосы бын баауон кæндзынæн. Фæстиат нал хъæуы, – загъта ма Барсæг æмæ араст кæрты цур арт кæнынмæ.

Цыдæр мæт сын хордта сæ зæрдæ. Зыдтой йæ сæ дыууæ дæр æмæ йæ кæрæдзийæн дæр уымæн нæ дзырдтой. Æхсæвы Хазби хуыссынмæ куы 'рбацыд, уæд æнæбары загъта:

– Чызг разы у. Райсом, цæуинаг цы уа, уый æрцæудзæн, – стæй йæхи нымæты батыхта æмæ фынай æфсон скодта.

Куы фæбоньрдæм, уæд Барсæг æртдзых бакодта, йæ дамбациы хъусхос раивта, хъримагмæ æркæстытæ кодта, стæй йæ йе уæхскыл баппæрста æмæ бæхтæ ахсынмæ ацыд. Чысыл фæстæдæр дыууæ ифтыгъд бæхы кæрты цæджындзыл æрбаста æмæ афтæ зæгъы:

– Хазби, цæй, ныр дæ ма сæр ницæмæнуал хъæуы. Дæ хъæру æмæ дæхæдæг. Æз иу къæхвæндагыл цæуын Дурджыны нарæгмæ. Уырдыгæй куы аирвæзай, уæд дын тас нал у.

Хазби æнцæд алæууыд, стæй афтæ дзуры къуырма хъæлæсæй:

– Дæ къух мæм уæддæр ратт, ме 'фсымæр, чи зоны, кæрæдзи нал фенæм ацы мæнг дунейы.

Барсæг æнæдзургæйæ райста Хазбийы къух. Цæссыгтæ хъуырма схæццæ сты, фæлæ сæ аныхъуырда:

– Цәй, ницы кәны, тәрсгә мын ма кән, фәлә арахстгай архай. Ёз цауын, – йәхи әрбатыхта, фарон ын Дзугаты цуанон ләдҗы идәдз йә фосхизәггаг цы урс нымәт балавар кодта, уым, әмә тары аныгъуылд.

Бон цәәх кодта, афтә схәццә Барсәг Дурджын нарагма. Уынгәг фәндадҗы сәрмә ставд дурты цәнд ныззәй кәнын әввонг кәм уйд, уым йәхицән хъавән әрцарәзта. Бады иунәгәй, рәгъауәй хъоды дзәбидырау, әмә сагъәс кәны Барсәг. Чи зоны, абон йә фәстаг бон у. Чи зоны, фәстаг хатт фендзән хурыскаст. Тәхуды кәны Барсәг йә хәлармә, фәлә уый тәхудиагән Барсәг хъуамә әрхәсса йә сәр...

Ётт, сәруәлдай къуыдайраг, куыд адджын у цард, куыд зын у мәлын! Фидар ләуу, мәнаей уый, – йәхицән ныфсытә ‘вәры Барсәг. – Ницы у уәддәр дә цард. Иу мәләт дарыс Хуыцауәй, бафид әй абон дә иунәг әфсымәры сәрвәлтау, дунейә фылдәр кәй уарзыс, уыцы Зәринаей сәрвәлтау. Цәрәнбонты фәсмойнаг әмә амондмысәгәй рәсугъд мәләт хуыздәр у. Кәд ракәсдзән хур, хуры цәст ма уәддәр куы федтаин... Кәд тохы агъоммә хур скәса, уәд мын мәләт нәй, – ахъуыды кодта Барсәг әмә скәсәнмә фемдзаст.

Сбон, фәлә нырма хур фәсхох фынаей кәны. Дәлә хъәдгәрон къудзиты цыбар-цыбыр райдыдтой цыиутә, фәлә хур нырма әрагма скәсдзән. Мәна дурты цәндәй хәххон хъоппәг йә сәр сдардта, ивазы йә къубал хурмә, фәлә нырма дард у хурыскаст...

Уәртә әрбатахынц әхст фатау дыууә барәдҗы. Дәлә бәрәг фәстәдәр – нодҗы сәәдз бәхдҗыны. Ётт, гәрах фәцыд, фәлә дзәгъәлы, тәрсән әхст. Комы иу фахсәй иннәмә нәмыг ничи хардз кәны.

Ёрбаввахс сты. Дәлә әрбазындысты Хазби әмә Зәрина. Ётт, Барсәг, дә рәстәг әрцыд, фидар ләуу!

Хазби әмә Зәрина Дурджыны нарагма куы баирвәзтысты, уәд Хазби дәлвәндагма фәкаст, кәд фенид йә хәлары, фәлә дзәгъәлы, – ницы федта. Ницы сдзырдта Барсәг, әрмәст, чысыл куы баивгъуыдтой, уәд Хазбийы хъустыл ауад йә ‘фсымәры уынгәг хәләс:

– Фәндараст фәут! Тәрсгә ма кәнут, ам уын дән!

– Хәрзбон, ме ‘фсымәр! – ныхъхәер кодта Хазби, фәлә бәхы цыд нә фәурәдта. Дард нал у тархәды кьох, йә ирвәзән бынат, – уайгә, уайгә!

Ёрбаввахс сты фәдисонтә. Дәлә сә разәй уайы чыздҗы фыд, йә хъримадҗы дзыхәй ныр дәр ма цауы фәздәг. Баййәфта, зәгъгә,

лидзджыты – лыстәг къуыхтә сә скәндзән. Нә, хъәздыг Баргъуын, нә сә баййәфдзынә, фәлтау атутә кән дә чызг әмә де сияхсы фәдыл әмә фәстәмә аздәх! – хъуыды кәны Барсәг. Фәкаст скәсәнмә, фәлә йә ныфс асаст – хур нәма скаст, әнә мәлгә дзы нәй!..

Топпы ‘хстмә йәм куы ‘рбацыдысты, уәд фәдисәттыл йә тых, йә бонәй фәххәер кодта Барсәг:

– Фәстәмә! Кәдәм цәут! Фәстәмә, мәлын кәй нә фәнды, уый!

Бардҗытә сә бәхты фәуromaгау кодтой, фәлә чыздҗы фыд сонт ххәер фәкодта:

– Сургә, худинагәндҗытә! Размә!

– Марон әй әви нә? – ахъуыды кодта Барсәг. – Нә, туг хъуамә ма уа дыууә хәстәдҗы ‘хсән, уәд сын лымәнгәнән нәй.

Гәрах фехъуыст, әмә раззаг барәдҗы бәх зәххыл сәмбәлд. Барәдҗы кьах йә быны фәци. Фысым ныббогъ кодта:

– Амартдой мә!

Ёргәппытә кодтой бардҗытә әмә бауадысты цәф барәгма. Топпы цәф нә разынд, фәлә фәдисонән нал бәззыд. Ёхст нал цыд, әмә фәдисәттә дисы бахаудтой: чи уйд, чи фехста, кәцәй фәцыд гәрах?

Фысым фәныфсдҗындәр әмә та фәххәер кодта фәдисәттыл:

– Уә бәхтыл бадгә әмә сургә! Мән ам уадзут! Худинаг! Худинаг!

Багәппытә кодтой фәдисәттә бәхтыл әмә та, фәцагайәм, куыд загътой, афтә фәгәпп кодта уәлбыл цәнды сәрмә урснымәтдҗын әмә сыл фәххәер ластва:

– Цәрын кәй фәнды, уыдон фәстәмә!

Базыдта фысым йә фыййауы хәләс:

– Цәвут уыцы дзәгъәлзад хәрәдҗы! Размә, фәдис!

Ләппута әмәхст фәкодтой уәлбылмә, фәлә, сә бәхты куыддәр бацагайдтой, афтә урснымәтдҗын иу дур фелвәста әмә йә рахста. Фенкъуыст хохы фахс әмә әрләбырд. Урснымәтдҗын йәхи пуртиау фехста фәндагма, фәдисәтты размә.

Фәлә не ‘рхәццә зәхмә, йә урс нымәты фәдджитә йын дымгә ныффайлыдта цәргәсы базыртау.

– Фәстәмә! – азәлыд әрвнәрәгау йә ххәер, әмә ләг комы хәләсы мигъы бындзыгау ауыгъдәй баззад.

Фәдисәттә сәхиуыл дзуәрттә бафтыдтой: «Уә, Хуыцау, мах дә фәдзәхст, мацы нын кән. Ай царциаты диссәгтә куы уынаем, ххәймәты дуг куы ‘рцыд. Бахиз нә дә азарәй, уә Хуыцау!»

Кæсынц фæдисæттæ: фæндагæн йæ кой дæр никуыууал ис, хохы сынæг æрлæбырд æмæ йæ ныххафта. Кæсынц: урснымæтджынаен йæ кой, йæ хъæр нал ис. Æрмæст урс мигъы тъыфыл бады фæндаджы сæрмæ, æмæ йæ аууонай нал зынынц лидзджытæ.

Тасы бацыдысты фæдисæттæ. Ай Хуыцауы фæндæй у, загътой, сæ цæф æмбалы рахастой æмæ раздæхтысты.

Аирвæзтысты Хазби æмæ Зæрина.

Кæмдæр Иры дард хъæутæй иуы æрбынат кодтой æмæ зæронды бонмæ æнцад-æнцойæ фæцардысты.

Барсæг – урс мигъы бындзыг – æнус-æнус зилы арвы æгæрон тыгъдады. Æрмæст æрвылхатт, æхсæв бонæй куы ахицæн вæййы, хур скæсынмæ куы фæхъавы, уæд æртæхы Сау хохы цъупмæ. Æрлæууы уым æмæ, цыма раздæрау йæ урс нымæты тыхтæй йæ лæдзæджы ‘нцой цæуылдæр сагъæс кæны, уыйау фæфæлгæсы бынмæ, Дзомагъы къуылдыммæ, Сагджын къуырфмæ.

Скæс-ма, æфсымæр, Сау хохы цъупмæ, чи зоны æмæ дæм сæумæрайсомы æгуыппæгдзинад æрхæсса фыййауы зарæг, иунæджы æнусон мæт, таурæггæнæджы зæрдæйы сагъæс!

Нафи литературæйы ныууагъта ирд фæд: прозæйы, поэзийы, тæлмац кæныны хъуыддаджы, литературон критикæйы æмæ публицистикæйы.

Æндзыг дуджы, маенмæ гæсгæ, æрмæстдæр Нафи дзырдта чысыл адæмты хъысмæтыл, литературæ æмæ æвзаджы тыххæй. Йæ ныхас уыд уæндон æмæ раст. Алы фыссæгмæ ахæм лæджыхъæд нæ уыди. Æрмæст ын йæ иунаг æмдзæвгæ куы райсæм, «Ныхас – зæрдæйы, кæрддзæмы – хъама», уæд уымæй дæр бæрæг у йæ диссаджы поэзи.

ЛÆГДЗИНАД ДОМЫ ДУГ

СУСÆГ КУЫВД

Куывтой хæлæфæй хъæлдзæг фынгыл адæм
Сæ фыдæлтæн, сæ хæлæрттæн, сæхицæн,
Сæ устытæн, сæ сабитæн, сæ бадтæн,
Æз та куывтон æрхæндæгæй мæхицæн:

Хуыцау, кæд дæм зæрдиаг ныхас хъуысы,
Кæд амонд дих у адæмыл, нымæд,
Уæд йеныр æз фыццаг уарзаны мысын,
Æмæ, Хуыцау, мæ хай дæр уымæн ратт!

Мæ зæрдæйыл йæ рæвдыдæй æрбабон,
Мæн тыххæй уый хъæстæ сындзытыл хатт,
Фæлæ йын æз нæ радтон иу мур амонд,
Æмæ, Хуыцау, мæ хай дæр уымæн ратт!

Мæн уый фæнды: кæм лæууа ‘мæ кæм цæуа,
Кæм уа йæ куыст, йæ цард æмæ йæ бадт,
Уым амонджын, зæрдæрæвдыд цы фæуа,
Æмæ, Хуыцау, мæ хай дæр уымæн ратт!

Тæрсын, мыййаг, йæ хорз зæрдæ куы рафта,
Куы нæ йæ фæуа амондæй йæ рад,
Лæгъстæ дæр дын æз уымæн кæнын афтæ.
О, стыр Хуыцау, мæ хай дæр уымæн ратт!

Кæм ис Хуыцау!.. Кæй уарзай, уымæн амонд
Куы нæ раттай, уæд разындтæ фæлывд!..
Æз уымæн куы дæн афтæ ‘рхæндæг абон,
Зынгхуыст кæй у, æнæахъаз мæ куывд...

НÆ ДУДЖЫ ХЪЫНЦЪЫМ

Ныр у мæ фæлтæрæн йæ кæрон,
Нæ исджын «ног лæгтæн» сæ рад!..
Куыдфæнды, цасфæнды фæцæрон,
Уæддæр дæн ивгъуыдыл нымад...

Цы уыди, уый нæ ивы хъастæй,
Æмæ нæ кæнын дугæй хъаст.
Уыдтæн сæрибар лæг! Мæ азтæй
Ныр дæн, æфсæн рæхысау, баст...

Сæрибар – уды къæрттау, артау! –
Уыд дуне батавын нæ мæт:
Мах цин фыдæвзарæнты ардтам,
Хæтæнты – уарийау! – мæлæт.

Фыдæлты фарн, æхсарыл хъомыл,
Мах не 'взæрстам æнцон, зынтæ:
Нæ сонт удтæ мах хъардтам номыл,
Нæхицæн н' агуырдам бынтæ.

Цы ссардтам цонгдых æмæ удæй,
Уыд уымæй хъуаг лæгæн лæвар.
Сыгъдыстæм дунейы раз будау,
Нæ рухс уыд дзыллæтæн хæлар.

Салдат! – лæджы æнусон тохы
Нæ кодтам хурмæ дæр хæлæг.
Уадз, баззайæд нæ ном дæр рохы,
Æрмæст ысуæд сæрибар лæг!

Уыдыстæм цардамай, зæрингуыр,
Фæлæ фыд хинау разынд мæнг
Нæ сæруæлдай, зæрдиаг, иугуыр
Фæтæгыл, раздзогыл æууæнк...

Фæтæг – айуан, уæд цъæх нæ хæссы
Æвирхъау гадзрахат, æрдаг!..
Уæййæгтæ фехæлдтой нæ мæсыг,
Нæ уд, нæ фарн æмæ нæ уаг!..

Ныр махыл дард балцы нæ уонтæм
Ныууарыд фидиссаджы мит!..
Æмæ ма Фидæны цъæх бонтæм
Нæ дугæй чи сфæлдисдзæн хид?!

Хид – тугæй, йе стджыты ыссадæй!..
Æниу ма йыл цы кæнын хъыг:
Нæ ингæнтыл бæз сындз ысади,
Ныддымдта зилгæ уад нæ рыг!..

Æмæ фæци... Æрцыд нæ кæрон,
Кæрæф гуыбындзæлтæн сæ рад!..
Æмæ ма иу æнус куы цæрон,
Уæддæр дæн ивгъуыдыл нымад!..

ÆНУСОН ФАРСТ

Цæмæн уа иу бон иннæмæй фыддæр?..
Лæгдуджы раз цы туг-тæригъæд фиды:
Йæ хъал сæры нæ кæны зонд фылдæр,
Йæ буц зæрдæйы – фарн, лæгуарзон, фидыц?..
Лæджы нæргæ цард иу бон у æрмæст...
Фæтулы хурау мæйдары хуыдыммæ...
Нæ иунаг бон дæр хъизæммар у, хæст,
Æмæ лæджы кæд равдæла хъуыдыммæ?

НÆРТОН ФÆНДИАГ

Мауал уæд лæгæн мæлæт нæ зæххыл,
Афардæг уæд удхæссæг тæргай,
Уæд лæгуарзон тых хæрам, фыдæхыл, –

Ир куыд нал уа дих уæнггай, фæркгай!
Нал цæуин мæ цæссыгты æртæхтыл, –
Уый куы фæуид н' адамæн йæ хай!..

УАРДИЙЫ СЫФТÆ ЗÆХХЫЛ

Урс цæссыгау – уардийæн йæ сыфтæ...
Сау зæхх у сæ хъарм тугæй уымæл...
Æй, джиди, ныффæлдах сæ дæ цæфтыл,
Уалдзæгмæ сæ быны стæй ныммæл!..
Уалдзæгмæ?.. Нæртон аргъæуттæ дзурын
Нæу аив зæры бонты лæгæн:
Уый бæсты дæ туг æнхызæд хурау,
Стæй йæ иу бон авд дæлдзæх ныгæн!..

ФÆСТАГ АРФÆ

Нæ уарзтай мæн... Дæ фарс ваййы уæддæр
Мæ уд ныр дæр уæлæрвты раз, тæрхоны...
Мæ сайд зæрдæ тæргайæ у фыддæр,
Фæлæ хæрзиуæг де схъал митæ хоны...

Дæ маст мæ риуы нал кæны дывæр, –
Дæ фаутæ 'мæ дæ фидистæй къуырма дæн...
Цыкурайы фæрдыгау у æвæрд
Дæ цæсты рухс мæ удæбын нырма дæр!..

Уыдтæ мæнæн ды хур æмæ мæй дæр, –
Дæ уды рухсæй талынг дуне байгом!..
Дæхи кæй уагътай уарзын, уымæй дæн
Дæуæй адзалмæ бузныг æмæ райгонд!..

Нæ уарзтай мæн... Мæ сонт удæн йæ ниуд
Нырма дæр хъусын сау хъыгтæн сæ тарфæй...
Фæради мыл мæ хъал зæрдæ... Æниу
Кæнын ныр дæр мæ хивæнд зæдæн арфæ...

ФÆЗЗЫГОН ХЪЫНЦЪЫМ

Уары сау хæхтыл мит,
Хъызты ниугæ æхситт
Уайы хъарæгау дардæй мæ хъустыл...
Мæнæ пыхсбыны лæг, –
Ихсыд, урссæр, мæллæг, –
Уидзы къалиутæн зæххыл сæ хустæ...

Æтт, цæй иунæг дæ, лæг!..
Мигъ дæ сæрма сылæг...
Суг æртдыхваг ды агурыс хæды...
Нал ис а бæстыл цин:
Нæ – кæстæр, нæ – æфсин...
У дæ цардау дæ фарн дæр ныгæды...
Уары æфцгуытыл мит...

ИЗÆРЫ САГЪÆС

Æрцыд дæ изæр, уæд дæхицæн
Зæрдæтæ пасфæнды æвæр:
Уыдзынæ царды райæ хицæн,
Йæ зынай – йеусайраг дæ сæр!

Ныккæн уæд ивгъуыдыл æвдисæн,
Ныууорм цонгхаудау дæ зын:
Нæу аив уды ностæ 'вдисын,
Сыгъд мæрыл хъарм сыгау тæдзын...

Æллах, уæд уды хъару, йе 'фсæн,
Йæ фарн ныххорз ваййынц лæгæн,
Йæ уæлвæд та хъæбулхор Зевсау
Дæ рай, дæ уды 'хцон ныгæн!..

Мæрдтæй лæджы удæн нæй растæн,
Нæ кæсы ивгъуыд боныл хур, –
Дæ ивгъуыд уарзт, дæ цин, дæ мастыл
Ныффæлдах, богъбогъгæнгæ, дур!..

ИУНÆДЖЫ САГЪÆС

Ацыдтæ ды. Æндæргау
Дæ иувæрсты дуарыл
Æрбахызт мæ уатмæ
Иунæджы сагъæс æмырæй.
Æрбадти мæ цуры.
Кæсы мæм
Йæ дзагъыр кæуындзастæй
Дардæй хæстæгмæ,
Хæстæгæй æдзынæг.

Рухсы тын
Фæрссаджы авгыл фæбырыд
Æмæ
Нызгъæлæнтæ асфальтыл кæрты.

Уынгтæй æгæнон хъæлæба алыгъд.
Рагон куырыхон зæрæдтау
Ныхъхъус ысты тæрхæттыл чингуытæ.
Æрмæст ма æфсæнхъæлæс сахат
Нæ хæхты фæсмонгонд бæлонау
Иу зарæг зоны:
Иу-нæг!..
Иу-нæг!..

Иунæджы сагъæс
Цæф нæзыйы чыуау
Зæрдæйы рустыл лæдæрсы.

КАТАЙ

Цы ныл æрцыд: æрмæст дзых æмæ дзых!..
Нæ фæндийæгтæ амæлынц æвгъæды.
Нæ уарзт – æндзыг, нæ хæрам дæр – æдых,
Цыма цæрынаен иунæг дзырд æгъгъæд у!..

Уый диссаг у: лæгдзинад домь дуг,
Куыд нæ тыхсæм рæстдзинады фæцырдыл?..
Цыма нæ уæнгты нал æнхъизы туг,
Нæ фылдæр бафтыд алабон фырдырдыл.

Уый диссаг у: кæсæджы хæрвау раст,
Нæ хъуыды тыхт афтид, дæрдджын ныхæсты.
Фæлæ æцæг цæуыл фæкæнæм маст,
Фæхæссæм уый нæ зæрдæты æмбæхстæй!..

Æмæ ма лæг кæмæй ракаена хъаст, –
Дзырд сайæгой ыслымæн ис æппæтæн.
Мæ тыхст хъуыды дæр ууыл кæуы раст,
Фæлынд дзырдарæхст иунæг æз кæй нæ дæн!..

НЫСТУАН МÆ ИРМÆ

Уæ, Ир, куы мæ ‘рсура мæлæт,
Мæ мадау-иу мæ цуры февзæр, –
Кæд айсæфид мæ тас, мæ мæт,
Мæ хорзыл не стых уайд ме ‘взæр!..

Дæ армæй сахуыр дæн цæуын,
Дæ фарнæй рацыдтæн æз хосдзау,
Æмæ мæ ма суадз ды кæуын,
Ныббæдт мын де ‘хсон уд, дæ хорзау!..

Уæ, Ир, мæ фæндыл ма кæ дис,
Уый нæу зæронды хин, зæххон дау:
Уд хъулон у, – мæнæн дæр ис
Мæ туджы де ‘схъæл уаг, дæ зондау.

Мæ зæрдæ сагъæсты ныссау,
Мæ зæры бон кæнын утæхсæн...
Тæрсын, куы мæ ‘рбырса мæ цауд,
Мæхи дын уый тыххæй фæдзæхсын...

ÆГОМЫГ САГЪÆС

Бæлас – æгомыг. Асæтт ын йæ къалиу,
Уæд нал вæййы йæ цæсты сыгæн басур.
Йæ талатæй йын исчи къахы, калы,
Уæд фесхъиуы, фæлæ... йæ къæхтæй баст у!..

Æнæсдырд хъугæн иртасынц йæ роды,
Йæ сытыл бæстæ богъбогъгæнгæ сисы.
Йæ мард къæбысыл куыдз кæугæ фæриссы,
Йæ туджджынтыл та бакæны фыд хъоды!..

Æз та мæ иунæг судзаджы хъæбулы
Кæмдæр нæ зæххы иу кæрон ныууагътон.
Тындзын кæдæмдæр... Хилын æмæ тулын, –
Кæд æййæфта дæргъулаен фурды тагъд дон!..

Тындзын, фæлæ мын нæй нæ хæхтæй лидзæн.
Зæронд ефсау, æз дæр – мæлæтыл разы,
Æрмæст мæ байраг хоры нæмыг уидзæд
Мæ ихсыд цармыл хурварсмæ мæ разы!

ХАЛОН ТÆРСЫЛ

Æризæр. Саудалынг лæдæрсы
Нæ кæмттæм æфцгуытæй сындæг...
Æрбадти иунæг халон тæрсыл,
Цæуылдæр у йæ уд уынгæг...

Хъæд – джих. Нæй маргъ... Нæ халон зоны:
Фæтахт сын ис, æрыздæхт – нæй!..
Кæсы уый фидæнмæ йæ уоны,
Уым дуне афтид у, фынаей...

Ныр дæр... Тæргай джих – къæйтæ, дуртæ;
Йе фад, йе арм æвæрæг – нæй...
Æнæфыййау, æфсæст ыстуртæ
Цæуынц сæ кærтытæм зынаей...

Ныр дæр... Ыстæм фæздæг фæзыны,
Ыстæм кæртæй ысрæйы куыдз...
Лæджы мæт маргъы уд æхсыны, –
Мæнау йæ цæсты бын хуылыдз...

Ныр дæр... Нæ хъæутæй зард нæ хъуысы,
Нæ кувæндæтты кувæг нæй...
Уæлейæ царды зынг ныххуыссыд,
Фæсзынг ма – фæнычы, бынаей!..

Æризæр. Халон – джихæй тæрсыл,
Цыма йыл, зокъойау, æрзад...
Йæ цæстмæ арвæй тар лæдæрсы, –
Æрдз дæр ын нал кæны æрдз’ ад...

ХÆЛÆГ ÆМÆ ХÆЗНА

Таурæгъ

А дæм дзурынц: цард хæлæгæй нæу. Æз та зæгъын: цард хæлæгæй у. Цагъар сæрибар лæгмæ хæлæг кæны æмæ йæ рæхыстæ сæтты. Æвзæр хорзмæ хæлæг кæны æмæ йæ фæзмы. Хæлæг кæнынц, æрдзы сконды цыдæриддæр ис, уыдон: мæй – хурмæ, стъалытæ – Бонвæрнонмæ, сæ удæй арт цагъдынц æмæ рухс кæнынц, сæ бон цас у, уыйас. Раст куы зæгъон, уæд бирæтæ хæлæгæй мæлгæ дæр кæнынц, фæлæ уыдон тæригъæддаг сты, æмæ сын Хуыцау тæригъæд кæнæд. Хæлæг ахæм фыдбылыз у, æмæ йын ис сæдæ хуызы. Иу ныхасæй, хæлæг Сырдонæй уæлдай нæу. Нарты фыдбылыз уыд зæххы хин æмæ арвы кæлæн. Йæ бон уыд йæ хуыз раив-баив кæнын. Бацыдаид заронд ус кæнæ чынды хуызы, фестæдид худы быдыргъ кæнæ сызгъæрины кæри, сурдымæн кæнæ мыстулæг. Ахæм æууæлтæй æххæст æмæ ифтонг у хæлæг дæр.

Æнахуыр цыдæр у хæлæг. Назым Хикмет сæрыстырæй фыста: хæлæг никæмæ кæнын, суанг Чарли Чаплинмæ дæр. Чаплинмæ æз дæр нæ хæлæг кæнын, быдзæу цастæ лæг у. Фæлæ, афтæ куы зæгъон, никæмæ хæлæг кæнын, уæд мыл ничи баууæнддзæн. Мæ фыдгул мæнг зæгъæд. Тæхудиаг мæм кæсынц Байрон æмæ Дон Жуан. Фæзмгæ дæр сæ кæнын, сырдонциу царгæсы куыд фæзма, афтæ. Уым диссагæй ницы ис, уый æрдзон хъуыддаг у. Фæлæ хæлæг ахæм парадокстæ раппары, æмæ сæ хæйрæг дæр нæ бамбардзæн.

Кæддæр, колхозтæ куы нæма сарæзтой, уæд мах уыдыстæм царæг хæдзар, уыдис нын æстдæс хуымы, даргъауæдз хуымтæ. Фыдæлтæ дзырдтой: зæххы бирæйæ макуы стыхс, зæхх йæхæдæг йæхи кусы. Уый раст ныхас дæр у, фæлæ мæнг ныхас дæр у. Зæххæн хицау хъæуы, хорз усæн хорз лæг куыд хъæуы, афтæ. Зæхх къæпи æмæ хидæй æфсис нæ зоны, иудадзыг рæвдыд домы. Æмæ уын уый дзырдтон. Нæ хуымтæй цалдæр уыдысты Дæллагхъугомы. Уым та не 'рвадæлтæй цалдæр хæдзары царди хицæнæй. Иу æнтæф бон мæ мад хуым рувы. Сусæны тæвд тыхсæттæн у. Уый иу зын у. Фæлæ мад йæ дзидзидай сабийы ныууагъта авдæны бастæй, ныууагъта йæ мæлдзой заронд усы æвджид.

Кусы, архайы, тындзы йæ куыстагыл. Фæлæ зæрдæ 'хсайы сабимæ, мæргъты зард æм кæсы сывæллоны кæуын. Уыцы афон æрвадæлты ус, йæ сывæллон йæ хъæбысы, афтæмæй хъæдрабынты къахвæндагыл тезгъо кæны. Сатæджы иуæрдæм ацæуы, иннæрдæм æрбаздæхы. Мæ мад йæхи нал баурæдта æмæ йæм дзуры:

– Тæхудиаг фæуай, Мæхъион! Аууоны йæхи ирхæфсы, йæ сывæллон йæ хъæбысы буцæй цæуылнæ рæза...

Мæхъион йæхи иннæрдæм фæзылдта. Фæлæ къутæрбынæй растад æмæ разынд йæ мой Ардзим. Сыстад лæг, ракаст уæлбылæй æмæ дзуры дæлæмæ:

– Гъей, Гæбуон, хъал ныхæстæ ма кæн! Мæхъионæн дæ уавæртæ куы уайд, уæд уый дæр дæуай æгаддæр ус нæ уайд.

Цы сдзырдтаид æрыгон сылгоймаг йæ тиумæ. Лæг бæлæсты бын бонасадæн кæны, уый æнхъæл нæ уыд æмæ фæфсæрмы. Сылгоймагæн йæ маст уадзынæн хуыздæр мадзал у кусын, æмæ тынгдæр бавнæлдта. Кусы æмæ хъуыдытæ кæны: «Мæнæ диссаг. Æз Мæхъионмæ тæхуды кæнын, уыдон та мæнмæ хæлæг кæнынц. Уыдонæн зæхх нæй, æвдæлон сты æмæ сæ рæстæг тонынц. Зонынц æй, рæувæззæг кæндзысты, æмæ сæ цæсты фиутæ тайынц». Фæсмон кæны мæ мад, сæ риссаг сын кæй фæцагайдта, уый тыххæй. Фæлæ, иугæр дур фехстай, уæд ын раздахæн нæй. Фæнда дæ, нæ фæнда, уыддæр искаем йæ тæпп фæцæудзæн.

Æнæмæнг, хæлæг æмбисондаг у. Гуырысхо йыл мачи кæнæд. Кæм фæзындзæн, кæцырдæм ныццавдзæн, уый нæ зоны нæдæр уæллаг, нæдæр дæллаг. Æз уын æрхæсдзынæн æцæг æмбисонд. Худын чи зоны, уый худæд, чи нæ зоны, уымæн – къах йæ роны.

Хъобаны цардысты лæг æмæ ус – Алыккаты Мæхæмæт æмæ Хъариан. Цытджын лæг æмæ ус уыдысты кадджын мыггæгтæй. Цардысты, уæдæ куыд ваййы. Фыдæлтæй сын баззад кад æмæ ном, баззад сын бынтæ дæр. Бын, дам, кæмæн нæ баззайы, уый хъæздыг нæ кæны. Нæ зонын, цас раст у ацы æмбисонд. Уыйхыгъд зонын, йæ фыд хæрæгыл хуысчъытæ кæмæн хаста, йæхæдæг та «мерседес»-ыл чи скъæры, ахæмты. Зонын, сыд хуыскъæлæй чи схъомыл æмæ ныр еугæфæй чи цæры, ахæмты. Стонг адæмæн Чырысти кæсаг нæ радта, бацамыдта сын кæсаг ахсын. Бирæтæ сæ цотæн бынтæ нæ ныууадзынц, уыйхыгъд сæ сахуыр кæнынц сайын, давын æмæ стигъын. Уыдон чысыл фæрæзтæ не сты нæ рæстæджы, уыдоны фæрцы ис царæн, ис хъæздыг уæвæн. Фæлæ 'мбисонды мидис растдæр у.

Лæг бынхор куы нæ уа, уæд бынтыл бынтæ æфты. Исбон тауинагæй уæлдай нæу. Нæмыг æфсир кæны, æфсир куырис дæтты. Фарн дæр, фарн кæмæ ис, уымæ цæуы.

Цардысты Мæхæмæт æмæ Хъариан хъæрмудæй, уæдæ цы кодтой. Лæг – сæрæн æмæ амалджын, ус – хæдзардзин æмæ бæркадарм. Зыдтой уынаффæ кæнын æмæ фæндæй цæрын. Афтæмæй сæ хæдзар мыды къускау уыд дзаджджын æмæ адджын. Æниу, бынтон раст нæ зæгъын. Сæ къона сын адджын уыд уарзт æмæ аргъуыцæй. Уыдон хæзнатæй хæзнадæр сты, фæлæ уыдон дæр фаг не сты æххæст амондæн. Æниу, æххæст амонд кæмæн ис? Никамæн. Суанг Хуыцауæн дæр. Уæд ын Амыран давы йæ зынг, уæд ын Батырадз цæгъды йæ зæдты. Нæй йын æнцой, магуырæг. Мæхæмæт æмæ Хъариан дæр Арвæн бынтон уарзон нæ уыдысты. Цот сын нæ рацыд. Дзурынц: кæмæн нæй, уый дæр кæуы, кæмæн ис, уый дæр. Ацы уарзон бинонтæ кæугæ нæ кодтой – зыдтой, цæссыг цот кæнынæн ахъаз нæу, æрдиаг арвмæ нæ хъуысы, стæй ацы хъуыддаджы Хуыцау дæр æвæрæз у, Йæхицæн иунаг фæдон уыд, æмæ уый дæр – фуйæ гуыр. Хос цæмæн нæй, уый катайаг нæу. Фæлæ азтæ цыдысты, æмæ æнæзæнæг бинонтыл мæт хатгай йæ сау мигътæ хаста. Уæд-иу хъынцъым кодтой, тыхстысты, сæ зæрдæтæм хъуыстой, – уырдыгæй та хъуыст хъыг æмæ сагъæс. Ахæм сахат сын сæ адджын хæдзар кодта мастад, фæлæ уæддæр сæ бон уыд быхсын æмæ хиуыл хæцын.

Уыди сæм кусæг, йæ ном – Иван. Цы адамæй уыд, кæцæй æрбафтыд – ничи йæ зыдта. Лæппуйæ 'рцыд æмæ æрбынæттон ис Мæхæмæты хæдзары. Ам кусы æмæ цæры иу-дæс æмæ ссæдз азы. Ницы дзуры, ничи йæ фæрсы, кæцон дæ, кæмæй дæ, уымæй. Хæдзары хицау ын радта кæройнаг уат, хуыссæнгарз, æмæ дзы 'рцард йæ уды дзæбæхæн. Æнæхæдзар хæдзарджын сси. Йæ гуыбын – æфсæст, йæ рагъ – æмбæрзт, йæ зæрдæ рухс, æмæ кусы æнувыдæй, хъаруджынай, итæг разы дзы уыд йæ хицау дæр. Фæскуыст йæ хуыссæнуаты йæхи уæлгоммæ аппары æмæ зары. Хатгай хъисфæндыр райсы æмæ цæгъды, йæхæдæг йæхицæн хъырны. Бæгуы дæсны нæ уыд зарынмæ, фæндыры дæр удхарай цы мардта, æндæр æй нывыл суасын нæ уагъта. Фæлæ хъал уыд, йæ зæрдæ йæ хаста, æмæ зарыд, фæндырæй хъазыд.

Дис кодта Мæхæмæт: «Мæнæ мæ хуыцау фæдта. Амæн куынаæ мыггаг æмæ хион ис, куынаæ йын арт æмæ фæнык ис, уæд цæуыл зары? Цы хорз ыл æрцыд æмæ цæмæй хъал у?» Тыхст-иу куы уыд, уæд æм йæ

маст дæр æхсыст, фæлæ уæздан лæг йæ сæрмæ нæ хаста æххуырсты 'фхæрын. Загъта-иу йæхинымæры: йæ куыст кæны, фау æрхæссæн æм нæй, уадз æмæ зара. Лæгыл фæнды хъадамантæ бакæн, фæнды йæ зарын ма уадз, – уæлдай сæ нæй. Уыцы хъуыдытæ иргæвтой лæдджы йæ мастæй.

Иу фæсахсæвæр та бадынц Мæхæмæт æмæ Хъариан. Сæ зæрдæтæм та æрбакалд сагъæсы сау мигъ. Бадынц, артмæ кæсынц, йæ сабыр гуыр-гуырмæ хъусынц. Дзырд сæ нæ хауы. Цы мысынц, уый та ды базон. Иван дæр фосмæ базылд, кæрт бафснайдта æмæ та йæ кæнон кæны: уæлгоммæ хуыссы, зарджытæ кæны, куы сæ иуæрдæм здухы, куы та – иннæрдæм. Уалынмæ систа Хазбийы зарæг:

- Барæг, дæ бæх та цæмæй у?
- Йæ саргъæй æмæ идонæй.
- Саг лæг дзæбæх та цæмæй у?
- Йæ кардæй æмæ ливорæй.

Мæхæмæтæн ацы хатт тынг хъыг уыд æххуырсты зарын. Хъайтары зарæг цыма йæ дзыхы нæ фидæуы, афтæ йæм фæкаст. Нæ, афтæ дæр нæ! Уый æгад кæны зарæг. Йæ кусæг æм ныртæккæ зындæфсæст гæды пырдтытæй куыд хъырна, уый хуызæн. Йæхинымæр дзырдта: «Мæлæты лæг! Æвзары мын лæдджы хорз æмæ бæхы хорз. Цы зоныс ды, саг лæг цы у, уымæн?» Уыцы ныхæстæ æххуырстмæ нæ хъуыстысты, æмæ хъæлдзæгæй йæ зарæг нывæста дарддæр. Мæхæмæт иуафон йæхиуыл нал фæхæцыд æмæ загъта:

– Ныр уымæн йæ хъæлæсы тæвд фæнык бакал, уæд ын нæ хъæуы! Мартыйы гæдыйы уаст кæдмæ кæндзæн?

– Нæл гæдыйы цард ын ис, æмæ цæуылнæ зара, – дзуапп ын радта сылгоймаг.

– Цæй цард у уый, тынд мæгайæ гæвзыкдæр куы у, уæд. Йæ номыл куы ницы ис, нæ куыдз, нæ гæды.

Хъариан йæ мойы ахæм карзæй дзургæ никуы фехъуыста. Бамбæрста, маст дзы бацыд, уый æмæ ныхас хъазынмæ здахы, йæ цæсгом сыхæлдта, афтæмæй.

– Æмæ уыдон гыццыл хæзна сты лæгæн? Фагæй уæлдай.

Лæг æрхуым уыд, æмæ йæм диссаг нæ фæкаст усы къæйных ныхас.

– Чи бамбардзæн царды хъулаæттæ, – дзуры æрхæндæгæй лæг.

– Нæ хæдзар – дзаг, уæддæр ныл бæхбадт кæнынц мæт æмæ сагъæс. Иван – хъæды халонæй иунагдæр æмæ магуырæдæр, уæддæр йæ зæрдæ

уæрыккау кафы. Кæд уый диссаг нæу, уæд ма диссаг æмæ 'мбисонд та цы ваййы.

Сылгоймаг царды хъуыддæгтæ лæгтæй лыстæгдæр æвзары, хъысмæты хъæзтытæ хуыздæр æнкъары. Æнæ уый дæр хайрæг кæм нæу: уынаффæ кæнынмæ – Сырдонæй дæсныдæр, ардауынмæ, бацырын кæнынмæ йæхицæй дипломатдæр зæххы цъарыл нæ, фæлæ Олимпыл дæр нæй. Хъариан зæгъы:

– Лæгæн йæ хъæлæсы тæвд цæхæр цæмæн калыс? Йæ тæригъæд дæхимæ цæмæн исыс? Йæ зарынæй тыхсыс, æмæ уымæн æз зонин йæ хос. Дæ сызгъæринтæй йын иу чыссæ ратт. Дзырд дын дæттын, йæ зарæг дæ хъустыл нал æрцæудзæн. Бафæлвар æй. Мах уыцы армьдзагæй магуырдар нæ фæуыдзыстæм. Ратт ын æмæ йын уæд йæ митæ уындына.

Мæхæмæт исдуг фæджихау и, стæй хъуыдыты ацыди: «Уый та куыд. Мæ хуыссæг мын фæсырдта, æз та йын лæварæрттæ кæнон? Гал марæггаг – хъуг. Науæддæр уый цы хос у? Хъал лæг хæзнаджын куы суа, уæд бынтон зæххыл нал æрхæцдзæн. Ныр чъыртдымау чъыртт-чъыртт кæны хатгай, уæд та ололи фестдзæн. Фæлæ гæнæн нæй. Цы уа, уый уæд, бакæсон сылгоймаджы коммæ. Фенæм, чи нæ цы рамбула, уый».

Лæг сыстад йæ къæлæтджынæй, байгом кодта хæзнаты чырын, иу чыргъæдæй систа армьдзаг сызгъæринтæ æмæ сæ ныккалдта сæрак чыссæйы. Араст æмæ бацыд Иванмæ, йæ номæй йæм бадзырдта æмæ бахызт хатæнмæ. Иван фæгæпп ласта æмæ йæ разы алаууыд.

– Цы хабар у, исты 'рцыд, мыййаг? – тарстхуызæй афарста æххуырст.

– Ницы 'рцыд мур дæр, – загъта хицау. – Æрбад, ныхас мæ ис демæ. Ацал-ауал азы кусыс мæ хæдзары. Кусыс æнæ зæрдæхудтæй. Хуыцау дæ разы уæд, æз дæ бузныг дæн. Дæ куыстæй дарддæр мæ дæ зардæй хъæлдзаг дарыс, æмæ дын хъуамæ иу лæвар бакæнон.

– Арфæгонд у, – гуырысхо æмæ цымыдисæй зæгъы кусæг. – Мæн цæй лæвар хъæуы. Дæ фæллойæ хайджын дæн, ницы хъуаг дæн. Цы мæм æмбæлы, уый хæрын æмæ цæрын. Бузныг, ницы мæ хъæуы, æз мæ цардæй разы дæн. Хъаст ницæмæй кæнын. Нæ зонин, дæ зæрдæ мæм цæмæй фехсайдта, уый. Кæд исты рæдыд æруагътон, уæд мын æй ныббар, дæ хорзæхæй.

– Цæй рæдыд, цæ! Хæдзарыл æнувыд дæ. Хус бузныг дын фæзæгъын, æмæ уый цы у? Ницы. Сæууон уддзæф къуылдымтыл.

– Мæнæн уый фаг у. Фагæй фылдæр. Æгæр, æгæр. Дæ хæрзтæ мын

Мæрдты Бæсты фидинаг ма фæуæнт.

– Лæвар фæстæмæ ничи здахы, – йæ ныхас фæлмæн ауагъта Мæхæмæт. – Айс мæ номыл ацы чыссæ, уый дын срухс кæндзæн дæ зæронды бонтæ.

– Ма мæ бафхæр, дæ хорзæхæй, – лæгъстæгæнæгау дзуры æххуырст. – Кæд исчи хæсджын у, уæд æз сымахæй. Мæ зæронд дæр тыхсинаг нæу. Даринаг уон, уымæ не 'руадздынаг мæхи. Хъобан уæздан сты, мæ мард мын лæвар дæр бавæрдзысты. Уый мæ уырны.

– Æфсины дæр афтæ фæнды. Нæ уынаффæ иу у. Æгадæй мæ ма аздах, айс нæ лæвар, уыцы хатыр бакæн.

Цы гæнæн ма уыд. Айста Иван сызгъæрины чыссæ. Арфæтæ фæкодта йæ рæдау, йæ уæздан хицауæн. Мæхæмæт раздæхт хъæлдзæгæй. Фæлæ дистæ кæны: «Кæс-ма, ницы йæ хъæуы. Æвæццæгæн, лæг цы цардыл сахуыр уа, уый ивын æм зын кæсы. Нæй йæм, æмæ йæ нæ хъæуы. Кæмæ ис, уый та фылдæр хъæуы, æмæ йæ мулкыл мулк æфтауы. Мæсыг бындурыл амайынц. Ацы æнæфæнык æдылы нæу, фæлæ нæ зоны хæзнаты ад, нæ федта сызгъæрин æмæ налхъуыт-налмасы æрттывд, æмæ йæ нæ хъæуынц, нæ сæм бæллы. Нымæтыл хуыссын чи сахуыр, уый нæ зоны аргъ кæнын хъæдабæ æмæ хуысар хъуымацæн. Уыры бонь рухс нæ уыны, æмæ йæм хур нымады дæр нæй».

Æндæр сагъæсты уыдис уыцы 'хсæв Иван. Бирæ фæкаст йæ сызгъæринтæм. Цас сыл фæцин кодта, уый ничи зоны. Фæлвардта сæ уæзæй, сгæрста сæ дæндагæй, нымæдта сæ бæрцæй. Иуафон сæ йæ нывæрзæны бакодта æмæ схуыссиди. Хуыссы, рæдзæ-мæдзæ кæны. Кæсы цармæ, кæсы рудзынгмæ, йæ хъус дары дуар æмæ кæртмæ. Цас рæстæг рацыд, Хуыцау йæ зонаг, фæлæ йæ хъæццулы зæронд иуварс аппæрста, сыстад, къулæй йæ сауарæзт хъама райста æмæ уый дæр йæ нывæрзæны бавæрдта. Хуыссы, сагъæстæ æмæ фæндтæ кæны. Йæ мутакайы зæронд – дурай хъæбæрдæр, ихæй уазалдæр. Хуыссæг фæлыгъд, хайрæг æй фæхаста, æмгæрон нал цæуы. Лæг рафт-бафт кæны йæ хуыссæнуаты. Иу заманы чыссæ нывæрзæнæй райста, йæ хъæбысы йæ æрæфснайдта, хъама кæрддзæмæй сласта, фистоныл хæцы, афтæмæй боньцæхтæм удхарæй мард, стæй, Бонвæрнон куы скаст, уæд фæлладæй афынæй.

Нæ базыдта фæстаг кærкуасæн. Хур æй æрæййæфта йæ хуыссæны. Фæстæлфыд, Мæхæмæт æм куы бахъæр ласта, уæд. Фæгæпп ласта, йæ уæлафæтау йæ уæла æрбаппæрста æмæ къæсæрыл фæвæрд.

– Мæрдфынæй бадаен, фос сыдæй фæцагъды сты, ныххатыр кæн, дæ хорзæхæй, – йæхи рæстытæ кæны. Ныр æм бакæс, уæд фыдфыны фæллад.

– Фосæн ницы у, дæхæдаг æнæниз у, æндæр, – сабыр æй кæны хæдзары хицау.

Æххуырст размæ фесхуыста, фæлæ 'васт фæстæмæ фæзылд, нымæты бынæй чыссæ фелвæста, йæ роны йæ арф атъыста, афтæмæй кæрты балаууыд. Рауагъта фос. Хъариан ын йæ хызын дзагæй рахаста, Иван дæр фосы йæ разæй айста, уынгты сæ атардта æмæ сæрвæтмæ бахæццæ. Хизы хъомтæ.

Иуафон аходæн хæрын æрымысыд. Йæ нымæт кæрдæгыл æрытыдта æмæ йыл æрæвæрдта йæ хызын. Хойрагмæ нæма бавнæлдта, афтæ йæ ронæй чыссæ систа. Йæ ком ын ахæлиу кодта æмæ сызгъæринтæм кæсы. Боны рухсмæ сæ уыны фыццаг хатт. Хæзнатæ хурмæ тыбар-ты-бур кæнынц, æрттывдтытæ калынц, цæсты тигътæ сæм нæ лæууынц. Дзæвгар сæм фæкаст, стæй чыссæйы ком бæхсныгæй æрбалвæста æмæ йæ фæстæмæ йæ роны арф афсæрста, æрбæстон æй кодта æмæ хæрыныл æрбадт.

Бон-изæрмæ йæ зарæг нæ райхъуыст. Тæппуд лæг нæ уыд. Иу бирæгъ кæй бахæра, ахæм дæр нæ уыд. Калмæй никуы тарст, ныр æм кæрдæджы астау алы хъулон къæцæл каст хæцаг калм, æмæ дзы хæрдмæ схъиудта. Къутæры сыфтæр базмæлыд, зæгъгæ, уæд-иу йæхимидæг барызт. Цы йыл æрцыд, уымæн ницы зыдта, æмæ йыл йæ бон ныддаргъ и, æрхъæцмæ нал хъæцыд хуры ныгуылдмæ.

Изæры фос æрттардта, бафснайдта сæ, суг æрсаста, кæрт ныммарзта. Йæ куыстытæ фæци æмæ йæхи æруагъта йæ хуыссæны. Йæ цæстæнгас зилы къуымты. Зæрдæ зарын нæ агуры, тыхсы, æмæ йыл йæ фæллад тæфсы. Сыстад, къуымы иу гайла уыд, уырдаем бацыд, æркаст æм, армæй йæ æрысгæрста, – нæй, уый Хъарсы фидар нæу, нæй дзы хæзна æмбæхсæн.

Æхсæв цæуы, цырагътæ ахуыссынц, хъæу ныссабыр. Æрæнцадысты хицау æмæ йæ бинойнаг дæр. Уæд Иван аивæй рацыд йæ хатæнæй, хъавгæ æрхызт асинтыл, йæ къахфындзтыл ахызт кæртæй æмæ сисрæбынты араст комы 'рдæм. Йæ къухы – бæрз лæдзæг, йæ кæрон – джебогъы саст, йæ фындз – цыргъ. Лæг доны бауад. Фаллаг фарс, æрдузы кæрон, – стыр, зæронд кæрдо бæлас. Уый бын æрлæууыд, фæйнæрдæм акæстытæ кодта, алырдæм ахъахъхæдта, – бæстæ са-

быр, æнцад. Лæдзæджы фындзæй зæхх размæста, мæр – фæлмæн, æнцонкъахæн. Æндæр ранмæ æрæвнæлдта, нæууæй гæбаз систа, йæ бын ма йын ракъахта æмæ та цæстæнгасæй йæ алфамбылай асгæрста. Хуыцауæн табу, змæлæг нæй. Æдæрсгæ систа чыссæ æмæ йæ дзыхъ-хъы цадæг ауагъта. Йæ уæлæ йын къæй æрæвæрдта æмæ йыл сыджыт æркалдта. Нæууы гæбаз арæхстгæ æвнæлдæй йæ бынаты абадт. Лæг æй йæ армæй адзæбæхтæ кодта, æмæ дзы йæ зæрдæ барухс: хорз у, хæйрæг дæр æй нæ рахатдзæн. Акаст алырдæм æмæ ныфсджынæй рараст йæ цæрæнуатмæ.

Донмæ æрбахæццæ. Уæд йæ хъустыл ауад цыдæр маргъы уаст. Лæг адаергæй æрбадт дурыл. Кæсы донмæ. Дон æнæмæтæй уайы, гуылфæнтæ кæны æмæ зары. Лæг хъуыдыты ацыд: «Цæуыл уасы уыцы маргъ? Æвæццæгæн, искаемæй фæтарст, æндæр цы. Бæлвырд, чидæр мæ фæстæ зылди. Адæмы цæст уынаг у, ницы дзы ирвæзы. Мачи мæ федтаид, уый гæнаен нæй. Чи уа уыцы æхсæвдзу, мæ хæдзар мын халдзæн».

Сыстад лæг, фæстæмæ аздæхт. Дуртыл йæ къæхтæ къуыры, сындзытæ йæ тонынц, къæмдзыгътæ йæ зæнгæйттыл æндæдзынц. Æлгъыст йæ дзыхæй никуы суагъта, ныр сæ дурæй, сындзæй кæны сауæлгъыст. Ссардта талынджы йæ бæлас. Æркаст нæумæ, уырзæй йæ æрысгæрста – æвнæлд æм нæй. Иуцъус алæууыд, стæй загъта йæхцæн: «Нæ, ам ын нæй уадзæн. Адæймаджы къухы куы нæ бафта, уæддæр ыл иу сырд æрбафтидзæн. Рувас æй тæфæй цæуылнæ базондзæн? Бæгуырдаер æй базондзæн. Сæппардзæн æй, чыссæ бахæрдзæн, хæзнатыл дæ къух ауигъ...»

Ракъахта æвæрæн. Табу Рекомæн – ничи йæм фæраздæр. Чыссæ йæ роны бафснайдта æмæ фæсæмбисæхсæв йæ хæдзарыл сæмбæлд. Йæхи æруагъта æмæ хъуыдытæ кæны, агуры хуыздæр æфснайæн. Ницы йын æнтысы, тыхсы, йæ сурхид кæлы.

Фыццаг кærкуасæнты Иван ныххойы Мæхæмæты дуар. Йæ номæй йæм бадзуры.

– Цы 'рцыд, бон дыл нал кæны? Цавæр фæдис у! – радзырдта йæм зæронд лæг.

– Фæдис та куыннæ у! Мæнæ лæг сæфы. Дæ хорзæх мæ уæд, сæфын æй ма бауадз.

– Цы 'рцыд, зæгъын, цы хабар у?

– Мæнæ хæйрæгыл фæхæст дæн. Сæфын. Бабын дæн. Мæ хос дæ

къухы, ма мын æй бавгъау кæн... Айс дæ лæвар. Мæ тæригъæд дæм фехъуысæд галы богъы йас. Лæггад дын кодтон, табу дын кæндзынæн, ма мæ ныуадз ацы маргимæ, Хуыцауы хатыр бакæн.

Бинонтæ сыстадысты. Мæхæмæт чыссæ исынмæ нæ хъавыд. Уæд Иван йæ разы йæ зонгуытыл æрхауд æмæ йын чыссæ йæ къæхты бын æрæвæрдта.

– Мæ хорз хицау, мæнæн ам цæрæн нал и. Дæ Хуыцаумæ скæс – суæгъд мæ кæн, ауадз мæ мæ сæфты фæндагыл. Ницы мæ хъæуы, мæ куыст уын хæлар уæд. Мæ буц æхсин, æрмæст мын иу бонваг фæндаггаг ратт дæ рæдау армæй. Ауадзут мæ мæ сæфты фæндагыл, уый мын уæ цæст бауарзæд Хуыцауы хатырæй.

Лæг æмæ ус кæрæдзимæ кæсгæйæ базадысты.

Боныцъæхтыл зноны æххуырст араст Хъобанæй. Йæ фæндаг æй кæдæм хаста, уый ничи зыдта, нæ йæ зыдта бæлццон йæхæдæг дæр.

2004 азы

« У нас в доме царил культ образования. Но, когда я поступал в институт, мать взмолилась: *«О, святые, пусть он не поступит. Пусть хоть один из моих сыновей останется со мной»*.

А когда я стал в университете доцентом и моей матери объяснили значение слова «доцент», она разочарованно сказала: *«А я-то думала, он шофером стал»*.

***

Уарзондзинадæн фондзыссæдз хуызы ис. Кæд ныртæккæ Ирыстоны адæм исты хъуаг сты, уæд уый у уарзондзинадæй æнæ хай.

***

Я хотел бы, чтобы у каждого из людей ангел сидел в груди, и он бы слушал голос этого ангела. Тогда с нами со всеми все будет хорошо!

Шамил

ШАМИЛ

МАРДЫ УÆЛХЪУС

Памфлет

Цирон зианы ныхас цас вæййы, уыйас дзы нæ вæййы хъыг æмæ цæссыг. Дунейы хабæрттæй ам цы фехъусай, уый нæ фехъусдзынæ базары дæр. Кæрт фесты хабардон. Мæ хо бирæ цæрæд, фæлæ нæ афтæ фæдзæхсы: «Курын уæ иу хæрзиуæг. Куы амæлон, уæд мын æхсæвбадæн ма кæнут. Устытæ сæ диссагтæ фæмысынц, чыр-чыр сыл бахацы, æмæ æхсæвбадæнæй хъазт рауайы». Рæдийы. Æхсæвбадæн куы нæ уа, уæддæр ныхас æмæ худынаг фадат уыдзæн.

Уары лыстæг къæвда. Уавæр цы у, уымæй йæ кæны æрхуымдæр æмæ уæззаудæр. Мæрддзыгой адæмæй иутæ лæууынц сарайы дæлбазырты, иннæтæ бакъордтæ сты бæлæсты бын. Сылгоймæгтæн цы у, – сæ зонтыктæ суагътой, сæ сæрмæ сæ айтыгътой. Зынынц, цыма Ромы æфсæдтæ знаджы фидармæ бырсынц æмæ уарттæй сæхи æрæхгæдтой, афтæ. Зонт хорз дзаума у, йæ аууон сын æмбæхсы сæ цæсгæмтты рухс æмæ сæ худын.

Мах дæр лæууæм кæттаг цары бын. Залмы сыфæй уæлдай нæу нæ цар, тæдзы ныл, фæлæ уæддæр ам гом арвы бын лæууынæй æнцондæр у. Кæрт гуыз-гуыз кæны бындзыты чыргæдау. Зæды къалиутæ кæм и? Дзуринагтæ – хæрх, хъусæг дæм куы уа, уæд. Æмæ ам цы хъусæг ис, ахæм тæрхондоны дæр нæй. Уымæн лидзæн нæй, æмæ дзур, цы дæ зæрдзы ис, уый.

Лæууæм къордæй. Нæ иу – уæйыг лæг. Кæддæр богал уыд, уæззауæзон. Ныр та историк у. Богæлтæ уыйбæрц нæ афæлдæхта, чингуытæ цас ныффыста. Фæлæ йæ сæйраг æнтыст вæййынц ирон хъæлдзæг ныхæстæ. Ацы хъуылдджы уымæн æмбал нæй. Уæлдай хорз фæзмы дыгур æмæ къуыдары. Фæлæ ацы хатт анекдоттыл æвдисæн бакодта. Йæ равджы нæй. Уæддæр йæхи кæм уромы. Æмæ нын дзуры: «Мастæн гæррæтт дæр – æгъгæд. Абон загъды бахаудтæн. Бахызтæн маршруткæмæ. Иу бынат дзы разынд уæгъд. Фæлæ йæ быны – ивæн цалх, æмæ дзы æрбадæн нæй. Гæнæн нæй, цæуын хъæуы. Батыхстæн, гъай ам цы схыл, зæгъгæ. Шофыр мæм фæкъæпп ласта: «Уæдæ йæ

мæ сæрыл сæвæрон? Сбад, кæд бадыс, уæд!» Æрбатымбылтæ дæн, уæддæр дзы нæ ныхсын. Дыууæ сылгоймаджы бадынц, æмæ сæм скæрæг хаты: «Кæрæдзимæ æнгомдæр æрбабадут». Устытæ йыл сбустæ кæнынц: «Къæлуайæ стæм, нæхи куыд æрбанцъулам!» Лæппу сæм фездæхт: «Кæрцытæ цы скодтат?! Уæ фарсмæ ма иу пвæсæжир сбадид». Мæхиуыл хæцын зонын, фæлæ амæ баст хæрæг дæр йæхи нæ бауромдзæн. Сдзырдтон æм: «Æхцайыл тыхсыс? Цæмæн дæ хъæуы? Голлаг дæм куы уа, уæддæр уыдзынæ æнæхсад, æнæрæгъыдзыд, гæвзыкк». Цыдæр ма стъæлланг ласта, фæлæ йæ сылгоймæгтæ уайдзæфты бын арф æрнуæрстой.

Саударæн митинг байгом. Æрхуы хæтæлтæ суасыдысты згæхæрд хъæлæстæй, тонынц сæ хурхуадындзтæ. Гуымсæг гуыппытæ кæны. Бронзæ тæбæгътæн фæцауы сæ дæрзæг дзинг-дзинг. Афтæ мæм кæсы, цыма мард æваст гуымсытæй чырыны кæны фесхъиу-фесхъиу. Хуыцау хорз, æмæ бирæ нæ хæссы уыцы зæрдæхалæн уынер, згæрты хъæрахст. Сыхæгты номæй дзуры иу дæргъындзæг. Раст фиумæ æвналæн хыл. Йæ къубал – лыстæг æмæ даргъ, къопхурх кæй фæхонынц, ахæм. Лæг йæ хъæмпын худ систа æмæ йæ гæмæх сæр зыны худыкъуыдыры хуызæн. Йæ астæуыл – лыстæг рон, лыстæг къæхтыл сæрак цырыхъытæ, йæ зæнгтæ хъæмпы халæй лыстæгдæр, цыргъ уæрджытæ – халы æрхытæ. Адæмыл йæ цæстæнгас ахаста, скодта уæзбын ныхæстæ, фæлæ уалынмæ фæгæрз и дзурынмæ. Уарын мурмæ дæр нæ дары, арвæй йыл похцийы къæбæлтæ куы хауид, уæддæр къæрттæй цъула нæ аппарат. Цы у, уымæй – сыгъдæг нуар. Дзæгъæлы нæ фæзæгъынц: хус æрчъиæг – зынудайæн. Уарæд, уый йæ ныхас кæндзæн. Хъусæг æм ис, æмæ йæ удæй арт цæгъды, йæ тыппыртæ уадзы.

Иу афон бацыд уæлтæмæны. Нымайынтæ систа зианы хæрзтæ. Ацы æдзард лæппу уыд мыггаджы кад æмæ намыс, сыхбæсты ныфс, адæмы фидуц. Хæрзтæ хынцын, хорзæн аргъ кæнын домынц уæлмонц ныхас, одæйы æууæлтæ. Къæсхуыр лæг йæ къубал сивæзта, йæ къопхурх фестад хус хъæндæлы – уасæн хæтæл, кæлы дзы сызгъæрин дон, згъæлы дзы налхъуыт-налмастæ.

Уæд нæ хæлар Хъуыдæберд зæгъы:

– Ехх, ныр амæн йæ хæмхудтыл хъуджы сækка бацæв, кауыл æй сæнарæн куыд батъæпп ласынц, афтæ.

– Уанцон нæу! – дис кæны историк. – Æгæр дзæбæх дзуры.

– Цæуыл рафыхт абон дæ маст? – фæзылд æм Хъуыдæберд. – Уый

цас цæммардзинад уыд? Хохы – хылычты. Гæды ныхæстæй æфсæрмы ничи кæны. Цæсгом нал и, æмæ лæгæй цы судза. Асланы хуызæттыл нæ фыдæлтæ хъоды кодтой, сæ мард сын уæлмæрдтæм нæ уагътой. Ныр та? Æвзæр куы амæлы, уæддæр дзыллæ сыстынц, кæрæдзи хынцмæ цæуынц мæрддзыгой, ерысæй калынц сабæттаг. Сисынц æй арвмæ, зæдты фарсмæ йæ авæрынц. Æниу кæй фауын? Мæхæдæг хуыздæр нæ дæн. Фæлæ, йæхимæ хорз чи нæ кæсы, ахæм лæг нæй.

– Цы ракодта уагæры? – сабыр кæнын Хъуыдæберды. Фæлæ, кæд къæвдайыл мæ бар цæуы, уæд уымæн дæр мæ бон у йæ рохтыл æрхæцын. Иугæр лалым фæхуынкъ, уæд хъуамæ йæ фу ссæуа, æндæр хос ын нæй.

Æмæ дзырдта Хъуыдæберд.

Асланимæ цардыстæм хæларæй. Сослан æмæ Арæхдзау нæ уыдыстæм, фæлæ æхсæры апп кодтам дыууæ хайы. Раст зæгъы ацы къæсхуыр: йæхицæй сæрæндæр нæ разындзæн Иры дзыхъхъы – рæвдз, æнæзивæг, амалджын. Дон уагъта дуры гуыбынæй. Дон циу? Сой, сой. Райсомæй йæ хæдзарæй рацыд, уæд йæ дзыппыты хъазыд дымгæ, изæры сæ хаста дымст æмæ тыппыра. Йæ фыды зæрдæ рад, уый, мæгуыр, цъæййаг хæрæгыл хуысчъытæ хаста, йæ фырт та хæдтулгæйæ æхцатæ ласы. Æгæр цинай зæрдæ куырм кæны. Лæг никуы бафарста йæ фырты: «Хъæды бæлæстыл сыфтаеры бæсты тумантæ зайы?» Йæ мад дæр йæ фист акалдта, йæ четæн зæлдагæй раивта.

Йæхиуыл схæцыд, йæ дымæг йæхицæй нал хуыдта. Сыхы устытæм бынмæ æркаст, æппæлæн ныхæстæй йæхи рæвдыдта æмæ сын йæхи буц кодта: «Уый мамайы хъæбул у, цард æмæ йын бон фестон. Уый мын саг йæ фæстаг къахæй ахсы». Иу налат ус ын йæ ныхас ацахста æмæ йын иуахæмы бакъæрцц ласта: «Æцæгдæр, Аслан Мамайы фæдон у». Мад нæ бамбæрста дæлгоммæ ныхас, æлхыскъ æм нæ бахъардта, æмæ йæхицæй тынгдæр ныббуц и.

Иу фæссихор мæ йæ машинæйы басхуыста. Дзурын мæ не суагъта, афтæмæй аскъæрдта æмæ Бызыбын бамидæг. Уым фæзылдта Æрыдоны былмæ, бæзджын къутæртæм. Кæсын, æмæ фæрвджыны арты фæздæг кæлы. Дыууæ лæппуйы зилæнтæ кæнынц, зынджытыл физонджытæ фыцынц, сæ цъыс-цъыс гæзæмæ цæуы. Аууоны уырыл æрытыдтой сæвджын кæттаг. Йæ астæу – хæрд æмæ нозт бærкаджынæй, йæ кæрæтты – ставд дуртæ бадынæн. Уалынмæ физонæг сцæттæ ис.

Æз азылдтæн атагъайы, лæууын доны был æмæ кæсын йæ цыдмæ, йæ уылæнты хъазт зæрдæйæн хæссы цин, æвзæрын кæны æхцон мысинагтæ. Уæд дын Аслан йæ цыппар æнгуылдзы фæцафта йæ лакъами дзыхы, æмæ цъæхснаг æхситт азæлыд фæрвджыны. Хатгай лæг æууæнды аргъауыл дæр, уымæн æмæ царды диссагты раз аргъау рыг дæр нæ калы. Æхситмæ æваст æртахтысты цыппар чызджы. Кæцæй фæвзæрдысты, хайрæг сæ зонаг, – атагъайы змæлæг нæ федтон. Базыртæ сыл нæ уыд, æндæр загътаин: мæнæ зæдтæ. Сæ чыр-чырæй доны уынар фæмынæг. Искуы суары бæлæттæ федтат? Йæ фыцæныл сæхи ныццавынц, зыдæй нуазынц, сæ хъуыр-хъуыраей бæстæ сæ сæрыл сисынц. Адон дæр афтæ. Хатын сæм нæ бахъуыд, зыдтой сæ кæнон, кæттагмæ æрбакалдтой сæхи, алчи дзы йæхицæн бынат ацахста æмæ дурыл фæхæбæцц.

Æхсæнмæ-æхсæнты æрбадтыстæм мах дæр. Фысымтæй иу лæппу разынд карджындæр æмæ уый ныллæууыд рæгъгæнæг. Фынг цæй фæдыл у, уымæй нæ фæрсын, хъуыддаг йæхæдæг йæхи амондзæн. Искæй фынгыл кууæгæн оммен кæн, æндæр дыл цы хæс и – нуаз æмæ хæр. Хистæр, – фынгтыл дзæвгар чи абадт, ахæм. Федта, зоны Намыс æмæ йын æнтысы. Кувы дзырдарæхстæй, сидт сидты æййафы, йæ дымæг ын ахсы. Æртыккаг гаджидау куы рацыд, уæд базыдтон: куывдæн æфсон нæй, сæхи цы ирхæфсынц, æндæр. Хъару сæм ис, бæркад сæ къухы æфты æмæ дзы зонынц цæрын æмæ хæрын. Чызджытæ – десертæн. Иу хабар фиппайын: армæй чи арæхсы, уый дзыхæй дæр рæвдз у. Аслана æн йæ хъæлæсы бынмæ арахъхъ цæуы, уæлæмæ дзы кæлы ирон хъæлдзæг ныхæстæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, æнæфсарм анекдоттæ. Чызджыты ма хуыздæр цы хъæуы. Худæгæй бакъæцæл ваййынц. Асланы фæйнафарс чи бады, уыдонæй йын иу йæ роцъо ахъыдзы кæны, иннæ йын йе 'взагæй сысдæры йæ хъусы алгъ. Æз арахъхъы фæстæ ауадзын суар, уыдон сæ цæст дæр нæ ныкъулынц. Сæ туг æхсиды, арт уадзынц æмæ кайф кæнынц...

Уары. Саударæн митинг йæ цыдæй цæуы. Къæсхуыр дзураг йæ доклад нывæнды дарддæр. Йæ ныхас уадзы фæлвард донмарæныл, зоны йын йæ фæзилæнтæ æмæ йæ дзуры æнæкъæрццæй.

– Аслан уыд хæдзардарæг. Фæлæ уый канд мыггаджы лæг нæ уыд, уымæй буц сты ирон адæм хохæй, быдырæй. Уый алкæмæн дæр кодта хъæбулы ад, уыдис æм æгъдау, алчидæр дзы зыдта лæггад æмæ рæвдыд. Йæ фезмæлд – артæй цырендæр, йæ фæзынд хурау æхцон, хаста нын цин. Ныр ныл арвæй æрхауди дур. Нæ, ма хуртæ, нæ, уый нæ хур рахауд арвæй...

– Хуры фыдæх баййаф, кæд мæнг зæгъыс, уæд! – ныллæг хъæлæсæй зæгъы Хъуыдабæрд æмæ дарддæр нывæнды йæ таурагъ.

Изармилты цæуæм нæ хæтæнтæй, иутæ – Алагирмæ, æз æмæ Аслан – Дзæуджыхъæумæ. Мæ хæлар машинæ скъæры, хæрдты тæхы. Æз фæлладæй рæдзæ-мæдзæ кæнын. Уымæн йæ зæрдæ хъал у, æмæ гуым-гуымæй зары. Суадагæй æрбаивгъуыдтам. Къохы ныхмæ Аслан йæхиуыл схæцыд, æз дæр æй æнæбары бафæзмыдтон. Чысыл ардæмдæр цæлхыты хъыррыст фæцыд, æваст сонт урæд фæкодта. Кæс-ма, зæгъгæ, амоны машинæйы хæррæгъмæ. Зын равзарæн уыд милдалынгты. Фæлæ Асланай ницы ирвæзт, уый уыгау – цыррдзаст, цæргæсау – дарддзæст. Рахызт. Йæ фæдыл æз дæр. Хæстæг æм цæуæм. Асланы къухы фæвзæрд фанар. Кæсæм æфсæйнаджы цъæлтæм – ам æвирхъау бæллæх æрцыд хæрз æрæджы. Рог машинæ уæлгоммæ лæууы. Цæй машинæ – суйтæ къуыбылой. Цыма йæ уайыг баууылдта, афтæ. Йæ иу цалх хæрдмæ ныхъхъыл, уый ма дзы баззад æнæхъæнæй. Аслан рухс ныддардта хæррæгъмæ. Йæ уæлæ, йæ алыварс – туджы пырхæнтæ. Зæрдæ ныккæрзы, цæстыты ныхсынц судзгæ сындзытæ. Кæсæм лæмбынæг æмæ æдзынæгæй. Мæнæ зæрдæхалæн ныв: сывæллоны дзабыр. Мæ туг ауазал, ма буар барызт. Мæ хъуыр ахгæдта, ма цæстыты абадт саувадыг, æртагъд дзы уæззау сыгтæ.

Дзыназын мæхимидæг. Уæд дын кæсын, æмæ Аслан цалхимæ архайы. Дæгъæл йæ къухы куыд фæвзæрд, куыд æй æрбаскъæфта, Хетæджыстæн, нæ йæ базыдтон. Цы ми кæныс, зæгъгæ, фæхъæр ластон.

– Æвгъау у дзæгъæлы сæфтæн, уæддæр æй исчи рафтаудзæн, – йæ куыст нæ уадзы, афтæмæй дзуры ма хæлар. – Чи нал ис, уыдон рухсаг уæнт, цалх сын ахъаз нал у.

Цæст нæ хæцыд йæ къухты змæлдыл, йе 'внæлд – арæхстджын. Рæвдз фелвæста цалх æмæ йæ афснайдта йæхи æвæраены. Цы мыл æрцыд? Калм мæм йæ цæстытæ ныццафта, ма ком асур и, ме 'взаг бандзыг.

Цæуæм дарддæр, хæрдты тæхæм. Аслан худæджы хабæртæ хæссы, хатгай та гуым-гуымæй базары. Цы дзуры, уый нæ хъусын. Æрхуым хъуыдытæ мыл пъæзыйау бадынц, сæ быны ма удхарæй марынц.

Æрбахæццæ стæм Джызæлмæ. Хъобанмæ фæзилæнæй æрбадзæхст ластам. Уæртæ ног диссаг: фæндаджы сæрты цæхгæрмæ æрбахизы хъаз æд лæппынтæ. Æнæмæтæй фæцауы узгæ-узгæ. Стой! – фæцъæхахст ластон æз.

– Хъазы цъиуы тыххæй?

Мæ цæстытæ ахгæдтон. Фæлæ мæ хъусты аныхст цæлхыты цъывытт æмæ хъазы хъæрахст. Кæм хæтыд? Кæм баззад дзæгъæл? Цы фыдбылыз æй рахаста ацафон сæфты фæндагыл?

Фæуром, зæгъгæ, мæсты хъæр фæкодтон ацы хатт. Иу дзæвгар ма раскъæрдта, стæй æрлæууыд.

– Цæй, цы 'рцыд? – бахудт нæ сæрæн лæппу.

Ацу, фæндараст фæу, зæгъгæ йын загътон æмæ рахызтæн. Рараст дæн фистæгæй фæндаггæрæтты. Уый исдуг афæстиат, стæй йæ бынатæй фесхъиудта, мæ иувæрсты асыффытт ласта, сигнал дзæбæх нылвæста, афтæмæй. Цыдтæн сындæг, мæ цæстытæ зæххыл хафтон, мæ зæрдæйы хастон дур. Мæ ирхæфст мæ фарсæй фæци, фæсмон мыл хæлуарæджы тынау тыхст, мæ буар уыд лæмæрст æмæ цъæлтæ. Чидæр мæм фæурæдта Саудоны хидыл, æмæ æрбахæццæ дæн нæхимæ æмбисæхсæв. Фæстæдæр базыдтон мæ хуынды хабар. Худæгау мын æй радзырдта, уым цы гæлæбутæ пæр-пæр кодтой, уыдонæй иу. Асланы хæларгтæ Црауы хъæугæрон сæрвæты рацахстой кæйдæр рæуæд. Багжники йæ тыстой, æнамонд фос къуындæджы нæ цыд, æмæ йын удæгасæй йæ фæстаг къæхтæ ахауын ластой. Физонджытæн дзы цы нæ бахъуыд, уый та – сæ хæдзæрттæм. Афтæ кæнынц нæ сæрæнтæ. Ныр æй зонут, Ныхасы Уастырджыйы бын цы хордтам, Реком æмæ Мыкалгабырмаæ цæмæй куывтам, уый. Марг куы бахордтаин фæлтау.

Саударæн митинг дæргъæвæтин хæссы. Йæ бартæ райста дыккаг мæлгъæвзаг. Тыппыртæ, сырхцæст, сырхцъар лæг. Уый дæр йæ мадæн фыртæн райгуырд, йæхицæн ном кæны æмæ хъуамæ къопхурхæй радзура фылдæр æмæ хуыздæр. Къæвда уарæд, зианыл чи тыхсы, уый быхсæд. Æгъдау дæ æрцахста, уæд фæраз. Лæг кад æмæ номæн цæры. Ерысы бацыдтæ, кадмæ бæллыс, уæд уæлахиз кæн. Ахæм зондыл хæцы тыппыр лæг æмæ, куыд кæсын, афтæмæй, къопхурхы куы амбула, уымæй æдас нæ дæн.

Хъуыдæберд дзуры дарддæр.

Хъусут нæхи Цицеронмæ? Аслан, дам, зынтæ дæр федта. Зонут, цы зынтæ бавæрста, уый? Уымæй мæн фæрсут. Уыдис гæбæр фæзыгон бон. Уарыд митхæццæ, фæлæ зæххыл нæ хæцыд. Уæд Аслан куыста таксистæй. Лæууы Дружбæйы раз, ахсы йæ амонд. Уæд ма такситыл нымайæнтæ уыд. Мæгуыргур фæбады тротуарыл, йæ разы – йæ худ. Аслан та бонсауизæрмаæ йæ арм дардта уæлæмхасæнтæм. Йæ мад

кувинæгтæ уыдонæй кодта. Фæлæ уæлдай диссаг уыцы сау изæр федтон. Нæ мæ фæндыд йæ къух райсын, æмæ лæууыдтæн киоскы аууон. Бацыд æм иу сылгоймаг, ирон, йæ хъæбысы – дзидзидай сывæлон. Ацы нæртон йемæ базарыл схæцыд – домдта нардуат фиддон. Уæдмæ дыууæ мæхъхъæлоны йæ фындзы бын фестадысты. Уыдон аргъыл нæ дзурынц. Нæ сахъуырд сылгоймаджы зæгъы бын фæуагъта æмæ Назранмæ асхуыста. Уым зыд иронмæ цы кæсы, уый зонут. Хуыцау сын æрæппæрста, саг фæрæты бынмæ æрцыд. Машина байстой, йæхи йын ныггæнды басхуыстой. Æрдаудта дзы æнæхъæн æхсæв. Боньцъæхтыл æй сфистæг кодтой, афтæмæй йæ фæндагыл фистæгæй раскъæрдтой. Загътой йын: «Дуй, фæстæмæ ма фæккæс, уæд дæ мард сæфы. Скъæргæ кæн!» Раскъæрдта, уæдæ цы. Сæппай æрбахæццæ сæхимæ. Гарун лыгъди сæгуытæй тагъддæр...

Гаруны хъысмæт зонут. Хæсты быдырæй ралыгъд нæхи Гуыргъохъо дæр. Уый тыххæй йæ æмбисонд фæкодта зарæг, худинаджы зарæг. Асланмæ уайдзæф æрхауд? Уæ хъустæ схъил кæнут. Ныззылдтой йын нæртон куывд. Сæ хъазты хъæрæй арв æнкъуыст, сæ кафтæй зæхх рызт. Сæ гуырд иттæг фесгуыхт æмæ йæ кадаен гаджидæуттæ уагътой. Адæм сæ дисæн дзырдтой. Мæнмæ дæр хонæг уыд. Сæ тæфтыл нæ ацыдтæн, лæгдзинад равдыстон: сæ кауыл сын дур ныффæртт ластон. Гуыргъохъо мæлæтæй раирвæзт, фæлæ худинагæй ирвæзæн нæй. Æниу ныр æндæр рæстæг у. Цард – зынаргъ, лæг – зондджын. Дæ уд цæрæд, фæнды арвыл, фæнды цъыфы, уæлдай нæу. Ныр зарæг дæр зарæг нал у. Кæсут-ма уæртæ нæ сылваз поэтмæ. Зианджынтæ йæ баххуырстой, хъуамæ Асланыл ныффысса зарæг, кады зарæг.

Цæмæй æрбамард Аслан? Исчи йæ зæгъдзæн? Ничи. Ахæм лæг нæй. Бехъаны, дам, йæхи надта, йæ нуæрттæ фелхынцъ сты, æмæ фæдæлдон. Аргъæуттæ! Йæ балимæ сæ тæлæтыл нæ фидыдтой, æмæ йæ æлхынцъытæй цады нысхуыстой. Хатыр, мардæй æвзæртæ дзурын аив нæу. Фæлæ, ау, мæнгтæ лæхурын хуыздæр у? Ирон æфсарм махæн æлдар у, – зианмæ æнæ цæугæ нæй. Чи зоны, уæртæ уыцы дымст лалым дæр æфсæрмай мысы гæды ныхæстæ... Æваст та суасыдысты æрхуы хæтæлтæ. Фæцыд гуымсæджы гуыпп. Кæрты хъæрæджы бæсты дардыл зæлы «Додой». Ракалд Иры цæугæ мæсыг, æмæ еудодой кæнынц нæ райгуырæн хæхтæ. Лыстæг къæвда уары æмæ уары.

ДЫУУАДÆС ДЗЫРДЫ

Ирон дзырдтæ мын хуртæ сты... Уæддæр
Дыууадæс дзырды – се ‘ппæтæй хуыздæр.
Лæууы сæ сæргъы фарны дзырдтæн ЦАРД,
Йæ фидауц уымæн – арвы стъæлфæн – АРТ.
Нæртон дзырдтæн сæ фæлмæндæр у МАД,
Цæуы йæ армæй адæмыл БÆРКАД.
Нæ дзыллæйæн йæ рухсдæр бæллиц – ФАРН,
Уæздан лæгæн йæ уæлдæр цин – ÆФСАРМ.
Сыгъдæг удæн йæ мæты сæр – ХÆЛАР,
Ыскæны мах Хуыцауы ‘мсæр ÆХСАР.
Лæджы нысан – СÆРИБАР æмæ КАД.
Сæ сæрвæлтау хъæуы хæцынæн КАРД.
Æппæт хæрзтæн ИРЫСТОН у бындур, –
Æнæ уый мæн нæ тавдзæни сæ хур.

СУСÆГ ХЪÆЛÆС

Æрсабыр иугæр æхсæв, – уæд
Мæ хъусы чидæр дзуры...
Фæрсын: хæйрæг дæ æви зæд? –
Ызмæлæг нæй мæ цуры.
Фæдзуры: «Сæфтдзаг у зæронд,
Йæ тых, йæ бон лæзæры.
Цæуынц дыл азтæ, фæлæ зонд
Нæ цæуы фаг дæ сæры.
Кæм хъæуы доны цæуын, уым
Æдзух цæмæн дæ сгарæг?
Тæнæг ран разыны хуыдым,
Йæ арфы стæлфы барæг.
Ызмæнтыс цъиуджын каркау мæр,
Бæлæстæ садзыс рæгътыл;
Куы фестай Хъæдырухс, уæддæр
Нæ зайдзæн дыргъ фæдæгъдыл.
Æрбадт нæ Иры дзыхъхъы мигъ,

Ды йæ мæрзыс дæ худæй;
Нызгъалы мигъ дæ сæрыл их,
Мæрдтæм цæуыс цæрдудæй.
Зæххыл сæрибар нæй лæгæн,
Нæй амондæн æрцахсæн;
Тыхбар дæ уацайраг кæндзæн,
Дæ дзырдыл дардзæн сахсæн.
Кæд уыди курдиатæн аргъ,
Йæ куыстæн кад кæд уыздæн?
Æрчъитæ скæндзæн олигарх
Дæ рагъдзармæй йæ куыздæн.
Кæм ис мæгуыр лæгæн Хуыцау?
Йæ кувын Арв нæ хъусы.
Æлдармæ чи цæуы хуындзау,
Ис уымæн бас йæ къусы.
Сыгтай нызгъæлæнтæ гæнах,
Ды йын кæныс быцæутæ;
Хæрынц йæ хæлддзæгтыл хъаймагъ
Лæгмар æмæ быдзæутæ.
Цы у дæ тох? Уыздæн дæ мызд
Зæрдæниз æмæ суари.
Æфсæст у къутуйы бын мыст,
Æрхауы арвæй уари.
Æууæндыс алкауыл... Лæгæн
Цæстысындз у кæйдæр кад.
Дæ арм кæмæн дарыс фынгæн,
Æлгъиты уый дæ бæркад.
Сослан нæ дæ æмæ дæ ных
Балсæджы цалхмæ ма дар;
Тыхбар дын басæтдзæн дæ тых,
Æмбары уый къуырма дæр...».
Цы вæййы – зæд æви хæйрæг?
Мæ хуыссæг мын фæсуры.
Йæ номæн ницы ис бæрæг,
Ызмæлæг нæй мæ цуры.

2008 азы 12 марты

ХÆССЫНЦ МÆМ ФАУ

Хæссынц мæм фау, тæрсын кæнынц зындонæй.
 Фæлæ зæххыл рæстылдзæуæг уыдтæн
 Æмæ æдас дæн фидæны тæрхонæй,
 Мæ цæсгом уым æрдзон сыгъдæг уыдзæн.
 Нæ, дам, зоныс – цы нæ фæччы, цы фæччы,
 Нæ, дам, кæныс нæ рæстæджы æгъдау...
 Æрыхъусут-ма! Ме ‘рттиваг рæстæджы
 Фæцардтæн æз поэт æмæ лæгау.
 Æууæндыдтæн мæ адæмы хъуыддагыл,
 Йæ фарн ын æз мæ зарæджы хæссын,
 Йæ уаз ном ын сæуæхсиды зæлдагыл
 Тырысайау хæрдгæ дзырдтæй фыссын.
 Нæй уымæн хауæн – хæхты сæрмæ схурон,
 Кæлы йæ рухс æндзыг æврæгътыл дард
 Æмæ сæ судзы...
 Цæй, уæдæ та дзурон,
 Кæнон нывæфтыд арвы цъæхыл цард.
 Цæссыгæхсад зынамал дзырдтæй мастæн
 Кæлæнгæнаæгау карз хостæ кæнон.
 Æз дæн сæ зæнаг адæм æмæ азтæн
 Æмæ сыл ма дзурон, – уый нæу мæ бон!

1971 азы 20 июнь,
 Зæрæмæг

ИЗÆРМИЛТЫ КУВЫН

*Хъæр мæрдтæм дæр хъуысы!
 Къоста*

Цытджын Сæна, дæ дæлбазыр цъæх дурыл
 Мæ зонгуытыл муртакк лæгау лæууын.
 Дæуæй мæ ирæн царды хорзæх курын,
 Мæхинымæр æнæфсæрмæй кæуын.
 Дæ уаз бæрзæндмæ фехъуысæд мæ хъарæг, –
 Æндæр уæдæ кæмæ хæссон мæ хъаст?
 Æдзæрæг кæмтты бамынаг нæ зарæг,
 Æрхæм зæрдæты бандзыг и нæ маст.

Нæ мæгуыр адæм рох ысты Хуыцауæй,
 Æхсæны хуымау сдæуццæг и нæ зæхх...
 Сæна, дæ фарн нæ бахизæд фыд цауæй,
 Нæ гом араентыл ма хизæд фыдæх.
 Кæлгæ хуырау кæрæдзийыл нæ хæцæм,
 Нæ хæртæн нæу Къостайы сидт фæндон...
 Ныббар, фæлæ мæ рессæгтыл нæ хъæцын,
 Æз удæгæстæй базыдтон мæ бон.
 Мæ уынгæг куывд дæ хорзæхæй æрцауæд:
 Æз мæрдтæм сидын аизæр – фæдис!
 О, райхъал уæнт Цæразонаен йæ цауæт,
 Æнувыд уæд йæ фидæрттыл Дзывгъис.
 Мæрдырох нæй Хазби æмæ Бегайæн, –
 Нæ ир сæ хъæрмæ иу лæгау тырнæд,
 Нæ уыдзæн уæд нæ зæххы мурæй кайæн,
 Аллонтæ уæд нæ кæндзысты фыдвæд.
 Сæна, лæууыс нæ зæххы сæр рæсугъдæй,
 Дыдзы хур мæм дæ тæрныхыл фæзынд.
 Куы нæ стæм мах быныскъуыд адæм сухтæй,
 Уæд араентæй цауыл дзыназы сынт?
 Бырстой дæ бынтæм гунн æмæ хазартæ,
 Мæлæт нын хаста сау рынау Тимур, –
 Сæ зæхх сын рæстæг дымгæмæ ныддардта,
 Кæсы ныр дæр мæ Иры сæрмæ хур.
 Уæддæр кæуын цъæх дуры сæр, – нæ адæм
 Сæ фидæныл цауылнæ кæнынц мæт?
 Нæ талф-тулфæй нæ бæсты низ нæ хатæм,
 Нæ тыхтæ нын ныддих кодта хъысмæт.
 Уæлæсыхыл куы бандзарынц ызнæгтæ,
 Дæлæсых уæд цæмæн саразы хъазт?

Цæуыл хæрынц сæ кæрæдзи нæ лæгтæ?
 Кæдмæ уыдзæн нæ царды бындур фаст?..
 Æнусон уæд Зæрæмæгæн йæ уæзæг, –
 Йæ къæсæрæй æгадæй лидзæд сах.
 Лæууæд цæнгæтау Тогойтæн сæ мæсыг, –
 Фыдгул йæ дуртыл ма хафæд йæ къах.
 Дæумæ хъарын, нæ лæугæ хох, нæ рæстад,
 Дæ рухс фæуæд тыхст адæмæн сæ уарт.
 Фæдисы хъæрмæ Ос-Бæгъатыр растæд,

Йæ фæдзæхст уæнт нæ ном æмæ нæ цард.
 Кæнынц ызнæгтæ дау æмæ æртхыраен, –
 Нæма сын фæци иры уæзæг хаст.
 Кæм дæ, Алгъуыз, дæ цырыхы раз ирæн
 Фыдгулы сау тых макуы скæнæд маст.
 Нæ сылыстæг сыгъдæг намыс нæ сæфтой...
 Хуыгаты чызг, Милойы хо Хæзна,
 Ды басгуыхтæ нæртон чызгау ыскъæфтæй, –
 Кæнæд бæрзæйсаст де ‘фсармæй ызнаг!
 Ыстыр Есен, тыхлæг æлдар йæ галтæн
 Тæторсы нæудзар ма скæнæд сæрвæт.
 Берозы-фырт, Кæрдойы комы хъалтæн
 Дæ ныфсы руаджы макуы уæд тæлæт.
 Мæ хъарагæй сыхахмæ сидын азæр,
 Нæртон лæгтæ – Чермен æмæ Тъотъор,
 Тыхгæнæджы тых басæтгæд уæ азар,
 Хæддзуйæн макуы батайæд нæ хор.
 Чабæ, ныууадз дæ арты къæй, дæ дзултæ,
 Дæ кæрдæн та сырх тырысайау сис!
 Ёрцыд хъазуат, æвзидынц нæм фыдгултæ,
 Ныры хуызæн нæ никуы хъуыд фæдис.
 Сæна, кæнын мæ фыды зæххæн пьатæ,
 Цæссыгæй йын йæ хъæдгæмттæ æхсын,
 Тæссаг ран и – дыууæрдугæй – зæйуаты,
 Дæ хорзæхæй уый макуы фенæд зын.
 Ыскæн нæ иры фаззæттау æмдзæрин,
 Цы нæ фесæфти, уыдон нын – æгъгъæд.
 Нæ рæхыс уæд æрвон тынтæй – сызгъæрин,
 Хæрамаен уæнт нæ къæсæртæ æхгæд.

НОМАРÆН

Телестих

Дæ уарзт мын ног уалдзæг æрхаста,
 Цæрын уæлмонц сагъæстæй æз.
 Цы сты хыгтæ кæнæ фыдазтæ?
 Дæ узæлд – амондæн фæрæз.

Фæззыгон хурбонау æхцон дæ,
 Йæ хъармæй базыдтон рæвдыд.
 Мæныл бæллиццаг хорз æрцыд, –
 Ды мын ысрухс кодтай мæ бонтæ.

Æз нал дæн сагъæстæй уырыд,
 Дæ цуры нал мысын æрвонты,
 Мах иумæ – кард æмæ кæрддзæм,
 Зæххыл кæмаен байгом дæ зæрдæ,

Уый цинтæй ихыл дæр цæрдзæн.
 Куы хæссой мæн уæларвтæм зæдтæ,
 Уæддæр ма кувдзынаен дæуæн.

ДУР

Хуры буц хъæбул – уæларвæй
 Рахаудтæн зынгæй.
 Кодтон зæххы риуыл тарфæй
 Мин азты фынай.
 Иухатт мæн хъæддаг лæг систа
 Сагыл фехста мæн.
 Кодтат уæд мæ тыхыл дистæ,
 Хотых уын уыдтæн.
 Цавтат сау арцæй мæ зæрдæ,
 Калди дзы цæхæр.
 Хъалæй систат уæд уæ сæртæ.
 Стъалытæй уæлдæр.
 Зæхх уын арвæй уæд фæхицæн,
 Сæвзæрд уын хысмæт.
 Аразут мæнай уæхицæн
 Аргъуан æмæ скъæт.
 Мур нæ ауæрдут цъæх дурыл,
 Дур мæн цыртæн...
 Курын иунæг хатыр: хурыл
 Макуы фехсут мæн.

1999 азы 25 декабрь

АМРАН

(Фæстаг ныхас)

Æрвыстон æз æрдзæ азты фыдбонтæ...
 Лæууыд мæ разы Ныфс, æмæ нæ саст мæ тых.
 Быхстон мæ хызæмар, мæ маст,
 Мæ койæ тæфы 'мбæхстысты æрвонтæ.
 Зæххыл æрратæн нал ис ныр фæдонтæ, –
 Тæссæй æдзых фæстæмæ у уæ каст..
 Кæут! Амран нæ атондзæн йæ баст,
 Мæ Ныфс мын хинæй амардтой зæххонтæ.

Кæут! Мæ армы нал бафтдзæн мæ кард.
 Хуыцау лæгæн æвзыгъд фæндтæ нæ бары, –
 Мæ лæгæтыл æрфæлдæхта йæ уарт.
 Кæут! Уæ дуг сæрибары миф мары:
 Сымах титантæ не скодта мæ арт, –
 Æмæ быхсут цагъары хысмæт тары.

1996 азы 29 июль

САУ БАРÆГ

Мæ фыны дзуры Сау барæг мæнæн:
 «Ныуадз дæ тох – нæй рацаразæн цардæн.
 Йæ уæрдон тулдзæн арвыл дæр мæнгардæн,
 Уæздан лæгыл йæ хъæмпын цар тæдздзæн.

Сæраентæ ссарынц амондæн гæнæн,
 Æз давæг æмæ марæгæн хæлар дæн,
 Табу мын кæн, æрмæст мын зæгъ: дæ бар дæн,
 Уæд дыл рæдауæй царды цин кæлдзæн».

Лæууын йæ разы тарст æмæ гуыбырæй..
 Кæдмæ хæссон лæдзæг æмæ хызын?
 Уæддæр кæсын хæргæнæгмæ æмырæй.
 Уæд бамбæрста тызмæг Бардуаг мæ зын,
 Фæзылд æваст, ныххудти мыл чыр-чырæй..
 Мæ риуæй сыхъуыст цин æмæ хъæрзын.

***

Æртæ лымæны ис мæнæн,
 Нæ сæ фауын фыдуындæй.
 Æртæ налатæн нæй тæрæн
 Мæ цард æмæ мæ фынтæй.

Уырны мæ, уарзынц мæ æгæр,
 Кæм и зæххыл хуыздæртæ!
 Фæлæ хæзгулæй дæр кæддæр
 Фæсæлæт ваййы зæрдæ.

Мæ лæмæгъ базыдтой – фæлмæн
 Рæвдауынц мæн дзæбæхæй.
 Уæддæр мæ рухс уарзонæй мæн
 Цæмæн кæнынц æнæ хай?

Æрбадт мæ нывæрзæны Маст,
 Мæ разы кафы Катай,
 Æнкъард мæ дæлфæдтæй ыскаст,
 Фæсур сæ, цу, дæ уатæй!

Сæ бынæй ацъелф ласын æз,
 Уæддæр мæ тагъд ыссарынц.
 Нæ арын гаццатæн фæрæз,
 Зæлдаг дзылар мыл дарынц.

1996 аз

ДАУЫТ СОСЛАНЫ ХЪЫНЦЪЫМ

Монолог

Мæ тæссæй дымгæ дæр нындзып,
 Æруагътой паддзæхтæ сæ сæртæ.
 Кæм калы ме 'хсаргард цæхæртæ,
 Тæдзы уым дуртæй дæр цæссыг,
 Уым фестынц рыгтæ дæр хæзнатæ.
 Цæуын ыстæры, æмæ зæхх
 Кæны мæ бæхы къæхтæн пъатæ...

Гуырдыстон! Бахизын дәу фатәй,
 Кәнын дә арәнтә уәрәх
 Хәзна, зәххытә әмә кадәй.
 Хәссын дә сәрвәлтау мә сәр
 Мәләтмә... Афтамәй кәмдәр
 Хъәрзынц нәхиуәттә Цәгаты...
 Мә мад уым фәндаггәрон бады
 Мәгуыр, әфхәрд әмә куырмәй, –
 Фыды зәхх рацыди йә хуызы.
 Мәнмә йә карз сидын нә хъуысы,
 Йә хъыгтә дард ысты мәнәй.
 Фыдгултә цәргәстау әрттигътәй
 Кәнынц йә рыст зәрдә кәрдихтә
 Уәддәр әм иу фәкәсәг нәй...
 Куы хъәрза хи бәстә рәхысты,
 Уәд искуы намыс әмә цард
 Ләгән мәләт әмә әлгъыст у...
 Мә уарзт, мә худинаг, мә кард!
 Уә мәт мә удәнцой нә уадзы:
 Әз дән паддзах әмә цагъар...
 Әрттив, о хурты хур Тамар,
 Әнусты рухсәй конд зәппадзы;
 Мәнән та рохуаты мәрдәдзы
 Кәндзән мәрдон фынәй мә ном..
 О мәнә номхәссән тырыса,
 Дә цытәй амонды хъәбысы
 Кәд искуы циндзинад зыдтон,
 Уәд мын хәрам әмә зындон
 Уый фестад ныр, әмә куы мыса
 Йә фыртты Иры зәхх, – мәнән
 Сә куывды никуы уыдзән бадән.
 Гъе уәд нә дард фәдон зәгъдзән:
 «Куы уай әцәгәлон әрвадән,
 Нә дә уәд искәмән хәстәг.
 Кәмдәр дыл хорзәхтә ныккәләд,
 Уәддәр дә адзалы рәстәг
 Уыдзән сә фәсдуармә дә мәләт...

Әз ныр мә хъысмәтыл куыдтон.
 Цәмән? Цәуыл хъәуы фәсмон?
 Уыныс, бәрзонд арвил ыстәлы
 Әрттивгә атахт әмә малы
 Уый фестад судзгәйә сыгъдон!..

1965 азы 31 июль

ХАЗБИ

Мәләты размә монолог

Әрталынг... фәлә уый цы хабар у? – хъуыдалы
 Ыскодта мәнә сау къәйтыл әфсир,
 Әмә йыл судзы туджы 'ртах зынгау...
 Мәгуыр әфсир, ныссәнддзысты дә ахсәв,
 Фәлә хуымгәнәг нал фендзән дә сәфт...
 Уыд хәст нә цард – уәззау әмә тызмәг,
 Уыд хәст нә цард әфсарм әмә әгъдауәй
 Ләгәвзарән – кәрдзын әмә цәххәй,
 Әмә зәххыл әппәт тыхтәй әрмәстдәр
 Сәрибар әмә намысән куывтам...
 Мах – дуртәй гуырд, нә тугдадзинты махән
 Туг нә, фәлә әнхъәвзы арт, цъәх арт.
 Мах амондджын ыстәм, кәй зонәм, – раздәр
 Уый ахуысдзән нә къонаты зынгәй.
 Цәуәм адзалмә талынджы әдзәмәй...
 Фәлә уый чи у? Чи ныл кәна зарәг?!
 Ныхъхъус у, зарәг!
 Нәхәдәг мах нә ном әмә нә цардыл
 Нә мәләтәй әдзәм зарәг кәнәм,
 Хәссәм әй немә рохуатмә нә удты.
 Ныхъхъус у! Ды – нә хъизәмар, нә мәт.
 Мах ницы уадзәм а бәстыл нә фәстә,
 Әмә мәрдкъахтау зыд әмә кәрәфәй
 Нә фәстагәттә номхәссән цыртән
 Йә уаз фыстытәй дам-думтә куы кәной,
 Кәрдзын әмә цыты базары уәд
 Нә дард фәдон кәйдәр уәрдоны зардзән

Æмæ хæсдзæн фæндаггагæн нæ кой.
 О, уый зындæр у хъоды æмæ 'лгъыстæй!
 Ныхъхъус у, зарæг!
 Мах фестæм ам нæ цард æмæ нæ зарæг,
 Нæ мæлæт уыд йæ рæсугъддæр ныхас,
 Фæстаг ныхас – æхцон æмæ куырыхон –
 Нæ хъысмæты ыстыр фарнæн нывгонд
 Уыдис, æмæ йæ афоныл зæгъын
 Мах базыдтам...
 Ныхъхъус у, зарæг!

1967 азы 12 январь

АВДÆНЫ ЗАРÆГ НАЗЫ ТАЛАЙÆН

Рухс фынтау куы кæнынц мигътыл
 Урс гæлæбутæ пæр-пæр.
 Ирд ыстъалытæ дæ хихтыл
 Калынц сусæгæй цæхæр...
     Хорзæй цæр!
 Ис дæ хъæбысы æхсæрæг,
 Фæзы нал ызмæлы хъæз...
 Фæлæ мæй цæгъды дзæнгæрæг...
 Маммæй дæ фæдзæхсын æз...
     Тагъддæр рæз!
 Айрæз. Ног аз нæм æрхæстæг,
 Мамм та хъæдбынты хæты.
 Бады уый уаты цъæх фæздæг,
 Уым кæрдæгхуыз уд сæтты...
     Айрæз ды!
 Ныр куы фервæзай, мæ зæрдæ,
 Тагъд уæд зазхæссæн уыдзæн;
 О мæ урс тала, уæддæр та
 Искæй назы хих хъæудзæн...
     Фидар кæн!..
 Цалх дæр атулы мæллæгыл,
 Фос дæр уый хæрынц фылдæр...
 Айрæз. ...Ма сæмбæл фылдæгыл,

Тагъддæр æврагътæй уæлдæр
     Сис дæ сæр!
 Мит-гæлæбутæ дæ хихтыл
 Уаз фынтау кæнынц пæр-пæр.
 Пух гæбынайау та мигътыл
 Ды æркъул кодтай дæ сæр...
     Бирæ цæр!

1977 азы 1 январь

***

Мæ Ир, цы маст зоныс мæнæй,
 Мæ уд цæй охыл дарыс артмæ?
 Кæд мын цæрæн дæ риуыл нæй,
 Уæд дзы кæдæм фæлидзон дардмæ?

Дæ дзыхъхъ къуындæг куы у уæрмау,
 Уæд дзы куыд бирæ ис цагъартæ!
 Кæнынц дæ фыдгултæн козбау,
 Сæ ныхтæй сау зæхх хойынц нартæ.

Куы фенынц калмы комы сом,
 Уæд ын кæнынц æхцонæй пъатæ.
 Æгадæй нал хизынц сæ ном,
 Хæссынц зæрин худау сыкъатæ.

Мæ фæдыл гамхудты хъуызынц,
 Цæвынц мæ ауонæй æмбæлттæ.
 Цæгъдын дæ фарны хуымы сындрæ,
 Уæддæр кæм ихсийынц хæмпæлтæ!

Уæдæ кæдæм сафон мæ сæр,
 Лæгау кæм цæрдзынæн дæ фæстæ?
 Кæд мыл уæлæхох дæ, уæддæр
 Ды дæ мæ удлæууæн, мæ бæстæ.

2009 азы 23 май

ШАМИЛ

НÆ ВÆЙЙЫ РУХСÆН САУ ТАЛЫНГ ЙÆ ИНГÆН

Поэты хъысмæт Нафийы лирикайы

Ирон культурæйæн хæрзгæнæг æмæ хæрзаудæг чи уыд, уыдонæй иу у Джусойты Нафи. Уый у, Иры зæхх йæ хæрзтæ рæдауæй кæмæн радта, ахæм курдиатджын адæймаг. Бæсты фарн æмæ йын æрдзы тых радтой дзырдамонд æмæ зæрдæргъæвд. Нафи у хуымæтæг лæг æмæ хъомысджын ахуыргонд, цæргæцæрæнбонты у лæггадгæнæг æмæ зиуон, зиуы та йæ бон у кусын дæр æмæ зарæг сисын дæр. Йæ хистæрæн – кæстæр, йæ кæстæрæн – хистæр. Нæ классиктæн бæстон раиртæста се сфæлдыстадон бынтæ æмæ сын уымæй бакодта кæстæр æмæ фæдоны лæггад. Йæ кæстæртæн у зондамонæг æмæ ныфсдæттæг æмæ сын уымæй кæны хистæры æгъдау.

Фæндзай азæй фылдæр Нафи кусы æмæ тох кæны ирон аив дзырды сæрвæлтау. Бирæ йын бантыст. Йæ куысты ис бирæ бæркад. Йæ курдиат у парахат æмæ æппæтвæрсыг. Æмхуызон фæрæз ын сты дзырдаивады æппæт жанртæ: Нафи фыссы æмдзæвгæтæ æмæ поэмæтæ, радзырдтæ æмæ уацаутæ, романтæ æмæ драмæтæ, критикон æмæ публицистон уацтæ, зондон монографитæ æмæ ахуыргæнæн чингуытæ, тæлмац кæны дунейы классикты уацмыстæ. Уыцы куыстæн хъæуы æвидигæ сфæлдыстадон хъару, уды тых æмæ цæсты рухс.

Алы лæгæн дæр царды ис йæхи нысан, йæхи бынат. Нафийы курдиат æхсызгон хъуыд ирон культурæйы, ирон монон царды, æмæ адæмы фарнæй фæзындис афоныл. Нафи сфæлдыстадон куыстмæ бавнæлдта, нæ литературæйæн æппæты уæззаудæр заман куы скодта, уæд – хæсты фæстæ. 37-æм азы бабын сты нæ дзырды дæснытæ, нал уыдысты нæ классиктæ Арсен æмæ Нигер. Хæсты быдыры баззад æрыгон курдиатджын фæлтæр. Куыстой ма æрмæст цагъды уæлдайттæ. Фæлæ политикон тыхбар æлхъывта сфæлдыстадон сæрибар, цензура æлвæста аивады авналæнтæ, хицауад фысджыты сæрма дæрдта Дамоклы кард. Æмгæрон нал уагътой рæстдзинад. Сæстой адæмы æгъдауттæ, сæфтой ирон æвзаг, хъоды кодтой нæ историйыл. Хæтой иудæтæ сæхи тæрхонгæнæг скодтой ирон литературæйæн, нæ фарны традицтæн. Сæ къух сын арæзтой бынæттон партион функционертæ, разынд сын

хъуазæттæ – козбау æмæ фæсдзæуин критиктæ. Адæмы хорздзинад æвдисын хуыдтой национализм. Ирон классиктыл калдтой марды сыджыт, сыгътой чингуытæ, сценæйыл урæдтой спектакльтæ. Хъодыгонд æрцыдысты Уастырджы æмæ Хазбийы зарджытæ. Афтæмæй æвзыди нæ литературæ, кæд дзы хицæн æнтыстытæ уыдис, уæддæр. Аскъуыдысты ирон классикæйы традицтæ.

Ахæм уавæрты хъуыдис тохгæнæг фыссæг. Æмæ дзы фæзындис Нафи. Йæ бон цы уыд, уымæй хъахъхъæдта цытджын хистæрты, æфхæрын нæ уагъта суинаг кæстæрты. Нафийы куыст уыди ахъаззаг, йæ тох уыд хъазуатон. Уый арт цагъта йæ удæй æмæ сыгъта литературон царды хъуынатæ, сыгъдæг уддзæф уагъта уавæры æнуд къуымтæм. Гуымыры вульгарон критикæ нæ аивадыл цы бырон фæкалдта, уый ныссыгъдæг кæнына æнæ хъуыдис титаны куыст. Уыцы хъуыддаг цагъгай бантыст æгас фæлтæрæн, фæлæ йæ райдайæг, йæ амидингæнæг, йæ сæйраг архайæг æмæ æххуысгæнæг уыдис Нафи.

Абон æнцон у рæстдзинадыл дзурын. Хъæрццыгъайы куы асурынц, уæд уасæг каума стæхы æмæ хъæрæй хъихъри кæнын байдайы. Фæлæ уæд, 50-æм азы, æцагтæ дзурын тæссаг уыд. Уыцы уавæры сæвæрд æмдзæвгæ «Булаемæргъ кæд зары». Уым Нафи расидт йæ этикон æмæ эстетикон фæтк: булаемæргъ (поэт) зары æхсæв, зæрдæуынгæг мæйдары, адæм тыхст куы вæййынц, уæд. Уыцы зарæг дæтты ныфс, хæссы рухс, фидар кæны зæрдæ, æвзæрын кæны бæрзонд фæндиæгтæ.

Сахъат идеологи национ монон цард æмæ фыдæлты æгъдауттæ хуыдта реакцион. Уæд Нафи ныффыста ныфсхаст æмдзæвгæ «Уастырджийы зарæг». Ирон фынгыл дæр цурон лæг хицæутты цæстмæ фауы адамон æгъдау, худы мифон зарæгыл. Поэт æвдисы ахæм уавæр æмæ сæрыстырæй зæгъы: «Уæдмæ маемæ æрхæццæ зарæг, // Æмæ ныццæлх ластон фыдæнæн!» Фæстæдæр, 1968 азы, Нафи æппæтцæдисон журналы рауагъта философон уац «Воспитание чувств и обычай». Уый уыд сагъæс нæ национ культурæ æмæ ирон æгъдауы хъысмæтыл.

Иу æмдзæвгæйы Нафи зæгъы: «Куы 'вæрид исчи боны рухсыл сахсæн, // Уæд фестин æз фæдисгæнæг цъæх арт» (1958 аз). Æмæ æдзухдæр æххæст кодта йæ бæрнон хæс. Хъахъхъæдта боны рухс дæр æмæ аивады рухс дæр. Ныхæста традицийы скъуыд цагътæ æмæ сæ баста литературæйы рæзтыл. Гуымыдза критикæ «ссардта» национализмы хъæстæ Цомахъы историон трагеди «Ос-Багъатыр»-ы. Нафи бацыд тæссаг тохы, рауагъта уац «Зынг зæгъына йæ ком нæ судзы» (1952) æмæ сæфты азарæй бахызта нæ литературæйы хæзна, бæрзонд система

Цомахы патриотон идеятæ. Нафи йæ монографийы фæрцы хъодыи азарæй бахызта Брытъиаты Елбыздыхъойы бынтæ. Паргом сын кодта сæ гуманистон æмæ патриотон мидис, сæ революцион ахаст. Адæмæн трагеди «Хазби» æвæрд æрцыд Хуссар Ирыстоны театры сценæйы æмæ разæгъды уацмыс ногæй бафтыд нæ культурæйыл.

Нафи монографитæ ныффыста Къоста æмæ Секъайыл, Елбыздыхъо æмæ Арсенил, Цомахъ æмæ Нигерыл. Уыдон сты бындурон иртасæн куыстытæ, æвзæрст сæ æрцыдысты нæ классикты сфæлдыстады сæйраг фарстытæ. Дыууæ томæй рауагъта стыр куыст «История осетинской литературы» (Октябры размæ период). Уыдон сты нæ гуманитарон наукæйы егъау æнтыстытæ, сæ бындурыл рæзы ирон литературæзонанад.

Нафи наукон бындурыл фыццаг хатт æххæстæй рауагъта Секъа, Темырболат æмæ Къубалты Алыксандры литературон бынтæ. Загъта уыдоны тыххæй фыццаг æппæтвæрсыг зонадон ныхас. Байаты Гаппойы ном хъодыгонд куы уыд, уæд ын Нафи бынат ссарда нæ литературæйы «Истори»-йы, æмбæлгæ аргъ ын скодта йæ культурон æмæ æхсæнадон куыстæн.

Ирон фысджыты ног фæлтæрæн этикон æмæ эстетикон хъомылады хорз ахъаз уыдысты Нафийы наукон æмæ критикон уацтæ. Нафи ахызт официалон æмæ традицион фæткы сæрты æмæ æвзæрста хорз æмæ æвзæр, хор æмæ цъæмæл. Нафи уыд, мæнг авторитетты гамхуртæ фыццагдæр чи систа, уыцы критикон хъуыдыгæнæг. Уый къуындæг кодта, хицауад кæуыл аудыдта æмæ уый ныфсæй аив литературæ тутт дзæнгæдайæ чи ивта, уыцы фысджыты авналæнтæ. Ахæм тохæн хъуыд лæджыхъæд, курдиат æмæ зонадон цæттæдзинад.

Аив литературæйы Нафи иунæг нæ уыд – йæ разæй цыдысты Плиты Грис, Цæрукъаты Алыксандр. Фæлæ критикон тохы иунæгæй уыд хæстон. Фæлвæрдтой йыл алы хуызты, фæлæ йæ нæ басастой. Нæ заманы ирон фысджытæй æппæтцæдисон аренæмæ барджынаг чи рацыд, уый у Нафи. 60–80-æм азты Советон цæдисы литературон быцауты Нафи уыд хъазуатон архайæг, хъуыдыгæнæг æмæ дæсны полемист. Йæ ныхасæн ис кад æмæ аргъ, кæд арæх йемæ быцау кæнынц, уæддæр. Нафи хуымæтæджы нæу, йæ центр Парижы кæмæн ис, уыцы литературон критикты дунеон ассоциацийы уæнг (МАЛК). Ирон литератортæй Нафи сси Наукæты академийы фыццаг уæнг – уацхæссæг.

Æмдзæвгæ «Зын кары»-йы (1959) Нафи нымайы лæг æмæ поэты хæстæ æмæ фæрсы: «Зын у! Ай-гъай, зын у, мæ хæлар. Кæд уыд лæгæй

цæрын æнцон?» Нафи лæг æмæ поэтæй домæ адæмæн лæггад кæнын, фидар зондахаст, хæрамы ныхмæ тох кæнын. Зын хъуыддæгтæ сты уыдон, фæлæ Нафи скæны бæрзонд этикон хатдзæг: «Мæгуыр у, чи нæ уыд йæ царды уæд та ма иу хæстваг мæсыг!»

Истори рохуаты куы ныгæдтой, уæд Нафи бавдæлд æмæ ныффыста «Фыдæлты туг» (1965). Уый уыд нæ фыццаг хъомысджын историон роман. Ам нывæфтыдæй зынынц 1830 азы цаутæ, нæ фыдæлты хъазуатон тох фыдыбæстæ æмæ сæрибары сæраппонд. Автор сагъæс кæны историон хъысмæтыл, иры иудзинадыл, бæрзонд сисы гуманизм æмæ патриотизм, афтæмæй цырын æмæ рæзын кæны национ идея.

Ирон адæмæн национ бæллæх у, хæхтæ æдзæрæг кæй кæнынц, уый. Уымæ сæфынц ирон царды æууæлтæ. Уыцы судзаг фарстæ ирон адæмы аивады фæрæстæй фыццагдæр æркасын кодта Нафийы уацау «Урс-урсид мит» (1969). Уыцы проблемæтæ фыссæг æвæры уацау «Адæймаджы мæлæт»-ы дæр. Æрмæст ам фылдæр ис намысон (моралон) æмæ философон хъуыдытæ, адæймаджы сконд æмæ нысан цы сты, уый фæдыл. Критикæ уацмысæн скодта бæллиццаг аргъ, журнал «Дружба народов» æй банымадта афæдзы хуыздæр литературон æнтыстыл.

Ссæдзæм æнус у канд наука æмæ техникайы рæзты заман нæ, фæлæ у тыхы дуг дæр. Йæ уæз ын Нафи æнкъары хъуыдыгæнæджы зонд æмæ поэты зæрдæйæ. Роман «Сырдоны цæссыгтæ» (1978) уыд ахъаззаг фæзынд ирон прозæйы. Кæд эпосы сюжеттыл арæст æрцыд, уæддæр у иттæг актуалон æмæ реалистон уацмыс. Фыссæг рахатыдта тыхбар æмæ æфсæддон тыхты гуымыры хуызтæ, раиртæста, закъон кæм нæй, уым тыхмитæ фæтк кæй вæййынц, уыцы æхсæнадон уавæр. Роман расайдта полемикæ – уый хорзы нысан у. Рацарæзты æвирхъау фæстиуджытæ, абоны фыдракæндтæ æвдисæн разындысты авторы рæстдзинадæн.

Æхсæнадон цард фæфæлдæхт бындуронæй. Аивта æхсæнадон системæ. Бонджынтæ, хицауад æмæ партион функционертæ байстой экономикон, финансон æмæ информацион фæрæстæ. Фысджыты фылдæр хай лæггадгæнæг ныллæууыдысты ног хицауадæн, ног социалон фæлтæрæн. Нафи нæ аивта. Æнувыд у адæмы фæндиæгтыл. Коммунизмы идеятæ сты, цæрæнбонты фæллойгæнæг адæм цæмæ бæллынц, уыцы идеалтæ. Хицауттæ сæ зыгъуыммæ кодтой, уый идеяты аххос нæу. Нафи гуманист у æмæ кусы адæмы фарнæн, тох кæны социалон рæстдзинадыл, фæллойгæнæг æмæ хъуыдыгæнæг адæмы идеалтыл, æфхæрд чи у, уыдоны бартыл. Йæ бæллиц у ирон адæмы иудзинад, сæ рухс фидæн, сæ фарн.

Æнæлæз нæу Хуыцауы сконд дунæ дæр. Æнæаипп нæу Нафийы куыст дæр. Хор цы найы уа, уым цæмæл дæр æвзæры. Фæлæ Нафийæн йæ сæйраг куыст у адамон иумæйаг исбон. Поэт иу æмдзæвгæйы дзуры, загъгæ, лæг æрмæст йæ къæхты бынмæ куы кæса, «уæд губакк æмæ хохæй хъауджы нæй». Поэт æмæ историки хæс у «ныллæг æмæ бæрзонд» иртасын, хорз æмæ фыдæн аргъ кæнын. Нафийы цард у ирд æмæ хъæздэг – æргом хъуыдытæй æмæ ахадгæ фæллоуæ. Нафи йæ бирæ куыстæй не скодта бынтæ, фæлæ скодта ном – йæхицæн æмæ йæ адамæн.

* * *

Нафийы курдиат у æппæтвæрсыг. Уыцы миниуæг ын канд æрдзон лæвар нæу. Æппæтвæрсыг куыст поэтай домдтой Рæстæг, Ирыстон æмæ ирон культурæйы хъысмæт. Гражданин æмæ фыссæджы хæстæ æххæст кæнынæн хъуыдысты литературæйы æппæт хуызтæ. Æмæ алы жанры дæр фыссæджы бынтæ сты бæзнаг æмæ ахадгæ. Раст загъта Æлборт Хадзы-Умар: «Бирæ æмæ алыхуызон хуызтæй конд у Нафийы лæджыхæдджын, æхсарджын поэзи. Уыдон равзарын домæ лæмбынæг ныхас æмæ сæрмагонд иртасæн куыст бакæнын». Зын у, Нафи æрмæст йæ лирикайы цы фарстытæ æвæры æмæ цы хъуыддæгтыл дзуры, уыдонæн сæ ранымайын дæр. Фæлæ йæ удыхæд, йæ философон зондахаст æмæ йæ эстетикон цæстæнгас æмткæй зынынц иу темæйы – поэт æмæ поэзийы темæйы. Уымæ баст цæуынц йæ гуманистон æмæ йæ намысон-этикон идейæтæ дæр. Поэт мæнгæн нæ загъты: «Мæ риуы адæм æд зарджытæ æрцарди». Бæгуыдæр, адæм æмæ æцæг поэт иу цардæй цæрынц. Иу хъысмæт сын и. Нафийæн йæ бон у сæрыстырæй загътын: «Рæстдзинадæй хуыздæр зарæг нæ зонын». Уымæ гæсгæ мæ ныхас у, Нафи поэт æмæ зарæджы тыххæй цы хъуыды кæны, уый фæдыл.

Нафи йæ поэтикон чингуытæй иу схуыдта «Зын кары» (1962 аз). Чиныджы номæй автор нысан кæны цæттæ поэты бæрн æхсæнадон царды æмæ аивады. Фæлæ æцæг поэт зын кары ваййы æдзухдæр. Курдиат домаг у йæхицæй, æмæ «авторы æууæлтæн бæлвырдæй фенаен ис суанг йæ фыццаг (сабион) фæлварæнæй дæр». Нафийæн аив дзырдмæ кæддæриддæр уыди уаз ахаст, фæлæ, кæй загътын æй хъæуы, поэтикон дæсныадыл фæхæст бирæ фæлварæнты фæрцы.

Джусойы-фырт ныффыста бирæ уацтæ æмæ монографитæ – уыдонæ æвдыст цæуы дзырдон аивады истори, нырыккон литературон рæст. Фæлæ уыцы куыстыты автор йæ хъус бæстон дары теорийы фарстытæм дæр; фысджыты зондахаст æмæ сфæлдыстадон метод кæм æвзæры,

уым æнæмæнг зынынц аргъæнæгæн йæхи этикон æмæ эстетикон критеритæ дæр.

Поэт уыцы иу рæстæджы теоретик дæр куы уа, уæддæр йæ эстетикæ бæлвырддæр разыны йæ аивадон уацмысты, уымæн æмæ эстетикæ æмæ поэтикайæн ис æрдзон бастдзинад. Гетейы «Фауст»-ы ис арф эстетикон хъуыды: «Суха, мой друг, теория везде, А дерево жизни пышно зеленеет». Курдиат сфæлдыстадон тых у æмæ йæ куыстæн закхонтæ фыццаджыдæр йæхæдæг æвæры. Теори, бæгуыдæр, фæндагамонаг стъалы у, фæлæ фæндагон фæндаджы зынтæ йæхи тыхтæй сæтты. Раст бафиппайдта Мартин Опиц, загъгæ, «поэзи сæвзæрд, цалынмæ йын йæ аивад, йæ нысан æмæ йæ миниуджыты тыххæй ныффыстой, уый размæ».

Нафийы этикæ æмæ эстетикæ иууыл ирддæрæй зынынц, поэт æмæ поэзийы тыххæй цы 'мдзæвгæтæ фыссы, уыдонæ. Поэты сæйрагдæр æууæлтæ сты граждайнаг лæджыхæд æмæ активон æхсæнадон позици. Социалон хæрам æнусон æмæ æвидигæ у, нæй кæрон царды быцаутæн, уымæ гæсгæ нæ ивы поэты роль дæр мин азты дæргъы. Иæ нысан у царды фарн, рæстдзинад æмæ фидæу, уыдоныл та иугæндзон хъæуы тох кæнын. Тохгæнæг поэты æнусон бæллиц бæлвырдæй зыны Пушкины уæлмонц ныхасты: «Хочу воспеть свободу миру, // На тронах поразить порок» (Одæ «Вольность»). Къæлæтджын у хицауады иумæйаг символ, хицауады царды айдæнау зынынц æхсæнады хъæнтæ. Нафийы рæстæджы нæ бæстæйы цард сахъат уыдис æмæ у бирæ социалон æмæ намысон низтæй, уыдонæн, Елбыздыхъойы загъдау, фыссæг у сæ хосгæнæг нæ, фæлæ сæ фидиуæг. Æмæ Нафи уыцы хæс æххæст кæны уæздан æмæ цæсгомджынай.

Ирон поэзийы сырæст бæлвырд традици поэты фæлгонц аразынаг – йæ уидæгтæ цæуынц Къостайы сфæлдыстадæй. Уыцы традици дæр 30-50-æм азты фехæлди: поэт тохгæнæг нал уыд, фæлæ партийы хъузон, газетты разыхæстæ стихтæй нывæндаг. Уыцы уавæрты Нафи архайдта, æмæ йын æнтыст фæрныг традицитæ сног кæнын, поэты æхсæнадон нысаниуæг ногæй йæ бынатмæ сисын. Йæ лирикайы фæзынд поэты ног тип: уый æхсæнады бацахста бæлвырд граждайнаг позици, нал уыд хицауады уынаффæтæ фæлгъауæг, сси сæрибар хъуыдыгæнæг æмæ рæстдзинадыл тохгæнæг.

Æцæг поэзи сæнтысы йæ афоныл. Залымимæ тох кæнын хъæуы, тыхбар йæ къухы куы уа, уæд: йæ къæлæтджынай куы рахауа, уæд йæ ныхмæ дзурын, дымгæ ехсæй куыд нæмай, афтæ у. Нафийы æмдзæвгæ «Буламергъ кæд зары» (1958 аз) фæзынд йæ

афоныл. Булæмæргъ зары «æхсæв, зæрдæуынгæг мæйдары», лæг утæхсæны куы бахауы, уæд. Алæмæты зарæг адæймаджы райхъал кæны йæ тарф фынаы, æмæ лæг «зындæр фæндиæгтыл ныххæцы». Æмдзæвгæйы сæвзæры фæлгонцон параллелизм: булæмæргъ æмæ поэт. Нафи поэты уаг æвдисы комкоммæ карз ныхасæй: «Æрмæст кæд цины бонты зарай, – Поэт нæ дæ! // Хъыджы бон хус цæссыг куы 'ппарай, – Поэт нæ дæ!» Автор поэты фæлгонц нывæнды абстрактон миниуджытæй нæ, фæлæ йе 'мдугон поэтты æууæлтæй. Æмдзæвгæ свæййы карз инвективæ официозон поэтты ныхмæ. Козбау «зарджыты» фæрцы хицауадимæ æмвынг чи сси, уыцы кадвæлгъау фысджытæ дард сты æцæг поэзийæ, поэты фарн æмæ намысæй, æмæ Нафийæн сты æнæуынон. Уацмысæн йæ заманы уыдис бæлвырд адресатæ, æмæ уымæй тыхджындæр кодта йæ актуалон зæлынад, фæлæ йæ хъуыды æххæссы æндæр замантыл дæр, ис ын иумæйаг эстетикон ахадындынад. Козбаутæй хъауджыдæр Нафи йæ рæстæг схуыдта «карз дуг» – уым зарæг хъуамæ зæла æхсарæй, æрмæст афтæмæй бакæндзæн зæрдæйы дуар, æрмæст уæд сæмбæлдзæн йæ нысаныл: «Уæд лæг йæ хъыг æмæ йæ сары // Зæрдæ 'мæ зонды тых ыссары!»

Нафи иудадзыг цыдис тохмæ «ирон аив дзырды сæрвæлтау», æмæ йæ æнцой нæ уагъта поэты хъысмæт. Æцæг поэт æдзухдæр æмæ кæмдæриддæр цæуы карды комыл. Таессаг уыд советон поэты уавæр 40-50-æм азты, уымæн æмæ рæстдзинад æхцон нæ уыд хицауадæн. Фæлæ поэт пехуымпар у æмæ хъуамæ йæ зæрдыл дара Дантейы фæдзæхст: «Нельзя, чтоб страх повелевал уму». Ныр бирæтæ, рæстдзинад дзурын кæй нæ фæрæзтой, уый кæнынц рæстæг æмæ уавæрты æфсон, фæлæ поэтæн нæй ахæм æфсон. Курдиат рухс тынтæ уадзы ныгтæнды дæр. Руссо дзырдта: «Мæн Бастилийы куы бакæниккой, уæд æз уым скæнин сæрибары ныв». Политикон реакцийы дуджы Секъа фæндырдзæгъдæгæй (поэтæй) домдта рæстæджы хъæнтæ æргом кæнын æмæ йын фæдзæхста: «Ма фæтæрс, лæг, нæртон дæ кæд, – // Дæ удаен та цы хицау ис?!» («Фæндырдзæгъдæг»). Уыцы традици хæссы Нафи дæр æмæ поэтæй агуры лæджыхъæд æмæ курдиат. Тæрсæн ис карды бын – уый æрдзон инстинкт у æмæ хъæстаг нæу («Поэт куы уай», 1957). Фæлæ, «поэт уæвгæйæ, дæ фыссынмæ куы 'рцæуай, уæд та цæмæй тæрсыс? Уæд хъуамæ уай хъæбатыр æмæ растдзур!» Нафийы ныстуаны ис арф эстетикон æмбарынад. Аивады кусæг сфæлдыстадон процессы свæййы сфæлдисæг, Хуыцауы 'мсæр, уым сæрибар у йæ уд,

уым паддзахиуæг кæны æрмæст йæ зонд, æмæ йын «мæлæты тас ницы хъом у мур дæр». Фæлæ ахæм уавæрæн хъæуы курдиаты æууæлтæ:

Æрмæст уæнт:
Дæ хъуыдытæ –
ыстыалытау бæрзонд,
Дæ зæрдæ –
хурау арт æмæ рæдау,
Дæ уд –
Фæскъæвда арвау ирд!

Сфæлдыстады æрдз вазыгджын у æрмæгон дунейæу. Сæдæгай азты наука иртасы сфæлдыстады нысан æмæ психологи, фæлæ сæ сусæгдзинадтæ мифон къуыбылойæу къаддæр нæ кæнынц. Уыцы нысан бирæвæрсыг у, æмæ йын нæй иу дзуапп раттæн. Фæлæ йæ сæйрагдæр атрибуттæй иу у æлхъывд уавæрты удон сæрибар ссарын. Сæрибармæ тырнын у адæймаджы æппæты уæздандæр миниуæг, уый йæ кæны стугыхтытæм æмæ хъазуатон хъуыддæгтæм. Уыцы тырнындынадæн хуыздæр мадзал у сфæлдыстадон куыст. «Искусство наделяет творцов властью, которой могли бы позавидовать владыки земли, если бы обладали волшебной палочкой, извлекающей из хаоса действительности новый, неведомый мир; вместе с тем оно оказывается скипетром, которому этот созданный мир подчиняется беспрекословно». Ахæм философон хъуыды ис Нафийы æмдзæвгæйы дæр, кæд æй хуымæтæг æмæ дæрзæг ныхæстæй нывæнды, уæддæр. Æрмæст сфæлдыстадон уæлмонцы вæййы лæг сæрибар æмæ æппæтхъом.

Ирон лирикайы бæрзонддæр æнтыстытæй иу у æмдзæвгæ «Зын кары» (1959). Уацмысы бæлвырдæй зыны поэт-гуманисты хъысмæт, йæ царды нысан. Уымæ йæ зондахаст æмæ йæ царды æууæлты зынынц канд иумæйаг этикон идеалтæ нæ, фæлæ национ уаг æмæ национ удварн. Лæппуйæ ас лæгыл фылдæр хæстæ кæй ис, уый æргом фæтк у, æмæ йын ис æппæтадæймагон миниуæг. Нафи хуызджынаы æвдисы лæджы бæрн, йæ намысон хæс, йæ царды зынтæ: «Салдат ызнæт мæйдары куыд цæуа ихдоны хъуырмæ, æз уыйæу бацыдтæн зын кары...» Æнæмæт æвзонгдзинад кæй ацæуы, кар йемæ хъыгтæ æмæ зынтæ кæй хæссы, уый æнусон темæ у. Байроны загъдау, æппæтæй зындæр у хуымæтæг æмæ зындгонд хъуыддæгтыл фыссын. Фæлæ Нафи темæ систа ног поэтикон æмвæзадмæ. Уавæрæн радта национ колорит. Хистæр æмæ кæстæры ахастытæ ам æргом кæнынц ирон этикон принциптæ.

Ныр та? У алкамаен дæр йе 'нцой:
 Зæгъгæ, фыдæвзарæн фæзынд,
 Уæд ратт дæ сонт кæстæрæн йе 'нцон,
 Дæхицæн бахай кæн йæ зын.
 Лæппуйау мауал кæс рæвдыдмæ,
 Дæхæдæг иннæты рæвдау;
 Кæмаен нæй адзураен йæ фыдмæ,
 Ды уыдон бабуц кæн рæдау.

Æмдзæвгæйы мелодийы зæлын сисы ног мотив: поэт æмæ хуымыны иудзинад. Лирикон геройы бæллиц у дурыл дæр æвзартæ суадзын, «зæххон цард уалдзæгау фæлындын». Разыны адæймаджы бæрзонд мон, æрдз ын аразыны монц кæй радта, уыцы рухс æнкъарæн. Аразæн куысты лæг ваййы стыр, уæздан æмæ рæсугъд. Уым быхсы хæрам дæр æмæ рæстæджы уæз дæр. Поэт риторикон фарстытæй тыхджын кæны æмдзæвгæйы эмоцион зæлынад, æвдисы цард æмæ уавæры драматизм.

Зын у? Ай-гъай, зын у, мæ хæлар,
 Кæд уыд лæгæй цæрын æнцон?..

Лæдзæг зад бæласыл æхсынц. Фæлæ стыр хъуыддæгты чи ваййы, уый нæ сæттынц хæрам æмæ фыдæх. Нафи у лæгдзинады зарагтæнæг, йæ лирикон герой у тохгæнæг æмæ аразæг. Йæ лæджыхъæд рæзы уарзт æмæ фидардзинадæй.

Лæг дæ? Дæ зынты ахиз кардау,
 Уром æхсон дурау дæ хъыг.
 Мæгуыр у, чи нæ уыд йæ царды
 Уæд та ма иу хæстваг мæсыг!

Нафийæн поэты идеал у Къоста – сфæлдисæг æмæ гражданин («Къостайы цæстытæ», 1952). Поэт фæндыр скодта йæ зæрдæйæ, фæлæ дзуры дунетимæ, курдиаты хъомыс бары æрдз æмæ дунейы скондимæ. Таурагъ Гомеры скодта бардуады æмсæр. Философ Томас Карлейль Шекспиры хоны, йæ къæлæтджынаы раппарæн кæмаен нæй, ахæм король æмæ фыссы: «Да, поистине великое дело для народа – обладать явственным голосом, обладать человеком, который мелодичным языком высказывает то, что чувствует народ в своем сердце».¹ Ирон адамаен ахæм фарнхæссæг уыд æмæ у Къоста.

Кæд искуы уыд зæххон лæгæй хуыцау,
 Уæд арвмæ уый зæрин фæндаг фæрæдыд
 Æмæ æрцард нæ сау хæхтæн сæ рæбын.

(Кæрон 97-æм фарсыл)

¹ Камейль Томас. Теперь и прежде. – М.: Республика. 1944. – 94 ф.

«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

*Лæджы нысан –
 сæрибар æмæ кад!*

Васонима фембелл

Литературон критиктима фембелды растаг. Душанбе, 1969 аз

Бадынц (галиуырдыгәй рахизырдам): Цоциты Резо, Гәззаты Лади, Джиоты Дауыт, Гафез, Санахьоты Уасо, Бекьойты Елиоз; лаууынц (галиуырдыгәй рахизырдам): Дзугаты Георги, Асаты Реуаз, Галашвили М., Гаглойты Никъала, Плиты Илья, Дзадтиаты Георги, Нафи, Цхуырбаты Уасте, Гуыцмәзты Михал, Бестауты Георги

Васоимæ фембæлд Реланы

Джусойты бинонтæ

Челахсаты Хъазыбег, Плиты Грис, Нафи æмæ Шамил

Студенттима

Журналисттима

Скьоладзауттима

Шамил ие Фсымьерттима. Лэууынц: Мурат, Рутен, Шамил.
Бадьынц: Солтан ама Хетаг

Спектакль «Хьолыгонд зедж»-ы фæстаг Ирон театры. 1980 аз, реж. Брыттылаты Зариффа

Митинг Ирон театры фæзы

Шамил йæ хистæр хогæлина æмæ кæстæр æфсымæр Муратимæ йæ портреты пур

Студентима Нары

1975 аз

Хохы практикаёны

Шамил гыццыләй

Дзонагъ. Шамил кам райгуырл. уычы хэдзар

Нафи йæ лирикон геройы кæны Хуыцауы æмсар. Ахæм хъуыды æмбисонд нæ уыди 50-æм азты, фæлæ автор йæ зондахаст нæ аивта рацарæзты заманы дæр: æмдзæвгæ хаст æрцыд йæ уацмысты ног æмбырдгондмæ.

Поэт сгарæг у. Нафи уыди ныфсхаст новатор. Йæ рæстæджы бирæ хъаугъатæ расайдта æмдзæвгæ «Къостайы арæн» (1954 аз). Уæд сæрибар сфæлдыстадыл уæззау къæйау ныффæлдæхтой консерватизмы джипп. Йæ быны хуыдуг кодтой гыщыл тыхтæ, фæлæ æцæг курдиат уагъта билцъ æмæ тырныдта æгæрон тыгъдмæ. Æмдзæвгæ у полемикон, æмæ дзы ис риторикон аивтæ, фарстон æмæ хъæрон интонацитæ, уыдон ын тыхджын кæнынц йæ тохон пафос. Автор быцæу кæны, надвæдыл чи цоппай кæны, уыцы фыссæг пигмейтимæ. Уыдон Къостайæн табутæ кæнынæй æмбæхсынц сæхи сфæлдыстадон æнæбондзинад. Козбау фыссæг ваййы сæрдар кæнæ редактор æмæ цæлхдуртæ æвæры ногдзинады раз, – ахæм уавæры магуырмæ цыдис ирон поэтикон æвзаг, къæрисæй къæрисдæр кодта лирикайы мидис. Нафи сыгъдæг уддзæф хаста аивадмæ, уымæй змæста сфæлдыстады æртдзых æмæ хуыссын нæ уагъта агураен монцы зынджытæ. Уый æмных кæны поэт æмæ хæстоны хъуыддæгтæ æмæ домы, Къоста цы арæнмæ скодта фæндаг, уымæй фæстæмæ нæ, фæлæ размæ цæуын. Аивады истори æвдисы иу фæтк: «Подлинное новаторство – не в разрыве с традицией, а в смелом ее развитии». Нафи иудадзыг хæцы уыцы эстетикон фæткыл. Поэт зоны цард æмæ аивады хысмæт: «Цардæн ис фæуæн, поэзийæн – æрмæстдæр райдиан» («Нæ хъæуы мæн», 1961). Æмбаргæ лæг фыдæлты бынтыл тæргай нæ кæны, фæлæ сæм æфтауы ног хæрзтæ, – ахæм хъуыды у Нафийы сфæлдыстадон принцип.

Нафийы поэтикон æнтыст уыд æмбырдгонд «Æнæном чиныг» (1967). Ам автор бæстондæр æмæ арфдæр æвзары поэзийы темæ, бæрзонд æвæры поэты æхсæнадон бæрн. Нафи æгъатырæй æргом кæны йæ фæлтæры иумайаг æууæлтæ, советон поэзийы хъæнтæ, йæ дæлdziныг уавæр. Фæдисы хъæрау уыд æмдзæвгæ «Мах – поэттæ!» (1964). Нафи карз тæрхон хæссы, официалон политикайы фæсдзæуин чи сси, уыцы «поэзи» æмæ йæ фысджытæн. Нафи поэтæй домы лæджыхъæд, æфсарм, æргом ныхас. «Ныхас – зæрдæйы, кæрддзæмы – хъама...//Уый лæдзгæ гакк у æви цуи?» Ацы риторикон фарст æнкъуыста тæссонд литературæйы мæнгагъуыст, дымгæ мигъты куыд фæйлауы, афтæ скъуыдта козбау ныхæсты хæррæгътæ æмæ бæгънæг кодта мæнг хъуыдытæ.

Шамил йæ хистæр хо Гæлинаимæ, Май 2011 аз. Фæстаг къам

*Мах – куырыхон! – Нæ ныннаерæм арвау.
Мах – хъабатыр! – Нæ хъузджы æмбæхст...
Домæм афтæмæй адæмæй арфæ,
Стæм æлгысты аккаг æрмæст.*

Сфæлдыстады дуне цардау вазыгджын æмæ бирæвæрсг у. Нафи йæм кæсы алырдыгæй. Поэзийы мæнгдзинадæн ис бирæ хуызтæ. Поэтæн æгады хос у «хъама» кæрддзæмы дарын.. Фæлæ ис, уымæй æгаддæр чи у, ахæм æндæр уавæр.

*Уый лæгдзинад у:
де стихты рæхуыст галау абух,
Царды
нывонд фысау сабыр лæуу?
Ныууадз, дæ хорзæхæй,
бынæттæн табу, –
Уый лæджы аккаг нæу!*

Кæддæр В. А. Жуковский поэты цард æмæ йæ дзырды иудзинады тыххæй загъта базырджын ныхасæй: «Жизнь и Поэзия – одно». Æцæг поэтæн йæ цард æмæ йæ ныхас æмуаг ваййынц. Ивынц замантæ, фæлæ нæ ивы поэты бæрн. «История вносила изменения в конкретное содержание формулы Жуковского, но ее универсально-всеобъемлющий характер сохранялся всегда». Бæгуыдæр, хуымгæнæнты хуымон зарæг æмбæлы, хæсты бон та – хæстон. Фæлæ уæд дæр æмæ уæд дæр зарæг хъуамæ æвзæра цардæй, хъуамæ хæсса йæ ныхæсты рæстдзинад æмæ сида бæрзонд нысанмæ.

«Æнæном чиныджы» ис, авторы этикон æмæ эстетикон программæ уæрæх æвдыст кæм цæуы, ахæм уацмыс – «Ныхас стихты тыххæй» (1965). Уацмыс фыст у Онегины строфатæй. Уыцы формæ фадат дæтты сæрибар ныхасæн, хъуыдытæ æмæ æнкъарæнты ивæнтæн, иронийæ сагъæсмæ хизынаен, куырыхон ныхас æмæ сатира æмных кæнынаен. Цыппæрдæстагон ямб хицон у ирон æрдзон ныхасæн, æвдисæн у йæ аивадон гæнæнтæн. Ам Нафийы стих у æлвæст, ирд æмæ рæстдзæвин. Поэты «сагъæссаг рæнхъыты» ис дзырдарæхсты диссаг дæр æмæ зæрдæйы трагикон риссаг дæр. Уацмыс у стихфыст поэтикæ. Нафи фыццаджыдæр æвдисы, рæстдзинады поэт чи у, уый хъысмæт, – уый у трагикон хъысмæт («Блажен незлобивый поэт»!) Сæ гамхуыд сисы дыдзæсгом критикæн, козбау æмæ кадвæлгъау фысджытæн, поэзи æмæ æхсанадыл гадзрахатæй чи цæуы, уыдонæн се 'ппæтæн дæр. Ныхас цæуы традицитæ æмæ ногдзинадыл. Нафи поэзи нæ дих кæны зæронд

– æвзæрыл æмæ ног – хорзыл, уымæн фæлтæрты бынтæ сты иу исбон, иу сæ кæны иу истори, æмæ сиды: «Фыдæлтæ не 'взагыл цы дарæм? // Фæлтау сын бафæзмæм сæ уаг!» Поэзи мидис æмæ формæйæ цардау бирахуызон кæй у, фæлæ йæ нысан æдзухдæр бæрзонд кæй ваййы, уыцы хъуыды ирдæй зыны XIV строфайы:

*Маен зарæг уымæн хъæуы абон, –
Зæронд уа, ног, сырх уа йе сау, –
Цæмæй нæ чысыл Ирæн амонд,
Зæрдæрухс, удæнцой хæсса.
Маенаен мæ дзуринаг – Ирыстон,
Æмæ йыл хорз исты ныффыстон
Æви нæ сарæхстæн, уæддæр
Фæуæд йæ сæрвæлтау мæ сæр.
Нæ дæн йæ зарæджы хъæргæнæг,
Æрмæст – йæ хъырджыты дæлдæр,
Фæлæ йæ искуы бахъуыд сæр,
Уæд ын – æвæд миты фæдгæнæг,
Хæсты – ныфсæн, куысты – куыстæн,
Тæрхоны раст æвдисæн дæн.*

Нафи хъуыдыгæнæг поэт у, цард æмæ аивадмæ кæсы историон цæстæнгасæй, сæ рæст сын æвзæры диалектон позицитæй. Уый уыдта æмæ уыны цард æмæ рæстæджы негативон фæзындтæ, социалон быцаутæ æмæ намысон дызгъуынтæ. Уый советон идиллион заманы дæр уыдта хæрам æмæ фыста: Поэзи! Ныр дæ рад æрцыди: // Ныбырс хæрам, ныссæтт æрцытæ, // Дзыллæтæм уарзты фарн фæхæсс, // Зæрдæтæ сиу кæнын – дæ хæс!

Фæлæ уæддæр Нафи йæ рæстæджы поэт у. Лирикæ иу уды рухс у. Фæлæ сфæлдыстадон удгоймаг хъомысджын куы уа, уæд æхсæнадимæ улафы иу уæлдæфæй. Уымæ гæсгæ нæ разы æдзухдæр ваййы ирта-синаг фарст – «проблема воплощения в лирике авторского сознания, всегда обобщающего черты общественного сознания эпохи». Нафийы лирикайы дæр зыны йæ рæстæджы æхсæнадон зондахæст. Поэт советон заманы сæрибар нæ уыд коммунистон идеализмæй. Поэты уырныдта, зæгъгæ, поэзи æмæ историон рæзты фæрцы дзыллæтæн сомбон зæхх уыдзæн иу уæзæгау, адæмтæн сæ зæрдæ кæндзæн æмдзæф, сæ зонд – æмвæнд. Уыцы уырнынад æвзæрди советон утопион философийæ, æмæ йæ, дымгæ сæууон фæлм куыд сиса, афтæ фæхаста нæ рæстæг. Нафи раздæр, 1959 азы, фыста: «У мæ адæм дзыллæтæн сæ кæстæр,

рæвдауинаг, буцхаст æфсымæр, сæ чысыл æфсымæр. Сæ зынай йын къаддæр хай раттынц, сæ цинай – егъаудæр». Ацы æмдзæвгæ («Дзæгъæлы мæт») уырыссагау рацыд газет «Правда»-йы, цæвиттон дзы хастой партион идеологтæ. Фæлæ Нафи æцагдзинады хуызы æвдыста магуыры бæллицтæ. Гыццыл адæмтæн æппæты хуыздæр уæвынад уыдис советон æхсæнад, фæлæ уым дæр сæ уавæр нæ уыд, Нафи йæ куыд æвдисы, афтæ бæллиццаг. Фæлæ поэты зæрдæ уынаг æмæ хъусаг у, хицæн тæлмæнтæй æвзарынц хицæн хъуыдытæ. Нафи поэмæ «Нырыккон сагъæс»-ы (1962) фыссы:

*Зæххæн цы фыдæвзарæн хаста
Æгъатыр ыссæдзæм фæлтæр,
Гъе уымæн йе стыр зын, йæ мастæй
Æрхауд нæ адæммæ фылдæр.*

Нафийæн йæ фæзыгон най у æмбырдгонд «Изæры рухс» (1987 аз). Поэт равæрста йæ лирикайы ахъаззагдæр уацмыстæ æмæ уыдонæй сарæзта иу чыныг – иу поэтикон «диван». Атор йæ разыхасы фыссы: «Кæд лирика адæймаджы уды кардиограммæ у, уæд, адæймагæн йæ царды бонтæ куыд ивынц, йæ миддуне куыд рæзы, афтæ ивы йæ уд дæр». Иугæр хъуыддаг афтæ у, уæд дзæгъæлы куыст уыди, поэт раздæр кæй фыста, уыцы æмдзæвгæтæ редакци кæнын. Кардиограммæйы æвдисæнтæм æвналын нæ хъæуы – уымæй йæ бæрæггæнæнтæ хæлгæ кæнынц. Иннæмæй та, иу хатт йæ гаччы цы 'мдзæвгæ не сбæдт, уымæн нæй фæхуыздæр кæнæн. Редакцигонд цы 'мдзæвгæтæ 'рцыдысты, уыдонæй иу дæр нæдæр аивдæр фæци, нæдæр мидисджындæр.

Чыныг арæст у æртæ хайæ: «Сæууон зарджытæ» (1941 – 1954 азтæ), «Бонрæфты сагъæстæ» (1955–1974) æмæ «Изæры рухс» (1975–1986). Хъæздыг у чыныг тематикæйæ, фæлæ ам дæр зынгæ бынат ахсынц, поэты цард æмæ куыст нывæфтыд кæм цæуынц, ахæм æмдзæвгæтæ. Сæ иумæйаг миниуæг уый у, æмæ сæ поэты хысмæт иппæрдæй æвдыст нæ цæуы, фæлæ æмбаст у цард, рæстæг æмæ адæмы хысмæтимæ, поэты уавæры айдæнау зыны дуне æмæ æхсæнады уавæр.

Цард бонæй-бонмæ кæны вазыгджындæр æмæ уæззаудæр, зæронд проблемæтыл æфты ногтæ. Фылдæрай-фылдæр кæнынц поэты дзуринагтæ. Уыцы уавæр йæхи алы хуызты æвдисы Нафийы лирикайы. Нæй сын иу загъдæй зæгъæн, нæй сын иу нывы равдисæн, иудадзыг агайынц поэт-гуманисты зæрдæ, нæ йын дæттынц æнцой, æмæ йæ ныхас æвзæры ног тæлмæнтæй æмæ риссагæй-риссагдæр фарстыгæй. Фæлæ ацы уавæры поэты раз ис тæссаг фыдбылызтæ.

Аххæссæн цæуыл нæй, ууыл ничи аххæсдзæн. Ирд хъуыды дæр фæлхат кæнынæй æгъуыз æмæ æдых кæны. «Служенье муз не терпит суеты» (А. С. Пушкин). Нафи зæгъы: «Хуры ныгуылдмæ – мæ дзырды рад. Æмæ кæнын æз тагъд» («Мæн дзурын хъæуы ныр», 1979). Кæмæн бантыст æппæт зæгъын? Чи зоны, уый хъæугæ дæр нæ кæны. Лæг изæрæрдæм ваййы куырыхондæр. Куырыхонæн та йæ ныхас ваййы кадавар, йæ хъуыды – ирд æмæ бæстон. Диалектикайы закъоны фыдæнæн аивады мидæг бæрц хæрзхæдæн ахъаз нæу.

Уæрæх у Нафийы этикон программа. Уый æвзæры авторы гуманизмæй.

*Мæн дзурын хъæуы фарн æмæ æгъдауыл,
Мæ дзуринаг-лæджы рис æмæ хъаст,
Мæ фæндиаг – лæгдзинады хор тауын,
Цæмæй нæ фæуа Зæхх æдзæрæг, хаст.*

Поэты нысан у уæздан æмæ бæрзонд. Йæхицæн нæ агуры цыт æмæ æвæлмон цард. Йæ мæт æмæ йæ сагъæстæн ис æндæр аххосæгтæ.

*Фæлæ æз куы нæ фæкодтон къаддæр
Иуæн дæр йæ царды зын, йæ фыд,
Уæд цы уыд мæ фыргыст, йе мæ катæй,
Науæд ныр мæ зынудисæн цу?!
Æви рагон удуæлдай æрратæй
Рантыстæн нæ Иры зæххæн цу?*

(«Æрæджиауы зонд»)

Ацы рæнхъыты ис æнусон фарстыты къуыбылой. Хорз у бæлвырд адæймагæн бæлвырд æххуыс бакæнын. Фæлæ поэзи хæрзаудæн фæрæз нæу, ис ын æндæр миниуæг, æндæр нысан. Поэзийæн монон æрдз ис, æмæ хæрзаудæн ахъаз у æрмæст уд æмæ зондæн. Гъе уымæн кæнынц æнусон тох монон тых æмæ æрмæгон дуне, поэзийы рухс æмæ тыхбары хъомыс. Арæх аивад идеализаци кæны йæхи, стыр ныфс æвæры йæ гæнæнтæй æмæ бахауы, Сослан тыхагур куыд цыдис, ахæм уавæры. Хъыгагæн, аивад æппæтхъом нæу, дуне уымæн нæ сыгъдæг кæны тыхми, хæрам æмæ фыдæхæй. Рагон æмæ йæ рæстæджы поэзийы хицæн æууæлтæ иртасгæйæ, В. Г. Белинский фыста: «Махæн цард нал у цины куывд, нал у хъæлдзæг бæрæгбон, фæлæ нын у уæззау куыст, тох æмæ хъизæмар. Уымæй æвзæрынц хъыг æмæ æрхæндæг, сагъæс æмæ катæй, уыдонимæ та – хъуыдыкæнынад, – уыдон æппæтæй дæр удау бацыдысты нырыккон лиризмы. Нæ рæстæджы лирикон поэт дис æмæ цин уыйас нæ кæны, æнкъард æмæ хъаст цас кæны, æрдзон æнкъарæнтæй

нæ зары, фæлæ фæрсы æмæ кæны иртасæн куыст, йæ кадаг у хъаст, йæ одæ судзаг фарст». Афтæ у абон дæр. Нигер фыста: «Мах хъарæгæй зараем». Уымæн æмæ «цинæн нæ зæхх ифтонг нæу» (В. Маяковский).

Нафи реалист у: алæмæт æм нæ кæсынц йæ куыст æмæ йæ аивад. Йæ лирикайы ис æнусон фарст: цы у адæймаг, цы у йæ нысан, йæ куысты мидис? Иугæр цард удхар æмæ тох у, уæд дзы хъæуынц æмæ фæзынынц «удуæлдай æрратæ», – уыдоны фæрцы царды ис змæлд, судзы рухс, æмæ адæймагæн къаддæр кæнынц «йæ царды зын, йæ фыд».

Удхары философи арфæй-арфдæр уадзы йæ уидæгтæ Нафийы лирикайы фæстаг азты. Йæ программон æмдзæвгæ «Изæры рухс»-ы (1979) поэт дзуры, зæгъгæ, изæрон хурау аныгуылынц райæн бонтæ æмæ æхцондзинæдтæ, фæлæ уæддæр «нæ ваййы рухсæн сау талынг йæ ингæн», цы уыдис, уый æвæдæй нæ сæфы. Кæд иу равджы йæ рæстæджы цыбырæй тæрсы, уæд æндæр уавæры ваййы ныфсджын, уымæн æмæ «æцæг цардæй у иу афон дæр фаг». Адæймаг тырны уыцы афон мидисæй байдзаг кæнынмæ, æмæ йын æнтысы стыр хъуыддæгтæ аразын, йæ цыбыр цард рæсугъд æмæ æхцон кæнын. Уымæн та ис иу ахъаззаг фæрæз – куыст. Æмæ кæд цард удхар у, зæгъы поэт,

*Уæддæр къæццæлтæ бавæрын мæ артыл
Æмæ цæгъдын мæ зæрдæйы æхсон.*

Поэтмæ ис пехуымпары уынынад. Уыцы уæхæн иумайагæй ницы ис нæдæр мистикаймæ, нæдæр уæлардзон тыхимæ. Уый у æрдзон курдиаты миниуæг. Поэты зæрдæ у æнкъараг, йæ зонд – æвзараг. Фактты анализæй поэт хаты æхсæнадон рæзты тенденцитæ, сæ фæстиуджытæ, æмæ афтæмæй уыны фидæн. «Изæры рухс»-ы Нафи уыдта канд йæхи хъысмæт нæ, фæлæ нæ бæстæ æмæ нæ царды хъысмæт дæр, ивгъуыд дуг æмæ 90-азты трагедитæ:

*Цы уыдзæн, уымæ адæргæй кæсын.
Цы уыдис, уый сыгау мæ цæсты бады.*

Рæстæджы æууæлтæй æвзары поэтæн канд йæ катæй нæ, фæлæ йæ философи дæр. Æмдзæвгæ «Мады бæрзонд зарæг» (1979) æцæгдæр у одæ мады кадæн, фæлæ дзы автор дзуапп дæтты этикайы æнусон фарстытæн. Поэт-хъуыдыгæнæг сагъæстæ кæны нæдæр хохы сæр, нæдæр зындоны къæсарыл – уый ис рæстæджы знæт уылæнты. Нырыкон поэт быцæу кæны канд уылæнтимæ нæ, фæлæ, æнусон традицитæ кæй хæссы, ахæм хъуыдытимæ дæр. Библи нын уырнын кæны: «В начале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог». Арвæрдынау тыбар-тыбуар кæны поэтикон каламбур, фæлæ арвæрдынау уый у иллюзи, нæй дзы уд æмæ æрмæг. Стыр поэт æмæ философ Гете поэтикон

формулайы бауагъта уд æмæ мидис: «В начале было Дело». («Фауст»). «Адæймаджы сфæлдыста куыст», – наукон хатдзæг скæндзæн Ф. Энгельс. Нафийæн йæ гуманизм амыдта уыцы идæйæ зæххон скæнын, æмæ зæгъы: «Фыццаг уыд Мад!.. Зæххон царды сæр – Мад!»

Поэты бархъомысæй Мады фарныл сæнтыст ног поэтикон миф. Уыцы мифмæ гæсгæ дæлхур дунейы уыд ахæм заман, æмæ «нæ уыд зæххыл гармоний, фæтк, нымæд, // нæдæр æвзар, нæдæр лæг æмæ цин». Фæлæ уыд Мад, уый сфæлдыста адæймаджы, радта нын зонд æмæ æвзаг, бацамыдта нын æфсарм, бæрзонд æмæ ныллæг. Мад къæйныхы къухæй байсы марæн кард. Мад лæгæн иртасын кæны губакк æмæ хохы хицæндзинад. Антиконт мифы Прометей адæймаджы скодта хуыцауæнгæс, æппæт цæрæгойтæ кæсынц бынмæ, адæймагæн та Сфæлдисæг «радта бæрзонд цæсгом æмæ йын фæдзæхсы арвмæ хæрдмæ кæсын, цæстæнгасæй стъалытæ старын» (Овидий, «Метаморфозы», I, 85–86). Нафийы, таурæгъы сфæлдисæджы бæрзонд мисси æххæст кæны мад – «Ысхаста Мад йæ лæппын сырдау Лæг, // Йæ уарзонæй йын басаства йæ сонт», уый йæ армæ узы Дунейы фидæн. Бæгуыдæр, миф кæддæриддæр миф у, æмæ йæ фæлгонц идеалон кæй у, уым дæуццæгæй ницы ис. Реалон мады фæлгонц бæлвырд нывты æвдисы æмдзæвгæты цикл «Дзыццамæ мын чи бадзурдзæн?» (1969).

Нафийы лириконт сфæлдыстады бæрæг дары æмдзæвгæ «Хъæддаг гал» (1964). Уацмыс фæзынд йæ афоныл. Ис ирон куывд: «Хуыцау, мæ тæригъæд дæм галы богъау фехъуысæд!» Нафийы хъаст адæммæ фехъуысти тынгдæр – азæлыд сæрибары гимнау.

Ахст сырды темайæн ис рагон æмæ хъæздгъ традицитæ. Хрестоматионт у Пушкины «Узник». Ахст домбайы æгад уавæр æмæ йæ хъызæмар нывæфтыд кæны Шандор Петефи («Лев узник», 1848). Хъал матросты уацары хъызæн хъул фестад «æрвхуыз бæрзæндты паддзах» альбатрос Шарль Бодлеры æмдзæвгæйы. Ирон поэзийы ацы традицийæн сæрæвæраг фæци Къостайы шедевр «Цъиу æмæ сывæллæттæ». Æвæджиауы фæзынд уыдис ирон лирикайы Хъуылаты Созырыхъойы æмдзæвгæ «Баст цæргæс» (1922). Ног заманы уыцы традици сног кодтой Бестауты Гиуæрги («Стæй сырдыдон») æмæ Джусойты Нафи.

Пушкин æмæ Бодлеры уацмысты ахст маргъы хъысмæт комкоммæ баст цæуы поэты уавæрыл. Уыцы иудзинад æргом кæны Нафи дæр. Фæлæ ирон поэт цæры æндæр дуг æмæ æндæр социалонт тыгъды, æмæ йæ уацмысы зæлынц ног мотивтæ. Фыццаджыдæр, Нафи æвдисы иу къалати æмæ иу сырды уавæр нæ, фæлæ æппæт сырдыдон. Уым алы

цæрагойæн ис йæхи уаг, йæхи æууæлтæ, адамы æхсæнады куыд вæййы, афтæ. Уым бирæтæ æййафынц æфсæст æмæ разы сты сæ цардæй, нæй сæм намыс æмæ сæрыстырдзинад, нæ зонынц сæрибары ад æмæ нæ тыхсынц цагъары цардæй. Цымыдисаг у пылы уавæр: æфсæн чыргъæды нæй, баст нæу, – «нæй дæ хъахъхъæнæг, цыма джунглийы кæддæрау дзæгъæл дæ...» Фæлæ йын нæй азмæлæн: йæ алыварс фæлдæхт похцийы дæндæгтау – цыргъ зæгæлтæ. Уыцы уавæр у сæрибары иллюзи. Афтæмæй сырдноны ныв свæййы бæстæйы символон фæлгонц.

*Хъæддаг гал! –
Уый домбай хуыдтой Иры.
Уый не 'гæндæг къохтæ
йе 'рхæндæг богътæй мысы.
Йæ къæйдур фидар ын
судзгæ маст калмау цыры,
Æмæ ауæзт хæххон донау
йæ хъару сысы.*

Поэт галы хъысмæт æвдисы хуызджын нывтæй, йæ ахорæнтæ сты ирд æмæ цардуд, йæ барæнта – цæстуынгæ æмæ хъомысджын. Æрхæндæг галы фæлгонц нæ разы лæууы, цыма тохсаст муртакк хуыцау у, афтæ:

*Йе 'ндон куырæфцæг,
йæ тыппыр хъандзал бæрзæй
Быцауæн ысбæзид
Сæнайы къæдзæхмæ;
Ам ын, ахæсты,
дыууæ фæрдыджы –
дыууæ цæссыджы æдзæрд уæзæй
Æртасыди зæхмæ...*

Нæрæмон у авторы поэтикон фантази. Галмæ ног мæй фæзыны «йæ туджджын куыры сыкъа». Нафи йæ уацмыс нæ ныууадзы аллегорийы уавæры. Йæхæдæг дæр нæ баззайы кæсæг æмæ тæригъæдгæнæгæй. Уый цытджын сырды хоны «æфсымæр» æмæ ныфсджынæй æрæмных кæны дыууæ хъысмæты: «Кæсын æм: нæ цæссыгтæ стъалытау кæрæдзимæ дзурынц.//Кæсын æм: æнусты æлгъыстау мæ хъысмæт æгомьгæй слæууыд мæ цуры». Поэт галы æууæлтæй уæлдай цæвиттон кæны иу: уый цæуæт нæ кæны сырдноны – йæ фæстæ нæ уадзы цагъартæ. Æмæ фæдисы хъæрау финалы хъуысы поэты ныстуан, зæгъгæ, «аскъуыйæд фæлтау дæ мыггаг, фæлæ макуы су фысау æрмахуыр!» Уый хуымæтæг сентенци нæу, уый у поэты æрдзон философи, йæ намысон идея, уый фæрцы «лæгдзинад æвæстаг нæ вæййы».

* * *

Нафи у, æнцой чи нæ зоны, куыстæй æфсис кæмæн нæй æмæ йæ удæй арт чи цæгъды, ахæм фыссæг. Йæ зæрдæ гом у рæстæджы дымгæтæн, æмæ Эолы арфæйау зæлланг кæны йæ алы уддзæфæй. Фыссы бирæ, йæ фыстæн ис бирæ хуызтæ. 50-æм азты хъуына поэзийыл пъæззыйау бадтысты мæнг традицитæ, æрбынæттон дзы æгъуыз æмæ примитивон стих. Уæд Нафи фыссын байдыдта сæрибар æмдзæвгæйæ – верлибрæй, поэзимæ хаста, уæдмæ дзы бынат кæмæн нæ уыд, ахæм нывтæ æмæ темæтæ, реалистон фæлгонцтæ. Фыццаг хатт Нафийы хъомысæй ирон поэзийы фæзынд сонетты быд. Кæй зæгъын æй хъæуы, бирæ куысты бирæ зынтæ ис. Поэтæн йæ алы фæлварæнтæ æмхуызон æнтыстджын нæ рауайынц. Арæх йæ рæнхъытæ нæ вæййынц сыгъдæг, аззайы дзы згъуыдтæ. Хуызджын фæлгонцæм тырнгæйæ, поэт алы æмбарынадыл пыхасы эпитет æмæ абарст – уыдонæй та стих кæны уæзбын æмæ дызгъуынтæ. Иунаг дæнцæг: «Æхсæвы 'ртæхтау дидинаджы къусчы, Фыдыбæстæ, мæ зæрдæйы æвæрд дæ!» Рæсугъд фæлæ æнæхъуаджы абарст æрттиваг бибийау æрцауындзæг, хъуыды чи хæссы, уыцы дзæбæх стихыл æмæ йын халы йæ фидауц дæр æмæ ирон æвзаджы стиль дæр. Лев Толстой хуымæтæджы нæ фæдзæхста, зæгъгæ, «простота, краткость и ясность есть высшее совершенство формы искусства... простота – необходимое условие прекрасного».

Нафи Къостайыл ныффыста монографитæ, поэмæ «Ирыстоны сагъæстæ» (1959), фæлæ стыр поэты сфæлдыстад хоны «æнакæрон денджыз» æмæ хæдæфсармæй зæгъы: «Къоста! Æз дæу зонын æмæ дæ нæ зонын. Гъе уый у мæ аивадон иунаджы маст». Уæрæх æмæ арф у Нафийæн йæхи сфæлдыстад дæр. Æрмæст йæ лирикайы проблемæтæ раиртасынæн дæр хъæуы къаддæр – уæддæр сæрмагонд монографи. Ам уал мæ ныхас уыд йæ лирикайы æрмæст иунаг къабазыл – поэт æмæ поэзийы темæйыл. Нафи поэты хъысмæт æвдисы æппæтвæрсгæй, æвдисы йæ знат рæстæджы уæззау зынты, вазыгджын психологон уавæрты, удон тыхст æмæ сагъæсон удхары, сфæлдыстадон хъизæмары, мон æмæ зонды рухс бæрзæндтыл. Поэты хъысмæты арвайдæнау зыны адамы хъысмæт, йæ равджы ивæнтæ æвзæрынц цард æмæ рæстæджы ивæнтæй. Нафийы лирикон герой у Нафи йæхæдæг: поэт-новатор, поэт-хъуыдыгæнæг æмæ гуманист – социалон растдзинад æмæ реалистон аивадыл тохгæнæг.

*«Фидиуаг»,
1997 аз*

Гаглойты Владимирæ
ЗДРАВСТВУЙ, ВАЛО!

Спасибо за письмо, друже! Я очень обрадовался тому, что в Осетии так много, и не просто много, а хороших ребят много. Гизо я хорошо не знаю. Я читал всего-навсего несколько стихотворений. Судить по ним очень трудно – легко ошибиться. Царукаева знаю хорошо – стихи знаю, самого его никогда в глаза не видел, но стихи мне нравятся, не все, конечно, но он пишет хорошо, свежо и оригинально там, где он пишет о том, что ему известно хорошо. Летом я купил его книгу и часто перечитываю некоторые его стихи. Короче, на мой взгляд, он имеет хорошее истинное дарование.

Я бы очень хотел познакомиться с ним, почитать его новые вещи, поделиться с ним планами и мнениями.

Мне очень нравится и Таймураз, его книжку на дигорском диалекте я имею и также очень люблю. Он будет очень хорошим поэтом, если также будет развиваться.

Гагиева я совсем не знаю (творчески), а так мы, по-моему, знакомились в Союзе писателей.

Друзья мои, я просто завидую вам, собрались хорошие даровитые ребята! Что может быть лучше. Если только вы сумеете дружно, сообща работать и помогать друг-другу, то эти годы учебы вам дадут очень многое. Шесть человек. Это же целая группа поэтов! Что же вам еще нужно?

Да, вообще, не мешает почаще читать друг-другу свои произведения. Делитесь и советуйтесь с Темболом, если только он будет там, правда, он язык осетинский знает неважно, но разобраться во многих теоретических вопросах он поможет.

Вало, передай дружеский привет всем ребятам: Александру, Гизо, Таймуразу и Гагиеву. Особый привет Хаджи, я его особенно люблю, он на моих глазах растет. Нæхи лæппу у, æмбарыс мæ?

Мне бы очень хотелось пожить с вами хотя бы дней 10–15. Узнать всех получше, узнать именно творчески. Ведь нам всю жизнь придется вместе работать, и поэтому хорошо, когда чувствуешь плечо товарища. Вот вы вернетесь в Осетию, и мы будем работать сообща, не покладая рук. Знаешь, Вало, я часто мечтаю об этом. Меня особенно радует, что подрастет талантливое, скромное, пылкое, к знаниям жадное поколение. Я вовсе себя не считаю «хистæр». Мы все люди

одного поколения – разница в возрасте от 5 до 10 лет ничего не значит.

Теперь отвечу на твои вопросы: диссертацию пишу, кажется, неплохо получается, но трудно. Литературоведения как науки у нас, осетин, пока нет еще. О Коста ничего значительного пока не написано. Все надо делать самому – вот в чем трудно это. Закончу ее (диссертацию) в черте 1 мая. Если это мне удастся, то летом уедем вместе и, более того, я сумею в начале мая приехать в Москву дней на 10 поработать в Ленинской библиотеке.

Андрей тоже жив и здоров, пишет первую главу своей диссертации. Шлет тебе и Хаджу салам и искреннее пожелание здоровья и успехов.

Новостей из Осетии никаких не получаю. Илья мне писал, что все у них в порядке. Коста писал мне о том, что он работает в газете «Коммунист», а Федор – на его месте, но какие там были «бæллæхтæ», ей-богу, не знаю. Я как-то писал Ревазу письмо, поздравил его с выходом в «Литературной газете» его стихов, но он не ответил мне. Видимо, подумал, что я пишу неискренно или заискиваюсь перед председателем Союза писателей Юго-Осетии! А я от души порадовался тому, что стихи его появились в «Литературной газете». Это же стихи осетинского поэта, это важно, а то, что этот поэт – Реваз, не так уж важно. Да к тому же, Реваза я считаю талантливым поэтом, во всяком случае, он талантливее очень многих пишущих в Осетии стихи. Так что я не знаю, почему он не ответил мне. Ты напиши мне, цы бæллæхтæ дзы уыдис. Еще вот что, достань себе и мне книжку Балаева.

Что касается «дæ зæрдæ нæ рухс кæны», то не торопись. Вало, пойми две вещи: 1. В творческой работе помочь могут многие, но стать настоящим художником никто не поможет кроме самого себя. 2. Пять лет учебы в Москве – это великая школа. Эти пять лет ты должен использовать как можно лучше. Во-первых, должен стать очень образованным писателем – набрать побольше знаний; во-вторых, ты за эти годы вырасти как художник и почувствовать себя зрелым, сильным писателем.

Если ты выполнишь эти две задачи, это будет великолепно. Учти, что дальше и больше учиться тебе не придется. Времени больше не будет. Так что эти пять лет используй как особую форму творческой командировки в столицу.

Это тебе мое единственное, душевное слово. Цæй, Гизоимæ мæ цæрæнбонæн кæй акуывтат, уый тыххæй та уын уæлдай саламттæ.

Гигойаен зæгъ, æмæ мын рарвитæд иу-дыууæ ног æмдзæвгæйы. Афта Таймураз, Гæджийы-фырт æмæ Алыксандр, кæд гæнæн ис, уæд. Мæхæдæг дæр уын арвитин истытæ, фæлæ тынг æнæвдæлон дæн. Дыууæ æмдзæвгæйы дæм уæддæр арвитдзынæн. Некогда переписывать, занят диссертацией.

Бахатыр кæн, Вало, уырыссагау дæм барæй фыссын, дæхæдæг дæр фылдæр фысс, фæлвар уырыссагау æмæ æвзаг лæмбынæгдæр базонай. Цæй, æнæниз ут, мæ хуртæ!

Фенынмæ. Кæд Хуыцауы бафæнда, уæд уæ майы фендзынæн. Иумæ ма уæ ныв сисут, хорз лæппутæ, æмæ дзы мæнæн дæр рарвитут. Фидар лæуу, Вало!

Дæхи Нафи
Ленинград, 1951 год

Уважаемый Нафи Григорьевич!

Хотим предложить Вам написать в «Литературную газету» статью. Тематика ее – в широком смысле слова – литература и современность. Хотелось бы, чтобы выступление носило характер не сугубо литературоведческий, а конкретный литературно-критический в связи с последними явлениями осетинской – и любой другой национальной литературы.

Желательно, чтобы движение литературного процесса соотносилось с фактами жизни. Скажем, насколько осетинская проза последних лет, так сказать, активна по отношению к жизни, дает ли себя знать положительно в борьбе против национальных предрасудков или же здесь – разрыв, «ножницы»?

Если у Вас возникнет необходимость поговорить более подробно, дайте знать, когда Вас можно вызвать на телефонный разговор или звоните по телефону Б-8-75-26 Антопольскому Л.Б.

Ждем Вашего ответа.

С уважением редактор отдела «Литературная газета»

Ю. Суровцев;

сотрудник: Л. Антопольский

23 августа 1963 г.

НАФИ

КУЫ ХАУАЙ, УÆД – СТЪАЛЫАУ БÆРЗОНДÆЙ

Сагъæс æнæфыст чиныгыл

Уахæмы Шамил ныффыста хъазгæмхасæн ныхæстæ: мæнæ мыл Нафи ацы хатт ныффысдзæн монографи... Чи зоны, йæ ныхæсты хъазæгой равджы аууон балæууыд уайдзæф дæр, ома, цы диссаг уыди ацал-ауал азы дæргъы иу уац ныффыссын!.. Бирæ кæмæдарты дæ куы 'вдæлд, мæн фæсвæд цæй охыл ныууагътай?.. Уайдзæфы тыххæй, чи зоны, раст нæ хъуыды кæнын, фæлæ мæн рагæй фæндыд Шамилы сфæлдыстадон куыстыл лæмбынæг æрдзурын.

Рагæй уыд мæ удæбын иу хъуыды: хистæры хæс у, йæ зæрдæ цы кæстæрæй барухс уа, уымæн арфæйы дзырд зæгъын, йæ зæрдæ йæ куыстмæ тынгдæр цæмæй райа, уый охыл. Мæнæн мæхицæн мæ рагбонты мæ уд æфсымæры уарзондзинадæй æвидигæ рæвдыд бакодтой Гафез æмæ Плиты Грис. Гъе æмæ мæн дæр фæндыд уыцы рæсугъд æгъдау дарддæр хæссын... Нæ мын бантыст, куыд æмæ мæ цас фæндыд, уыйас, фæлæ мæ чысыл рецензитæ Малиты Васо æмæ Хъодзаты Æхсары фыццаг чингуытыл уыцы зонд æмæ зæрдæйæ фыст уыдысты. Мæ зæрдæйæн Васо æмæ Æхсарау рухс ныфс æмæ аив æхцон хастой Камал æмæ Шамилы поэтикон дзырд æмæ удыхæд дæр. Гъе, фæлæ мын уыдоныл йæ рæстæджы ныффыссын ницы бантыст. Иу бон цы баззайы æнæкондæй адæймаджы фæндиæгтæй, ууыл стæй бирæ мæйрухсытæ скæсы!.. Ныр ма мæ миднымæр хъынцъым кæнын, фæлæ æдых у æрæджиауы зонд: фæнды дæ исты хорз саразын, фæлæ дæ дæ хъару нал хæссы! Ныр ма мæ бон у иунæг хъуыддаг бакæнын: чиныг цы хуызы ныффыссын, уый ранымайын.

Шамилы курдиат авдæрон уæйыгау бирæ цæмæдарты арæхсы. Зæгъæм, Шамил у иттæг хорз тæлмацгæнæг. Мæнæ йын йæ юбилейы бонмæ цы чиныг рацыд («Саст дзæнгæрæг», Дз., 2000), уым ис

сәрмагонд хай – «Æрфæны фæд», поэты стихфыст тæлмацтæй конд чи у, ахæм. Уым сты тæлмацтæ Бернсы, Байроны, Лермонтовы, Петефийы, Гартманы, Уланды, Майковы лирикайæ. Мæ нымадæй, сты иттæг дырыс æмæ аив тæлмац. Шамил у тынг дæсны тæлмацгæнæг. Æрмæст поэтикон уацмыстæ куы тæлмац кодтаид, уæддæр йæ ном барджынай бацыдаид ирон аив литературæйы историмæ.

Шамил фæстаг дæс азы сси нæ дзырдаивады иууыл арæхстджындæр æмæ зæрдæрисгæдæр публицист. Нырма не сты æмбырд æмæ хицæн чиныгæй уагъд Шамилы публицистон уацмыстæ, фæлæ сæ Иры дзыллæйæ чи нæ зоны, ахæм стæм лæг разындзæн. Чи зоны, Шамилы поэтикон фæдис бирæтæм нæ фехъуыст кæнæ та сын сæ зæрдæйы уидæгтæм нæ баххæст. Йæ поэтикон публицистикæ та фехъуыст алкæмæ дæр, чиныг кæсынмæ мæнæ цымыдис чи нæу, уыдонмæ дæр. Уый та уымæн афтæ у, æмæ Шамил-публицист адæммæ дзырдта куы газеты трибунайæ, куы та телевизоры экранай æмæ радиойы хъæлæсæй.

Йæ публицистикæ йын поэтикон уымæн хонин, æмæ Шамилы публицистон ныхас амад у бæрзонд æмæ зæрдиаг æнкъарæнтæй. Йæ сæйраг аргументтæ конд ваййынц æнкъарæнтæ æмæ æхсæндзарды фæзындты аив арæст сурæттæй. Ахæм уыдысты йæ рæстæджы Гæдиаты Секъайы аив публицистон уацтæ дæр. Шамил йæ уацты афтæ зæрдиагæй фæкæны йæ сагъæс, йæ хыгзæрдæйы хынцъым, æмæ, чи зоны, дæ бон бауа йæ хъуыдыйы иувæрсты ахизын, фæлæ дын дæ зæрдæ афтæ бакъуырдызæн, æмæ йæм ма æрыхъусай, уый дæ бон нæ бауыдызæн.

Шамилы сфæлдыстады сæйраг фæлтæртæй ма иу у йæ поэтикон драматурги. Поэтикон уымæн, æмæ Шамилаен йæ драмæтæ дæр йæ поэзийы жанртау фыст сты стихтæй. Уый та афтæ амоны, æмæ драмæты сконды хуымæтæджы, æрвылбоны цардыуаг æвдыст куы цæуы, уæддæр ын ис уæлвонг ахаст: стих домæ драмæйы стилистикæйæ дæр æмæ ситуацийæ дæр уæлвонгдзинад. Уæлдайдæр та уымæн, æмæ Шамилы драмæ фидар баст у йæ романтикон поэзимæ: йæ поэмæты æмæ балладæты сюжетиæ æмæ характертæ аразæн аивадимæ. Цæвиттонæн фæг у иунæг хабары кой ракæнын дæр...

Драмæ «Цомахъ»-ы ис ахæм ситуаци: студент Беслæн, революцийы фæдисон, лыгъд лæг, царды мæнгæрд хицæуттæй исы

дзыллæйы æнусон æфхæрды маст. Хицæуттæ йæ фæдыл зылынц, фæлæ йын ницы сæ бон цæуы. Уæд ныллæууыдысты ахæм хиныл: æрцахстой йын йæ мады, цæмæй фырт йæ мады ахæстонæй рауадзыны охыл йæхи радта барвæндонæй хицæутты къухмæ... Мад уый куы базыдта ахæстоны къуымы, уæд дзуры, йæ лæппуйы фæдыл цы лæгмар зилы, уымæ:

*...ды мадæй
Нæ райгуырдытæ. Куы аппарис дæ хæрв,
Уæд калмæй рыгты абырис. Ныр байхъус:
Хуыцауы ард дæ фæдыл æфтыд фод,
Фæлдыст фæу æвзæр мардæн, ды мын
Куы нæ скæнай фæстаджы бон мæ фæдзæхст...
Мæ хабар-иу мæ иунæг фыртæн зæгъ...*

Ацы ныхæсты фæстæ мад йæхи кардæй ныррæхуыста, фæлæ ма йæ уд исгæйæ, адзырдта йæ зæрдиагмæ: «Мæ хъæбул, мæнмæ дæ зæрдæ нал æхсайдызæн ныр...».

Мады ахæм фæлгонц ис драмæйæ æхсæрдæс азы раздæр фыст балладæйы дæр («Мад»). Уым дæр Мад дзуры паддзахы хъузонмæ, йæ зæрдæ кардæй куы ныццæфта, уæд:

*Цагъар! Ды байхъус ныр мæ дзырдымæ,
Кæд ма лæджы цæсгом хæссыс,
Кæд ма лæджы цардæй цæрыс,
Фæхæсс уæд ацы кард мæ фыртмæ,
Зæгъ ын: йæ зæронд мад фæмард...
Ныр уый сæрибар у, – нæ рисдызæн
Мæ тыхст, мæ зынтыл æмæ исдызæн
Нæ маст фыдызнæгтæй йæ кард...*

Шамил фыццаджы-фыццаг æмæ фæстаджы-фæстаг нымады дæр уыд, у æмæ уыдызæн кæддæриддæр поэтыл. Ахæм у йæ курдиаты æрдзы хъæд, кæд бирæ цæмæдæрты æххæссы æмæ арæхсы, уæддæр. Гъе æмæ йыл чиныг чи фысса, уый æдзых йæ зæрдыл хъуамæ дара ацы фарны хъуыддаг. Шамилы армы стих ахæм коммæгæс кусæнгарз æмæ хæцæнгарз у, æмæ, зæгъгæ, сæр бахъуыд, уæд иттæг

аив ранывæндид стихтæй, ирон æфсинтæ арахъхъ куыд рауадзынц, уый дæр. Мæнæ Бернс бæгæны фыцыны процесс куыд равдыста диссаджы æмдзæвгæ «Джон-хъæбæрхоры нæмыг», зæгъгæ, уым, раст афтæ...

Гъе, фæлæ æз Шамилы чиныг кæм нæ фыссын, уым йе стихы миниуджытæ æвзарын дæр мæнмæ нæ хауы, фидæны иртасæг сыл йæхæдæг сагъæс кæндзæн, фæлæ ма мæ фæнды уый ардзæстмæ иу-дыууæ къæцæлы кæнæ сагъæсы баппарын...

Фыццаг сагъæс. Шамил дунейы романтизмы раззаг традицитыл æнувыд кæй у, ууыл дзырдтам, фæлæ ам сæйраг дзуринаг хъуамæ уа иу вазыгджын æмæ ахсджиаг фарст. Романтикон традици фыццаг æмæ барджын хъæлæсæй сдзырдта, адæймаг æмæ цивилизацигонд дунейæн цы ахастытæ ис, уыдоныл. Йæ хъуыды та уыди мæстæлгъæд, уыцы дунейы адæймаджы трагизмæй хъуырмæ дзаг. Ирон литературæйы ацы хъуыды рагæй уыд. Буржуазон цивилизаци адæймаджы дæлдзыныг кæй кæны, йæ удыхъæд, йе 'гъдау æмæ йын йæ фарн кæй халы, уый тыххæй бирæ цæхгæр æмæ риссаг ныхæстæ ис Хъаныхъуаты Иналы сфæлдыстады, фæлæ иронау ацы трагизмыл фыццаг æмæ бæрзонд аивады хъæлæсæй сдзырдта Нигер. Ацы трагикон проблемæйыл сагъæсы Нигер у Шамилы комкоммæ фыдæл. Æвæццæгæн, Нигеры лирикайы Шамила æнæ иууыл хиондæр у йæ диссаджы поэмæ «Æнкъард дæн æз... Тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...». Ацы хабар зын фæхатæн нæу. Шамилы цалдæр æмдзæвгæйы бæлвырд дзурынц уый тыххæй («Иу куывды», «Сæрдыгон изæр Цъæйы комы» æмæ æнд.).

Шамил ацы хъуыддагыл – адæймаджы трагикон хъысмæтыл цивилизацийы дунейы! – уæлдай æнувыд уымæн уыд, æмæ йæ нымадæй социалистон цивилизаци дæр адæймаджы хъысмæт удыхъæды хорзмæ нæ раздæхта. Реалон социалистон дунейы ахæм дызгъуымтæ æмæ фæлывд фæзындтæ уыд, æмæ адæймаджы удыхъæд хæлдмæ, гуманистон рæзынадæй иппæрдмæ цыд. Æхсæнады хицауиуæггæнджытæ дзы арæзтой сæхицæн коммæгæс цумайы лæппу, фæсдзæуин, афтæмæй социализмы нысан та адæймагæй сæрыстыр æмæ сæрибар удгоймаг сфæлдисын уыди. Гъе æмæ, мæ нымадæй, Шамилы трагикон хъынцъым ацы фæзынды фæдыл раст уыди. Романтикон фырдиссаджы хуызы йыл кæй дзырдта, уый та

йæ курдиаты æрдзы хъæдимæ баст у æмæ цæстмæдаринаг нæу. Чи зоны, фидæны иртасæг не сразы уа мæм, стæй Шамилы поэтикон концепцимæ дæр. Уый йæ бар у, фæлæ йæ адæймаджы трагикон хъысмæтыл цивилизацигонд дунейы æрдзурын кæй хъæудзæн, уый æнæмæнг у. Гъе æмæ йæ ардзæсты рухсæн мæ къæцæл дæр кæд исты ахъаз фæуайд...

Дыккаг сагъæс. Раст у, Шамилы хъуыды цæргæсау зилæнтæ кæны адæймаджы хъысмæты алыварс цивилизацигонд дунейы. Фæлæ уыцы хъысмæтыл сагъæсы Шамил агуры рæстдзинад: поэты хъуыды æргом арæзт у хъыбыллæйы фатæгау рæстдзинадмæ – æхсæндзарды, адæймаджы зæрдæ æмæ зонды, йæ миты, йæ ахастыты, йæ фæндиæгты. Йæ фæндиаг та у – адæймаджы хæрзæгъдау идеалон хуызы, стæй, куыд адæймаджы, дунейы æмæ Хуыцауы раз, афтæ сабийы, æмгары æмæ йæ удлæууæн чызджы раз дæр æвидигæ куы уайд.

Ацы сагъæс поэты хъуыды ахизын кæны хицæн адæймаджы хъысмæтæй чысыл адæмы хъысмæтмæ цивилизацигонд дунейы, паддзахады, адæймагады знæт æмæ змæст океаны... Поэты фæндиаг, йæ уыздæр бæллиц – ныййарæг адæмы хæрзæбон, райгуырæн уæзæг – Ирыстоны хæрзæбон, бæрзонд ном æмæ æнусон фидæуц. Шамил уыны – нырыккон цивилизацийы трагизмыл амад у канд хицæн адæймаджы цард нæ, фæлæ ма чысыл адæмты историон хъысмæт дæр. Уый та йæм ирдæй зыны, ирон адæмы хъысмæтыл куы сагъæс кæны, уæд. Уæлдайдæр та фæстаг дæс азы дæргъы... Диссаг нæу, ацы сагъæсты поэт фылдæр-фылдæр тыхст зæрдæ æмæ æнкъард хъæлæсæй кæй фæхæссы йæ ныхас. Бæргæ, ацы трагикон уавæрай фервæзынæн исты амал куы уайд æмæ йæ куы зонид поэт, уæд фæзынинд йæ ныхасы ныфсы æмæ зæрдæрайы интонаци дæр. Фæлæ чи зоны ахæм амал? Зæгъæд ма йæ, æмæ йын удагасæй цырт сараза нæ зæрдæрыст æмæ удвæллад дзыллæ...

Æртыккаг сагъæс. Мæ ныхасы æгæр арæх ис романтизмы кой. Шамил романтик кæй у, уый дызæрдыггаг нæу. Фæлæ уый бынтон раст нæу. Шамил цыппор азы зиуон куыст фæкодта нæ дзырдаивады, æмæ йæ поэзийы ацы рæстæджы бирæ ивддзинæдтæ æрцыди. Мæнмæ афтæ кæсы, цыма йæ поэтикон стили æмæ хъуыдыкæнынады 70-æм азты цырен кæнын райдыдтой реалистон

тенденцитæ. Шамилы сфæлдыстады ацы миниуæг уæлдай ирдæй разынд фæстаг дæс азы. Цæмæй ма хуыды уырнинагдæр уа, уый охыл кæрæдзиуыл абарæм дыууæ æмдзæвгæйы, поэты райгуыраен къуым Дзомагъы тыххæй. Сæ иу «Ныгъуылынц Дзомагъы къуылдымтæ...» фыст у 1964 азы, дыккаг – «Фæлгæсæны» та – 1995 азы, се 'хсæн – æртын азы... Дыууæ дæр – иттæг аив æмæ зæрдиаг фыст, цыма раст сæрдыгон уадымс поэты зæрдæйы тæгтыл фæндыры хыстау хъазыди...

Фыццаг æмдзæвгæйы поэт Дзомагъы хуызтæ уыны æхсæвыгон, майы сайæгой рухсмæ. Композицион æгъдауæй уацмыс конд у дыууæ хайæ. Алы хайы дæр – фæйна æртæ катрены. Фыццаг фæуд кæны ахæм нывæй: «Æрфынæй рох уæлмæрды дурыл//Æхсæвы ирд цæссыгты май...». Дыккагæн дæр ис ахæм кæронбæттæн: «Ам дурты бамыр ис ма катæй, //Ам худы суадæтты ма цин!...» Æмдзæвгæ райзæрдæйæ фыст у, фæлæ уæддæр романтикон фырдыссаджы охыл поэты цæст майы дыдзы рухсмæ дæр уыны æппæт. Стæй Есенинмæ куыд у, ам дæр афтæ: «Буйство глаз и половодье чувств...». Мæнæ рох уæлмæрды ингæны къайыл æрбадт æхсæвы æртæх, поэты нымадæй та арвы «ирд цæссыг», ома, арв æхсæв сусæгæй кæуы «рох уæлмæрды» ныгæд адæмыл, æмæ уыцы цæссыгты бацыд майы сурæт – «æрфынæй май». Раст ахæм хуызы бацыд поэты катæй æмьрæй дурты хуылфы. Суадæтты та доны чызгау хъазы йæ цин.

Æппæт уыцы хуызтæ æмæ фæзындтæ фенынæн хуыди романтикон равг æмæ цæсты рухс, науæд фæлдисæг фантази. Шамилы цæст Æфсатийы дарддзæст лæппуйæ хуыздæр уыны, зæххыл цы ис, цы цæуы, уый дæр æмæ ма, авд уæларвы сæрмæ цы ис, уый дæр. Стæй канд уынгæ нæ, хъусæй дæр афтæ арæст у. Йæ зæрдæйы хъустæ ахсынц, ныры сейсмографион техника цы нæу фехъусын-хъом, уый дæр. Къостайы загъдау, хорз поэт хъуамæ дзура «Авд хохы фæстаг мæгата//Хос куы фæкæрдынц, //Авд дæлзæххы бын дзынгата//Снæр куы фæцæгъдынц...». Шамил дæр ахæм дарддзæст æмæ къæрцхъус поэт у.

Иу дзырдæй, уацмыс тынг аив фыст у, фæлæ уæддæр поэтикон фантазийы саби у, Дзомагъы æцæг хуызтæй дзы хæрзчысыл цыдæртæ ис. Фыццаг стихи Дзомагъы бæсты æндæр ном куы уыдаид, уæддæр уацмысы ницы аивтаид. Зæгъæм, мæнæ афтæ – «Ныгъуылынц Ер-

маны къуылдымтæ...». Æмæ уырдыгæй та ахæм ничи уыд. Хъороты поэтæ Дауыт æмæ Хъазыбегæн ахæм уацмыс ныффыссыны хъару Хуыцау нæ радта...

Аив æмæ гармонийон у æппæтæй дæр æмдзæвгæ, фæлæ майы рухс мынæг кæны æрдзы нывæн йæ ахорæнтæ æмæ тигътæ. Уæлмæрд рох у, æхсæвы æртæх – «ирд цæссыгтæ», дымгæ – «аргъаухæссæг», ныв æнæхъæнæй – фынфенæгау...

Бынтон æндæр стилистикæ уынæм дыккаг æмдзæвгæйы. Ам алцыдæр уынæм йе 'рдзон хуызы:

*Ма кувæндонау Фæлмæн рагъмæ ссыдтаен.
Ныр бадын буцæй фæлгæсæны æз...
Зыныц мæм дардæй Урстуалты уæлвæзтæ,
Ма сæрмæ тауы Бурсамдзели рухс...*

*Æрыскъæф æмæ саунамыг хæрздæфæй
Кæнынц ма удаен хин æмæ кæлæн.
Хæрын мыдау ыскъамотæ сæлæфæй,
Сычъигæрдæг æлутон у мæнæн...*

Гъе, æмæ кæд ацы æмдзæвгæйы кæрон дæр поэт зæгъы: «Цæуы мыл бон сыгъзæрин фынау цадаг», уæддæр уынæм Дзомагъы фæлгонц фыны хуызы нæ, фæлæ йæ реалон хуызты сфæлдыстад дæрдтыл ныззылд, æмæ йæ нудадзыг романтикон цухъхъайы куы уынæм, уæд раст нæ уыдзæн. Ам барджынаы дзураен ис реалистон стилистикæйыл дæр. Уæлдайдæр та, поэт фæстаг 10-15 азы дæргъы цы уацмыстæ сфæлдыста, уыдоныл куы цæуа дзырд, уæд.

Шамилы лирикайы реалистон тенденцитыл дзураг у ноджыдæр иу фæзынд: йæ уацмысты «хсæн арæхдæр кæнынц, юмор æмæ ирони кæм ис, ахæмтæ. Мæнæ хæрзчысыл миниатюрæ «Сыхаг чызгæн». Изæрыгæтты чызг рацæуы тезгъо кæнынмæ æмæ йæм бæргæ бауæндид лæппу дзырд баппарын, фæлæ æдзух йемæ ис «дынджыр егар». Уацмыс фæуд кæны юморæй: «Дæ куыдзæй дын нæ тæрсын, //Дæхæдæг та – тæссаг!...» Афтæмæй мидбылхудты рухс тын ахъыдзы кæны зæрдæ, æмæ уый дæр райгондæй хурварс абады!..

Андар амдзæвгæ «Æнæ хай»-ы поэт фыссы:

*Ма цард, ма дуне раууат,
Æнтыстæн нæй фæрсæз.
Сæудæджер ма нæ рауад, –
Нæ зонын давын сæз.
Мандат мæм нæй, – йæ уæз ын
Нæ фæразын хæссын...
Хуыздæр куыстæн нæ бæззын
Æмæ Стишки фыссын...*

Ам дæр та лексикон юморæй амдзæвгæйы ардзæст барухс. Цы тас æмæ дзы тар уыд, уый сыстад нæ цæсты раз чысыл æмæ æдыхæй. Махæн та нæ удрабын сæвзæрд ныфс æмæ сæрыстырдзинады равг: ницы кæны, ацы дунейы æцæг адæймаджы зонды лæджы ном сæудæджеры арæхстæй – ома, давын æмæ стигъынæй – кæнгæ нæу! Ис бæрзонддæр хуыддæгтæ, æмæ мах уыдон фарн æмæ фидыцæй цæрдзыстæм ныр дæр æмæ фидæны дæр!

Цыппæрæм сагъæс. Шамилы поэтикон ныхас ахæм æрдзон хуызы цауы, зæлы стихи сконды, æмæ, æдде бакæсгæйæ, афтæ зыны, цыма йыл поэт хуыды дæр нæ фæкæны: йæ зæрдæ куы 'рцагуры дзурын, уæд райдайы стихтæй æлвисын йæ хуыдытæ. Уый афтæ нæу. Кæй зæгъын æй хъауы, афтæ дæр вæййы, æмæ амдзæвгæ æвиппайды зæйраскъуыдау сысты зæрдæйы рæбынæй æмæ йæ æрдзон гаччы абады. Фæлæ ацы хабар дæр у фæлтæрд æмæ хъомыл интуицимæ. Интуици та хъомыл кæны дунеон поэзийы курдиатджындæр уацмыстыл.

Зонын æй, Шамилы тыххæй æнæфыст чиныгæй ам цы загътон, уыдон йæ койтæ сты, æндæр ницы, фæлæ, чи зоны, иу æмбаргæ иртасæгæн исты фæахъаз уой... Ацы ныфсæй хæссын рæгъмæ ма дзыбандытæ Шамилы сфæлдыстады алфамыблай.

ÆРТÆ ФЫСТÆДЖЫ

Шамил, дæ бон хорз!

Чысылæй фæстæмæ мын баззад, аивадон уацмыс кæсын куы райдайын, уæд ын развæлгъау йæ эмоциийы боныгъæд кæмæй фæбарын, ахæм «барометр». Кæд хорз уацмыс фæкæсын, уæд ма цæнгæстæн сæ хъуын сысты æмæ ме 'фсæр сризы, кæннод та ма галиу фарс ныууæззау вæййы.

Борæхан тырыса куы райхæлдта æмæ Зæринæйыл йе 'взаг куы асалдис, уæд мæнæн та ма цæнгæстæ хъуын сыстад æмæ ма ком ахус. Дон Кихот дæ ды, дзомагъаг Дон Кихот, кæмæндæртты мын политикон уроктæ дæттыс, уа-а-ртæ цыппæрдæсæм æнусаей ацырдæм æрбавналгæйæ. Уастæн, политика йеддæмæ мацыдæр бахæринаг уæд, мацыдæр бануазинаг, фæллойгæнæг æмæ хъуыдыгæнæг адæймагты Борæхан æмæ Заринæйы уавæры чи фестын кæны, уыдонæн! Аммен!

Кадагæн йæ персонажтæ сценæйы куыд разындзысты, ууыл хъуыды кæнæд театры режиссер, мæн та, фыццаджы, райдианы хъауы литературон уацмыс. Дæхæдæг сæй зоны: уыцы дыууæ аренæйыл æрвылхатт нæ вæййыныц хъæрмуд. Хатт бæрзондаивадон уацмыс сценæйы фæлурсæй разыны, литературон фæлтæрсæны фыст пьесæ та свæййы хорз персонажты къуыртуадзæны инкубаторы хуызæн. Борæханы æз сценæйы æдде дæр тынг хорз уынын æмæ йæ зоны, йемæ цумæ залиаг калмы хъуыры аирвæзгæйæ йын фæндаг æрцагурын æмæ аирвæзыны кой куы скæнин, уæд цы ми бакæнид, уый. Логикамæ гæсгæ, Борæйы цахъхъæн лæппуйы миддуне æппæты хуыздæр хъуамæ разынид уарзон чызгимæ ныхас кæнгæйæ, фæлæ дауæн та æрттивы, куæндонны дуртимæ архайгæйæ, æмæ мын уый ма зæрдæйы нуæрттæ батавта, уымæн æмæ йæ зонын, уый дын развæлгъау хъуыдыгонд кæй уыд, æмæ уыцы литературон пассажæй национ фарст кæй раразмæ кодтай, уый.

Хорз аей абарстай, афтæ йын хъуыдис. Борæ (кæсыс, афтæ æввахс мæм æрбацыд, æмæ йын йæ «хан» рацух кодтон!) патриот æмæ политикон архайæг у, æмæ ахæм адаймагæн та йæ зæрдæйы судзаг ристы номхыгъды сæрæй фыст хъуамæ уой адæм æмæ фыдыбæстæ, стæй та йæхи æнкъарæнтæ. Æцæг, æгæр цыбыр у, куыд уыцы сценæ, афтæ Борæ æмæ Зæринæйы уарзты истори – æдæппæтæй дыууæ фембæлды. Æмæ лæг фыдæнхæл фæвæййы. Сценæйы дæ куыд фæнды, афтæ йæ сараз, фæлæ литературон уацмысы Борæйы йæхиимæ дзурын чысыл фылдæр куы бауагътаис, уæд нæ фембылд уыдаид. Уым æрмæст кувæндонны нывфыст дуртимæ нæ ныхас кæны æмæ æрмæст уыдонæн нæ хъавы сæ хуыз аивынмæ. Уым ныхас кæны йæхиимæ, йæ райгуыраен бæстæимæ, йæ адæмимæ æмæ сæнттæ цæгъды йæ райгуыраен бæсты царды уаг фæивыныл. Уый та, мæнмæ гæсгæ, у дыууæ дунейы коллизи, æмæ лæг ахæм сценæмæ цымыдисæй фæкæсы. Стæй национ фарст ноджы рараздæр уыдаид, æмæ Борæ йæхæдæг бæрзонддæр разындаид.

Æцæг, нацийы хæдбардзинадыл фæсномыгæй дзурын дæр æдас хъуыддаг нæу, фæлæ уыцы фарстæн йæ гыццыл дозæ кæдæм бахастай, уым ма йæ куы фæфылдæр кодтаис, уæд цы уыдаид! Ех, сæндтæ цæгъдын æз дæр, мæхæдæг Æхсары Борæхан-Дзамболаты уавæры царын, афтæмæй! Цы дын аей дзурон, дæхæдæг дæр аей хорз зоныс! Персонажты ныв кæныны хъуыддаджы дын тынг ахъаз кæны, урс æмдзæвгæ фыссыны дæсныйадыл суанг кæронмæ кæй фæхæст дæ, уый. Æрмæст ма зæрдæйы цæст æмæ хъусыл аныдзæвы цу уавæр: æз театрдау нæ дæн, æз дæн чыныгкæсæг æмæ, мæхи позицийæ фæлгæсгæйæ, фиппайын, сценæйы интересæ хъахъхъæнгæйæ, автор йæ уацмысы хицæн эпизодтæ фæивыныл кæй тагъд кæны, уый. Æз æндзарын мæхи гуылы бын, æмæ ахæм тенденци литературон уацмысы куыроймæ дон бауадза, уый мæ нæ уырны. Сценæйæн, табуафси, ратт йæхи цыбыргонд вариант, мыхуыраен та уыцмысы гуырахст «Сирано» кæнæ «Гамлет»-ы гуырахсты бæрц куы бацахса, уæд нæ фембылд уыдзæн.

Кæсгæ-кæсын дзы мæхицæн сфыстон, хæдзарадон ныса-
нууæг кæмæн ис, ахæм фиппайнæгтæ, æмæ дæм сæ фыссын:

1. Персонажты номхыгъды фыссыс: «Нойон – монгойлаг тавачи-æфсад æмбырдæнæг». Нойон монголмæ тынг стыр фигурæ уыд, æмæ йæм, кæй зæгъын аей хъæуы, æфсад æмбырд кæныны хъуыддаг дæр хаудта, фæлæ, Тизенгаузыны чингуы-
ты цы автортæ ис, уыдон æмæ Якубовскимæ гæсгæ, уыцы хъуыддаг сæрмагондæй æххæст кодта Букаул. Стæй Тамерла-
ны ныхмæ æфсад æмбырд кæныны сæраппонд Ирмæ йæхæдæг не
рбацыдаид, искæй æрбарвыстаид кæнæ та аланты фæтæг-
мæ фæсидтаид йæ «бæрзонд цатырмæ». Йæхæдæг кæд æрба-
цыдаид, уæддæр кардæлвæстæй, туджы зæйтæ рауадзынмæ.

2. «Уый раирвæзт Артъауыз... кæрæфæй йæ цæммерттæ
суагъта». Артъауызы миф Уассо хоны Прометейы циклаи цу
вариант, æмæ йын сбæздзæн æппæрццæг эпитет?

3. «Æрмæст ма йыл ныв скæнын хъæудзæни. Бынæй – фы-
ранк, йæ сæрмæ та – зæрин хур». Уыдон Борæйы ныхæстæ
сты. Хъуыды кæны тырысайы нывæфтыдыл, фæлæ уый, Пер-
сы шахты гербы хуызæн нæу? Аланты тырысайы фарст æз
нæ сахуыр кодтон æмæ йæ нæ зонын, чи зоны, Персы шахты
гербы æнгæс ныв уыд йæ уæлæ.

4. «Хæцаг калмæн йæ марг æвзæгтæ слас». Ис ахæм формæ
– «хæцаг калм»?

Тынг хорз у «Кард-Хуыцау», уымаен æмæ уый у аланты
æнæсæрфат царды мидис.

«Сирано де Бержерак»-ы тæлмац æрттивы, æмæ йæ стих
хъуытазау æлланг кæны! Молодец фæу! Æрмæст мæ зæрдæ-
мæ нæ цæуыни, цы уырыссаг дзырдтæ йæм фæхæццæ кодтай,
уыдон. «Сæндон»-ыл дæр хъæуы хъуыды кæнын, Къостайы
рæдыд махæн нæ дæтты рæдийыны бар.

Мæнæ дæм æрвитын Æхсары чыныгыл рецензигонд,
æмæ йæ бакæс, афтæмæй йæ ратт «Социалистическая
Осетия»-мæ. Салам Ренæ æмæ йæ сабитæн.

Дæхи Булкъаты Михал,
28.08.1985 аз.

Шамил, бахатыр кæн, Ног азы арфæты тыххæй дын бузныг дæр кæй нæ загътон, уый тыххæй. Тынг зын уавæры уыдтæн – мæ бон аразын ницы уыдис.

Зæронд аз, дæуæн, дæ бинонтæн æмæ дæм дзæбæх зæрдæ чи дары, уыдонæн сæ рынтæ, сæ зынтæ ахæссæд. Ног аз та уын æнæниздзинад, бирæ азты цæрæнбон æмæ куысты æвзыгъддзинад æрхæссæд.

Куыд цæрут, ногæй уæм цы хабæрттæ ис? «Рæстдзинад» исын æмæ цæгаты хабæрттæй цыдæртæ базонын. Уæ газет цас дзæнгæда цæгъды «дружба»-йы тыххæй.

Уæлгоммæ хуыссын æмæ мæ фыссæны настæ дæлæмæ æрбыры, нал фæфыссы æмæ мæ мæстæй мары.

Салæмттæ ратт Бекъойты Гогийæн, Зинæ, Æхсар æмæ Ка-малæн.

Уæ дзæбæхтæ мæм хъуысæнт.

Гафез,
20.01.1983 аз.

Уважаемый Александр Сергеевич!

Президентом и Правительством республики было принято решение отметить 120-летний юбилей выдающегося писателя Е. Бритаева. За то благородное дело народ Осетии будет Вам благодарен. Творчество Е. Бритаева – наше национальное достояние. Но произведения классика, ставшие хрестоматийными и подлинно народными, не издавались в последние 20 лет. Книги его стали библиографической редкостью. Издание его творческого наследия стало эстетической потребностью населения Осетии, оно диктуется задачами культурного строительства, развития национального языка и образования.

На проведение культурных мероприятий, очевидно, выделены денежные средства, которые, как обычно бывает в подобных случаях, будут использованы нерационально, не по назначению и станут легкой добычей недобросовестных людей.

В связи с этим, я, как человек, отдавший немало сил делу изучения и пропаганды творчества Е. Бритаева, вынужден обратиться к Вам с убедительной просьбой потратить эти средства или часть их на издание собрания сочинений писателя, – они составят всего один том. Осуществление этого акта будет лучшей формой проявления любви и уважения к писателю. Книга – лучший памятник ее творцу, ее появление – праздник для ценителей искусства слова, она приносит людям больше радости, чем торжественные вечера и обильные пиришества.

С глубоким уважением Шамиль ДЖИКАЕВ

МЫХУЫРЫ ЧИ НÆМА УЫД, УЫЦЫ ÆМДЗÆВГÆТÆЙ

НАФИ

НЫХАС ИРЫСТОНМÆ

Мæ зæхх! Дæ фарн æмæ дæ цытæн
Мæ сонт уд заргæ-зарын хъардтон.
Лæгау дæ фæндагыл цыдтæн
Æмæ сыл царды фæрæз ардтон.

Мæ саби уд-иу рухс куы уыд,
Уæд-иу сæууон зарджытæ систон.
Кæд-иу æрцыд нæ къæсыл фыд,
Уæд та куыдтон къуырмайау хисты...

Ныр мын нæ зонды лæг – хъæдхой! –
Дæуыл ныхас зæгъын нæ уадзы!..
Уый не ‘мбары: мæнæн дæ кой
Хуыцауы кувæндонау уаз у!..

Уый не ‘мбары: мæнæн мæ уд
Куы нæ уа цъуппыдзаг дæ мæтæй,
Уæд мын нæ дуне у æнуд,
Цæрын дзы у фыддæр мæлæтæй!..

Уый не ‘мбары: мæнæн мæ дзырд
Кæй у сæууон зарæг дæ разы!..
Цы зоны хъулон митæн сырл,
Фæлæ йæ мады уый дæр уарзы!..

1985 аз

НОГ ФЫДÆВЗАРÆН

Нæ кæрты дуар та ног нæ фыдгул хойы...
Йæ фæнд, – цæмæй та сæвдæлæм нæ туджы...
Æмæ хæссæм Чырыстийау æккойæ
Чысыл адæмы сау хъысмæт фыддуджы!..

Мах – армы дзаг, фæлæ нæ зæрдæ – фидар!
 Мах – раст адæм, бæстыдзаг та нæ маст у,
 Фæлæ быхсæм: нæ рухс бæллиц – Сæрибар,
 Нæ фидæны фарн уый номыл ныббастам!

Уынаем – бырынц куырм уырытау нæ ныхмæ
 Æлхæд цагъартæ, урсæй, зæгъай, сауæй,
 Фæлæ уæддæр æфтауæм тых нæ тыхмæ,
 Æварæм ныфс нæ уд æмæ Хуыцауæй.

Фыдгул – æвзидæг, мах – нæ рады хъавæг!
 Кæм дæ Рæстдзинад, махæн кæд æрвон дæ;
 Нæ фыдгул та – мæнгæрд, ыстыгъæг, давæг, –
 Æмæ йæ 'ркъуыр дæ рухсдæттæг бæрзондæй!

2008 аз

ÆХСÆВ ДЕНДЖЫЗЫ БЫЛ

Уæлейы – майы рухс цæссыгтæ,
 Бынай – цъырцъырæгты кæуын...
 Майвæлмы уæлдæфæн йæ сыгъдæг
 Мæ зæрдæ уæгау кæны.

Æдзæм хыгзæрдæйæ лæбыры,
 Хъæрмуст цæппузыртæй кæлы,
 Æгомыг денджызы был уырыл,
 Рæсуг медузæйау мæлы.

Æз царды дзæгъæлы фæсыгътæн,
 Фæлæ цы мæт кæнон, цæуыл?
 Мæ хысмæт – карз дунейы тыгъды
 Салдатау дард балцы цæуын.

Цæрын – сывæллонау, ныфсытæй,
 Æцæг уæларвмæ не 'хсын худ...
 Бæллын – Рæстдзинадæн уæфсытæн
 Кæд балцы сфаг уайд мæ уд!

Хуыцау зæгъæд! Фæлæ куы не суа,
 Уæддæр фæсмойнаг лæг нæ дæн,
 Рæстаг хæсты цыты ныуæстау
 Мæ удыл расты гакк уыдзæн.

Мæ зæрдæ сонт хъыгæй ыссыгъдæг,
 Æнцойæ тар зæххыл лæууын...
 Уæлейы – майы рухс цæссыгтæ,
 Бынай – цъырцъырæгты кæуын.

1974 аз

САГЪÆС

Фæлм мигъы тьыфылтæ Кавказыл æнцайынц,
 Цъæх арвыл бындзыг мигъ сындæггай хъуызы.
 Дæ хъуымбыл дзыккутæ мæ цæстытыл уайынц
 Сæ ферох кæнын у зæрдæйæн фыдзын.
 Æз, хидыл лæугæйæ, мæ фарон куы мысын,
 Мæ разы æрфынай мæ ныййарæг Ир.
 Мæ фæндты куы тæхын æгæрон уырысы,
 Мæ фæндты фæмысын дæ цæстыты ирд.
 Цы кæнон, мæ хæлар,
 Кæддæрты дæ уындмæ бæллыдтæн.

УЕ 'ФСЫМÆР КÆУЫ

(Мæ хотæм)

Цæуыл кæут?! Уæд та кæут, кæут...
 Æз уал хъæцон! Æз дард ранмæ цæуын,
 Нæ хицæны бон акæут сымах,
 Æз уым æнустæм иунæгæй уыдзынæн, –
 Кæуæн бонтæ мын бирæ уыдзæн уым...
 Куы-иу кæна ыстыр къæвда
 Уæд-иу æй зонут: уый кæуы Нафи!
 Йæ иунæг уд нырхæндæг и уæ мæтæй...
 Фæлæ, мыййаг, куы худа арвæй хур,
 Уæд та нымайут: барухс и цæмæйдæр
 Мæ рыст зæрдæ, æмæ ныххудтæн æз.

2017 аз.

ÆВЗАГ

Уынаем æй, тайы бонай-бонмæ не 'взаг,
Нæ рагон фарн, нæ иунаг хæзна, не стæм!
Фæцыд, Сæнайы, арвы къуырфмæ не 'взæр,
Уæддæр ам иумæ басæттынхъом не стæм!
Мæ уд нæ сæтты, сау мастай ныццъæх, –
Мæ цæсты бын ныддур, ныффидар цæхх!

15 май, 2005 аз.

М.Ю. ЛЕРМОНТОВЫ МЫСГÆЙÆ

Цæмæ 'рцыдтæ, бæрзонд гений, ды ардæм,
Кæм нæ уыди рæстаг зондæн бынат,
Цагъардзинад, тыхми кæм кæнынц царды,
Гуымырытау фыдвæтк æмæ сæрфат...

Цæмæн нын уыд хъысмæт тызмæг хыгдарæг;
Дæ хай цæмæн уыд алы фыдгой, маст?
Нæ тутсæр хъалтæм фехъуысти дæ зарæг,
Уæд-иу дæм уыд хъæддаг сырдтау сæ каст.

Ды уæд нæ хъуыдтæ, хъалтæн сæ фенд дæр,
Зæрдæнизау, сæ хъыг æмæ сæ мæт;
Хъæуыс ныртæккæ, суадзыд декаденттæ
Куы festaдыстæм не 'ппæт иумæ, уæд.

Куы уаис ныр, уæд нын дæ тохы зарæг
Нæ царды талынг фесафид æваст;
Цæуиккам размæ – хуры рухсмæ тарæй!
Æмæ цæуид нæ тохы фæндаг раст.

ЗÆРОНД ЦЫРТЫЛ ФЫСТ

*Ленинграды иу рагон цыртыл фыст ис:
«Молодой черкес умер от любви к Родине»*

Уырысы зæхмæ ахауд иухатт раджы
Ыскъоламæ æвзонг лæппу Кавказæй.
Бæргæ йын фæци уыцы бæстæ адджын,
Фæлæ цыдис фыдызæхх йæ разæй.

Æдзух æм сидт ныййарæджы хъæлæсæй,
Йæ хойау æм дзырдта æмæ куыдта.
Йæ бон нæ уыди чиныгмæ æркæсын, –
Уый чиныджы фыдыуæзæг уыдта.

Куы-иу лæууыди хъарагъулаей посты
Уæд-иу йæ хъуыды райгуырæнмæ тахт.
Йæ зæрдæ-иу ын Терчы уылæн хоста,
Æрцыд-иу æм Хъазыбеджы хох уайтагъд.

Фæндыдис æй фыдыуæзæгмæ здæхын,
Фæлæ кæм уыд æфсæддонтæн цæуæн.
Æмæ уый тади райсомы æртæхау,
Фæлæ нæ зыдтой лечъыртæ – цæмæн?..

Зæронд лечъыр æй хи лæппуйау хаста.
Йæ цыртыл ын ныффыста уый йæ мæт:
Йæхи удау йæ фыдыбæстæ уарзта,
Йæ мысынæй ыссардта уый мæлæт!..

***

Æрмæстдæр уый цæрыны аккаг у,
Æрмæстдæр уый лæджы ном хорзæй дары,
Уынгæджы бон йæ тых, йæ зонд, йæ уд
Йæ фыдыбæстæн чи хъары хæларæй!

***

Куыд бирæ сты сындздæф мæстытæ не 'хсæн!..
Нæ сын ис сæр æмæ кæрон, –
Цыма дын раст цæххæй дæ хъæдгом фехсынц,
Кæны сæ уыйау сонт зæрдæ зæронд.

Уæддæр – Хуыцауæй иу амондæй бузныг:
Ныфсау мын радта ирвæзæн ызгъæр, –
Хъызт бон мæ удæн рахгæнын йæ рудзынг,
Æлгъыстæй, дамæй – айсæфы сæ хъæр!

КАРЗ ХÆСТЫ ФÆНДÆГТЫЛ – УÆЛАХИЗМÆ
1945–2020

ИРОН САЛДАТ

Уыд митæй йæ цинел, цъыф акъопп – йæ салд уат,
Йæ зæрдæ фыдæбон, фыдмастæй – сæлæт,
Ирыстон, уæддæр-иу ныззарыд дæ салдат:
Кæнæ, дам, Сæрибар, кæнæ та – мæлæт!

Ирыстон, уæддæр-иу йæ зæрдæ дæу мысыд,
Йæ удлæууæн – хæхтæ, нæ горæт, нæ хъæу.
Куыд-иу æй фæндыди, йæ чысыл хъæбысы
Йæ зæронд гыцийæу куы ныттухид дæу!

Куы-иу рызти хæцæн хæстон уады футтæй,
Куынауал-иу хатыд йæ развæд рæстмæ,
Уæддæр уыд йæ зарæг: «Нæ Иры лæппутæ,
Цæугæ у, бырсгæ у хъазуаты хæстмæ!»

Йæ тут-иу куы фæцыд, йæ рондз-иу куы смал и,
Æмгъуыд-иу куы нал уыд мæлæты уысмæн,
Уæддæр-иу, Ирыстон, йæ риссаг адзалы
Салдатæн дæ ном уыд ыстырдæр ныфсæн!

Уый хæсты фæндæгтыл йæ тугамæст рыгтæ
Ныхъуырда, цæмæй уа рæсугъддæр дæ сом.
Куы 'рцыди уæлахиз, уæд цины цæссыгтæ
Æрсæрфта, ыстæй уæд ысдзырдта дæ ном.

Хуыдтой йæ сæхимæ Уырыс, Украинæ.
Ирон салдат уыдон дæр уарзы, ай-гъай.
Фæлæ йæ цы 'мбæхсон: йæ хъыджы, йæ цины,
Ирыстон, ды уыдтæ йæ рухс хуры хай.

Æвæджиау хорзæн йæ зæрдæ дæу мысид,
 Дæуæй кодта сомы. Уый сусæггаг нæу:
 Йæ фыццаг фæндиаг – йæ чысыл хъæбысы
 Йæ ныййарæг мадау куы ныттухид дæу!

1945 аз

ФÆНДАГЫЛ

Миты уæлæ кæлиутæ ныккалдтам,
 Сарæзтам æнæбары хуыссæн.
 Хъазгæйæ мæ гуырндзиаг æмбал та
 Загъта: «Йеныр ма ахуыпп кæн сæн!..»
 Чи та митыл арт кæнынмæ хъавы,
 Кæд ысфыцид дард фæндагыл цай.
 Сугтæ – салд, сæ зынг гæзæмæ ‘ндавы,
 Ахæм артыл цай кæд уыд фыццаг!..
 Салдæттæ сæ хардз арахъхъ ныуæзтой,
 Арты сугтæн митмæ калд сæ хид.
 Фæздæг тади. Зынджытæ æмбæрзтой,
 Хъарм кæрцау æртхутæгæй сæхи.
 Уалынмæ – «Цæугæут!» – бардзырд радтой.
 Дард уыди нырма нæ фæндаг, дард...
 Салдæттæ сæ агтæй хом цай калдтой,
 Миты уæлæ бамынаг ис арт.

ДЫУУИССÆДЗÆЙ ИУМÆ

(Я бы хотел умереть с ними за Ленинград в 1941 году)

Æз кæуын, кæд не ‘мбæлы мæныл,
 Ас лæгыл, уæддæр кæугæ цæуын æмыр хæлбурцъæй
 Æз дæуыл, мæ сæфт æмгар, дæуыл
 Абон дæр мæ зæрдæйы кæуын.
 Рацыдис ссæдз азы, нæ фырттæ
 Махау ныр фæцыдысты салдатты.

Ме 'фсымæр, дæ годжы къах ма аппарат,
 Ме 'фцæджы дæ къух кæддæрау ауадз
 Ахсæв мах æртæ къахыл дæумæ
 Хæтæны сыгъд быдыртыл фæзилам,
 Не 'фсымæрты ингæнтæм фæцæуæм.
 Æз фыссын мæ иузæххон ирæттыл,
 Æз кæуын мæ тохæмбал салдатыл.
 Уымæй сын æз кад кæнын нæ хъавын, –
 Уыдон, мæ хур, кады сæр нæ хъæуы.
 Нæ фæлæ, цæмæй нæ кæуай ды,
 Развæлгъау дæ хъахъхъæной мæлæтæй.
 Сæ цæссыгтæй дæ мад æмæ дæ хотæ
 Уыдон хотау, заргæ мæ кæугæйæ.
 Кæд ды уыцы таурæгътæм дæ цæссыг
 Асæрфыс æмæ кæсыс дæ удмæ.
 Рагон маст, байрæзис мæ фæндæй
 Удвидар, лæгæмбаронæй сонтæй.
 Дыууиссæдз салдаты,
 Дыууиссæдз ироны,
 Дыууиссæдз лæппуйы – æмгæрттæ.
 Ленинграды цур тохы уынгæджы
 Ныккалдтам мах иу бон нæ туг.
 Æфсымæрон дæргъæццон ингæнты хуыссæм,
 Ирыстоны хæхтæ мысæм.

САЛДАТЫ ХЪУЫДЫТÆ

Чи нын фæдзурдзæн салдаты хъуыдытæ!..
 Уыдон æнаenom фæндæгтыл пырх ысты.
 Уыдон, куыд мæнæ нартхоры хъуыдыды,
 Хæсты фæздæгджын æхсæвтæй тыхт ысты.
 А зæхх куы ‘рттива уæлахицы ‘ртахы,
 Йеуæд фæнды мæн поэты чиныг
 Зæрдæйы тугæй ныффыссын нæ зæххы,
 Уарзты,
     фыдæхы,
                     лæгдзинады чиныг!

ШАМИЛ

ÆФСУРГЪ ТА БАЗЗАДИ ДЗÆГЪÆЛÆЙ...

ХЪАЙМÆТ

Цæуы мæрдты бæстæй уынæр,
Зындонæй знæт саувадыг расты,
Æнкъуысы тар дуне, – уæддæр
Кæны мæрдон фынай Барастыр.

Цы `рцыд, цæуыл сызнæт Зындон?
Дзæнæт цæмæн судзы цъæх арты?
Цы `рцыд? Куыд нæ фыцы зынгдон
Мæнгард, къæрных æмæ лæгмарты?

Æрцыд мæрдты бæстыл бæллæх:
Аминон бафтыди хæрамыл...
Фæлывд! Зындоны дуар уæрæх
Фыдхортæн байтыгъта гæртамыл.

Дзæнæтмæ бафсæрстой фыццаг,
Мæтыхтау асæрфтой йæ дыргъдон.
Нæ мæрдтыл нал баззад мæрддзаг,
Йæ цъæх нæуу фестади чъылыхдон.

Бырсынц уæлзæхмæ ныр, сæ тæф
Цæуы хъæстæ рыгау сæ фæстæ.
Сæ разæй Кар æмæ Кæрæф
Агуырау бацахстой нæ бæстæ.

Ныттар ныл бонрæфты нæ дуг,
Æфтауынц хурæй дæр кæрдихтæ.
Вампиртæ! – цъирынц нын нæ туг,
Кæнынц нæ удлæууæн зæхх дихтæ.

Уæдæ камæн хъарæм нæ зын?
Мæ зæрдæ судзгæ мастæй тоны.
Кæм дæ, нæртон æхсар? – фæзын,
Ныккал фыдгæнджыты зындоны!

23 мартъи, 2011 аз

САУ ДУГ

Æрцыд зæрин бæлас рæдывд,
Фыдгул æй мах кæртæй фæхаста...
Кæнынц къæйных къæрныхтæ куывд,
Сæ фынгæн мах кæнæм фæлхас та.

Æрцыд лæгбирагътæн сæ дуг,
Кæнынц та стыр бæрæгбон гуынтæ, –
Кæлы нæ уæзæгыл нæ туг,
Хæссæм лæгнывæндтæй нæ хуынтæ.

Кæм ис фæтæг кæнæ хъайтар?
Кæй зонд нæ бахиздзæн лæгсырдтæй?
Мæ бæстæ, хур бон дыл ныттар,
Дæ намыс фæрох ис дæ фырттæй.

Хъæрзын дæр нал уæндæм хъæрæй,
Мæлæм нæ сыгъдæтты хуыдугæй...
О сау дуг! – кувы та фæрнæй
Фыдгул йæ Хуыцауæн нæ тугæй.

2010 аз

* * *

Дуне скодта не стыр фыд къуыримæ,
Нал æм баззад адæмæн æрмæг;
Сау зæххы рыг сызмæста цъыфимæ,
Сфæлдыста дзы æрдзы сæфтæн лæг.

Аразынмæ стыр дæсны уыд Уæллаг,
Арвы цафау раст цауы йæ дзырд:
Хоры астæу сфардæг ваййы згъæллаг,
Нард кæны сæгуытты астæу сыр.

Тутыр, зæгъай, Фæлвæра, Æфсати, –
Ерысы æнусон у сæ хæст.
Фос кæм уа, уым тугцъиртæй æфсад и,
Хорз кæнынц сæ рухс нысан æххæст.

Къогъо æмæ сау калмæн дæр мон и,
Сты æмбар æрвон рухс æмæ тар, –
Афтæ скодта Сфæлдисæг гармони,
Иу уæлбар у, иннæ та – дæлбар.

Сфæлдисонтæн адæймаг – сæ сæйраг,
Аразы йæ фыды зондæй цард;
Хинты йæ нæ байафдзæнис хайрæг,
Арвæрттывдæй карздæр у йæ кард.

Зæххы цъар æхсыны уый дæндагæй,
Цъиры йын йæ туг æмæ йæ сой.
Сайы уый йæ фыды дæр æвзагæй,
Нæй йæ фæрцы арвы бын æнцой.

Цуан у цард, – зæххыл цы змæлы, уыдон
Цуан кæнынц кæрæдзийыл зыдæй.
Фестæм мах нывыкондæй дывыдон,
Цардæн фидар аргъуаны дæр нæй.

Артъауыз куы рауадзы йæ куыйтæ,
Уæд ваййы мæрдон фынай Хуыцау;
Дзуарылаг цы ныфс æвæры, уый та
Боны рухсмæ атайы чырсау.

декабрь, 2010 аз

* * *

Уыдис нæ адæмæн мæсыг,
Уыдысты дурвидар йæ кæултæ.
Йæ систыл никуы схылд мæлдзыг,
Йæ уындæй тарстысты фыдгултæ.

Зынди æрхуы гæнахау дард,
Æрмæст цæргæс тахти йæ сæрты.
Цыди бæрæгбонау нæ цард,
Мæт кæнын никад уыд нæ зæрды.

Куырм у æнцойбонты æхсар, –
Йæ разы хины сырд нæ уыны,
Уæд дын нæ гæнахæн дзæвгар
Фæзынд куырм уырытæ йæ быны.

Сæ уынар адæммæ нæ хъуыст, –
Нæ хæрзтæ хъисфæндыртæ цагътой,
Æнтыст нæ мыстытæн сæ куыст,
Хуыггæмтæ сисбынты фæкъахтой.

Æрцыд нæ фыдгултæн рæстæг,
Бырынц нæм гом рæтты æд гæрзтæ,
Цæгъдынц нæ гæнахы гуымсæг,
Мæлынц нæ кæрдты бын нæ хæрзтæ.

1 май, 2011 аз

БÆХЫ ХЪЫСМÆТ

Кæддæр æрхуым зæххыл цъæх арвæй
Æрхауд зæрин хурæй сырх зынг..
Уæд райхъал урс денджыз йæ тарфæй,
Фæйлауæн сау денджызы стынг.

Сыгъди уæларвон уæрæх Уазыл,
Æрбадт фæрнон фæзты æртæх, –
Сырх зынг йæ сатæджы æруазал,
Уым фестад хуры стъæлфæн бæх.

Ныррызт йæ карз мыр-мырæй бæстæ,
Ныррухс æфсургъы рухсæй бон,
Фæлыста сойджын кæрдæг фæзтæ,
Хъырындытæ мæргъты зардæн дон.

Сыгъдис йæ къæхты бын къуырма хуыр,
Æндæрста мигъ-дзыгуыртыл арт,
Уæддæр æй фарны бон æрмахуыр
Ыскодтой зонды фæрцы Нарт.

Хъайтар æй аикæвдылд ныккæны,
Фæрдыгау сæрттивы сæ бæх;
Скъæфы стæроны хæтæны,
Йæ фæндаг алырдæм – уæрæх.

Уæд сын зæххон дарддзæг æрцыбыр,
Кæм уыд Мысыры бæстæ дард.
Ыссардтой уаз æфсондз æд дзывыр,
Ыссардтой уаз кæхц æмæ кард.

Æрбаввахс Скæсæнмæ Ныгуылæн,
Уыдис Æрфæны фæд сæ уынг;
Цъæх фурд сын байтындзы йæ уылæн,
Вæййынц æрвонтимæ æмвынг.

Нæртон йæ хъысмæтæн ысхицау,
Зындис Дзæнæты дæр йæ фæд,
Рæдау æрдз байгом и къæбицау
Фæрныг сæрон адæмæн уæд.

Æфсургъ йæ барæгмæ ысдзырдта,
Ныррухс хæстон лæгæн йæ зонд,
Лыгъдысты арф кæмттæм лæгсырдтæ,
Тæссæй-иу сау уæйыг фæсонт.

Куырджой-иу Нарты хорзæх гуннтæ,
Æмцег сæ агуырджой авар,
Цыдысты сæм агуыр æд хуынтæ,
Хызтой нæртон рæгъау лæвар.

Уæддæр сызгъæрин дуг æрмынæг,
Фæтых нæртон тыхыл фыдох,
Зæххыл æвзыгъд фæлтæр ыскуынæг,
Дзæгъæлæй баззади сæ бæх.

Æхсыдта ныккæнды æрттигътæ,
Йæ хьоргъæй нал хъуысти мыр-мыр.
Æрбадт Æртæ Нартыл уæд мигътæ,
Уыди фæтæг удæвдз æмыр...

Нæ сæфы хурон фарн: уæддæр та
Фæзынд фæрныг зæххыл нæртон.
Бæхæн æлутон хор лæвæрдта,
Йæ дугъон разынди бæззон.

Уыдис хъайтар барæг цырагъдар,
Йæ ныхыл Бонварнон сыгъдис,
Йæ дзырд, йæ ехсы къæрццæй мах дæр
Уыдыстæм тохы бон цæдис.

Уæлбæхæй дардмæ зыны барæг,
Сæрæнæн арæнтæ – къæсæр.
Æхцон уыд дзыллæтæн йæ зарæг,
Сæ куывды кадджын уыд нæ сæр.

Уæддæр та ралæууыд фыдзаман,
Фæтых алæмæт рухсыл тар.
Нæ дуджы басгуыхынц байтаман
Къæрных, сæлхæр æмæ лæгмар.

Æфсургъ та баззади дзæгъæлæй
Кæм ма ис дугъон бæхæн аргъ,
Хæргæфсау уаддымыл цыбырæй
Æвæрдта алчидæр йæ уаргъ.

Æрфæн цы ахъаз у цагъарæн?
Къæбæр фæныкгуызæн – йæ мызд!
Вæййы æнæдомд бæх зындарæн, –
Æрцыд нæрæмон уырс æрдызт.

Æрвон бæх бахауди зындоны,
Йæ кæвдæс – хъæмп кæнæ зыгуым,
Уæддæр æй ивтыгътой уæрдоны,
Куыстой-фæлдæхтой дзы сæ хуым.

Ныррахсæн, – баззад дзы ыстæгдар,
Йæ хос зæронд хайуанæн – рындз.
Уæд æй æдзæм былмæ хæстæгдæр
Сæ разæй гуытты хъæу тæрынц.

Цæуы мæлæтдзаг бæх...Фыр уастæй
Бæллы лæвар холымæ сынт...
Уæд дын хайуаны раз æвастæй
Цæлафон сахъуырджытæ фæзынд.

Фæзынд фыдрæстæгæн хъæбултæ,
Лæмарынц дойнаг дурæй дон,
Æмбулынц Нартæн дæр сæ хъултæ,
Уæлхох нын амайынц куырой.

Зæгъынц: «Æвæлмон фод – нæ разы,
Нæ Хуыцау разынди рæдау...
Хайуан хæрæджы уаргъ фæразы,
Æвгъау у сæфынæн, æвгъау!»

Архъан ын баппарынц йæ хурхыл,
Кæнынц сæ тæлæтыл тыгуыр.
Цæуы сæ фæнд, фæлæ æфсургъыл
Гæлхуыр цы хуызы баддзæн ныр?

Куы уайд хъал бæдæйнаг барæг, –
Кæнынц æгас бæстыл уынæр,
Сæ уд дзæгъæл удхæртты снарæг,
Йæ рагъмæ не схилянц уæддæр.

Уæд ын цыргъ къæбæлтæ дзæбугæй
Йæ фæрсты фæсивæд къуырынц,
Лæдæрсы бæхы цард йæ тугæй,
Уæддæр æм ерысæй бырынц.

Æрхауд сæ амæттаг, æрмынæг...
Куыд раттой халæттæн сæ хардз?
Сæ иу ын ралвыны йæ дымæг,
Æлвынынц иннæтæ йæ барц.

Йæ цъар ын байдыдтой ыстигъын,
Сæ куысты хъал уыдысты уæд...
Фæцис æфсургъы рæстæг, – мигъ ын
Æмбæрзы рохуаты йæ фæд.

Вæййы дыдзæхсæн дзырд фыдæхæн,
Вæййы æцæг ныхас æргом.
Зæгъын пехуымпарау: нæ бæхæн
Уыдис Ирон æвзаг йæ ном.

17 июль, 2010 аз

НАФИЙЫ ТЫХХÆЙ ЗАГЪТОЙ...

***

В словесном мире все подвластно таланту и энергии Нафи.

Вассо АБАЕВ

***

Нафи у, Иры зæхх йæ хæрзтæ рæдауæй кæмæн радта, ахæм амонд-джын адæймаг. Райгуырæд Нафы бон, æмæ йæ хай фесты æрвон фарн æмæ зæххон курдиат. Уастырджы йын радта дзырдамонд æмæ зæрдæргъæвд. Нафи у хуымæтæг лæг æмæ хъомысджын ахуыргонд, хуымгæнæг æмæ рухстауæг, поэт æмæ граждаин. Йæ уæздандзинад ын дæтты ахæм хъару, æмæ цæргæ-цæргæнбонты у лæггадгæнæг æмæ зиуон, зиуы бон та йæ бон кусын дæр у æмæ зарæг сисын дæр...

***

Нафийы сфæлдыстад у æнæхъæн эпоха ирон удварны æмæ дзырдаивады.

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

***

Джусойты Нафийы лæггадтæн Фыдыбæстæйы раз, йе стыр æнтыстытæ æмæ патриотизмæн аргъ кæндзысты нæ сомбоны фæлтæр. Уымæн æмæ Нафи у фидæны фæлтæры хæрзиуæггæнæг гени.

Ирон адæм, цы сæ бон у, сæ къухы цы ис, уымæй стыр аргъ æмæ кад кæнынц Нафийæн. Джусойты-фырт у «Кады нысан»-ы орденхæссæг, Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон премийы лауреат, журнал «Дружба народов»-ы литературон премийы лауреат, газет «Рæстдзинад»-ы премийы лауреат, ССР Цæдисы Сæйраг советы раздæры депутат, поэт-академик, фыссæг-критик, публицист, Фыдыбæстæйы Стыр хæсты архайæг, æдзухдæр йæ ирон нымæтхуды йæ адæмы фарсмæ чи ис, уыцы ирон фæрнджын лæг. Уæлахиз кæнæд йæ ирон фарн, ирон зард, ирон ныхас!

ХЪОРОТЫ Сослан

***

Нафийы сфæлдыстады фыцы ирон туг, ирон стæг, ирондзинад, æппæт адæмтæм йæ уарзондзинад.

ЦÆРУКЪАТЫ Алыксандр

***

Благодаря Нафи заговорили веками молчаливые горы, опаленные веками родовые баини и кристально чистые родники.

Гацыр ПЛИЕВ

***

Рæстдзинад æмæ лæгдзинад – адон сты Нафийы сфæлдыстады бындур.

***

Арвы стъалыты рухс никуы ахуысдзæн. Нафийы сфæлдыстады æхсидав дæр цæхæр калдзæн æнустæм уыдонау.

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат

***

Нафи – корифей, величайший ум. Его положительные качества настолько объемны, увесисты, что трудно сказать, кем он является. Он – Творец с большой буквы!

Мурат ДЖИКАЕВ,
народный художник

***

Нафи Джусойты – удивительный человек, энциклопедист, писатель, поэт, ученый. Он воистину работает во славу своего народа, российской и мировой литературы.

Ирина ГУРЖИБЕКОВА

***

Н.Г.Джусойты – один из головных журавлей кавказской духовной культуры, аланский всадник, воплотивший в себе и мудрость веков, и отчаянный рывок горцев к культуре.

Алим ТЕППЕЕВ,
Кабардино-Балкария

***

Поэзия Нафи рождена из света и добра.

Иван ДЗЮБА,
Украина

***

Нафи интересен миру как поэт, писатель, публицист и ученый.

Расул ГАМЗАТОВ

***

– Хочу, чтобы было определено место книги в общественно-литературном строю.

А кому я об этом мог бы сказать, кроме тебя? Ты ведь на всех у нас один – горский критик. И это истина, а не лесть!

Идрис БАЗОРКИН,
Ингушетия

***

Нафи – мой лучший друг, большой поэт, блистательный прозаик, мудрый ученый и сердечный человек.

Давид КУГУЛЬТИНОВ,
Калмыкия

***

Нафи – мудрый, яркая поэтическая личность, мужественный, всесторонне образованный человек, настоящий Горец.

Абузар АЙДАМИРОВ,
Чечня

***

Нафи – человек эпоха. Нафи – человек всех времен. Нафи – человек всех народов.

Алим КЕШОКОВ,
Кабардино-Балкария

***

Думать горами, смотреть на горы – характер Нафи.

Казбек СУЛТАНОВ,
Дагестан

***

Нафи – человек из когорты тех, кто создавал и продолжает создавать славу нашей культуры, славу кавказского края и всей страны.

Адам ГУТОВ,
зав.отделом литературы НИИ

***

Нафи Григорьевич Джусойты – неповторимая личность, поэт, прозаик, драматург, критик, публицист, повлиявший на целые поколения ученых-литераторов.

Т.Е. ЭФЕНДИЕВА

***

Поэтический профессионализм отточен до звездного блеска.

К. АЙНИ,
Таджикистан

НАФИЙЫ ХЪУЫДЫТÆЙ...

✍ Мæнæн уыд царды иу бæрзонд Стъалы,
Ирон дзырды Куырдалæгон – йæ ном.

✍ Мæстджын – дзураг, цинджын – зараг.
Фод афтæ, фæлæ уæд лæджы зæрдæйы иннæ сагъæстæ куыд хъуамæ
рагом уой – æнæ `взагæй, æнæ хъæлæсæй?

✍ Чи уарзы, уый, дам, ницы фæдзуры, уарзондзинад æгомыг у...
Чи зоны, фæлæ уæд æппæт аивад хъуамæ байгомыг уайд – иууыл
уарзондзинадыл амæд у.

Уæд фыссæг йæ фыссæн аппарид, нывгæнæг фехсид йæ хъысыг,
дирижер нал сфæразид йæ зæлуафæн лæдзæг, зараггæнæг йæ ном нал
бакæнид зарæджы сæраппонд.

Нæ, æз разы нæ дæн: уарзондзинадыл дзурын хъæуы – æрмæст
зæрдæбынæй, иууыл хуыздæр дзырдтæй, иууыл æфсæрмдзæстыгдæр
хъуыдытæй.

✍ Коста ненавидел привилегий. У поэта есть только одна при-
вилегия – говорить правду, драться против всякой несправедливости
хотя бы словом.

Привилегия – это много прав и мало обязанностей, она ненавистна
поэту. И не только в плане социально-политическом, но и в нравствен-
но-психологическом смысле.

✍ Мæнмæ гæсгæ, поэт хъуамæ æмдзæвгæтæ кæна фысгæ, кæсгæ
нæ, фæлæ.

Поэт актер нæу. Уыдон зæхх æмæ куыройау сты.

Зæхх хъуамæ сфæлдиса ныййарæг хор, куырой та ссгæ æркæна.

Поэт кæд кæса, уæддæр, цалынмæ фæзыной, уæдмæ. Науæд нал
уыздæн фæлдисæг зæхх, куырой фестдæн. Мæн уый нæ фæнды.

✍ Фæдæн æз гутондар чысылæй:

Мæ зæхх – æрнæг, мæ арв та – ирд!

Мæ хуымы байтауын сысылы,

Сырх мæнæу дзы калы цæхæр!

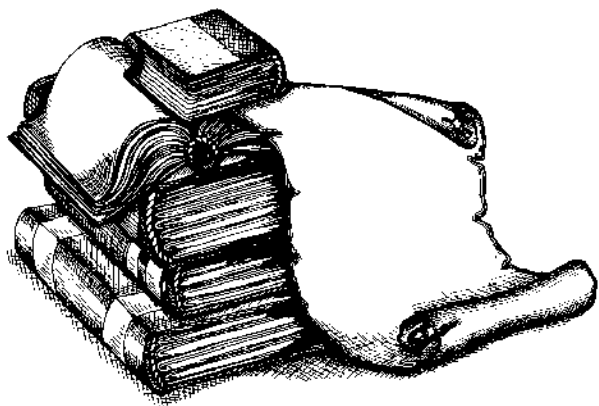
✍ Фæсфæд ма цы базайдæн, ууыл нæ хъæуы тыхсын. Æрмæст
иу нысаныл: хъуамæ рæгъмæ хаст цы уацмыстæ æрцæуой, уыдон уой
æцæг уацмыстæ аивадон æгъдауæй.

✍ Арæх фысджыты фæфхæрынц æнæном чиныгкæсджыты номæй.
Фæлæ чи у чиныгкæсæг?

Мæнæн чиныгкæсæг у æмгар, уарзон, æфсымæр кæнæ та æлгъаг знаг. Æз сын дзурын – уыдонæн кæнæ мæхицæн – мæ зæрдæйы сыгъæстæ, мæ цин, мæ хыг, æвдисын мæ цæссыгтæ, мæ мидбыл-худт, мæ зарæн хъæлæс. Æз дæр адæймаг дæн, уд æмæ буарæй конд дæн: цины бон – зарын, кафын; хъыджы бон – кæуын сабийау. Æмæ уæ кæд ахæмæй хъæуын, уæд хорз, науæд мыл фаутæ 'вар, Хуыцауæй фæстæмæ æз никæмæ бакувдзынæн. Мах не 'ппæт дæр зæххон, мæлинаг адæм стæм, æмæ лæгæй-лæгмæ æз никæмæ кувын – æрмæст Хуыцауы 'мсæр рæстдзинад, уарзондзинад, зонд æмæ лæгдзинад, хæрзиуæг æмæ рæсугъддзинадæй дарддæр. Кæд ахæм чиныгкæсæг уа, уæд хорз, фидаудзыстæм, науæд дзы æз мур дæр къул-къул ницæмæй цæуын.

✍ Ног равзарин хæрзиуæгæн ингæн, Нæ Иры сиу куы фехъусин æххæст ма!..

✍ Уыдис мын иунаг Хуыцау – Адæм!
Зæрдæрай буцы сæр мын уыд:
Тыхсты – ныфсæн, уынгæджы – Мадæн!
Куысты, хæсты бон та – мæ Фыд!

АЛÆМÆТЫ ДЗАУМАТÆ ÆМÆ СÆ МИФОН ÆУУÆЛТÆ

КАРД – ÆХСАР ÆМÆ НАМЫСЫ ХОТЫХ

Кард æнусты дæргъы уыди сæйраг хотых. Уыди кад, æхсар æмæ сæрибары символ. Царды, историйы æмæ эпикон поэзийы кард геройы æмрæнхъ у сæйраг архайæг, уæлахизы фæрæз æмæ кадгæнæг, уымæ арæх вæййы цардæгас. Кард у алæмæт, ныфсы хос æмæ лæджы фидауц.

Кард, йæ фæзынд æмæ йæ ахадындзинад сты историйы иу хай, уыцы хайæн нæй иуварс æрæвæрæн, нæй йын бамынæг кæнæн. Карды истори зынгæ бынат ахсы адæмы культурæйы, цивилиацийы рæзты. Кард цæмæй сæнтыстаид, уымæн хъуыдис историон æмæ куыстадон уавæртæ: æрзæт къахын, куырды куыст æмæ зæрингуырды дæсныйад. Хæцæнгæртæ уыдысты кады дзауматæ, адæм сæ уыдтой магион тых, ныматтой сæ уаз æмæ табуйаг хорзæхтыл æмæ сæ арæзтой рæсугъд æмæ фидар, аив сæ кодтой уæздан згъæртæй æмæ нывæфтыдтæй. Хъобайнаг культурæйы хæстон фæрæттæ, алайнаг æхсаргæрдтæ æмæ ног заманы хъаматæ сты аивадон хæзнатæ. Кард сси мифтæ æмæ фольклоры æгъуыстаг фæлгонц, поэзийы æнусон темæ, æппынфæстаг сси хæстон дарæсы сæйраг æвдисæн, фидауцы нысан. Иугæр кард кадгæнæг æмæ фидаудæттæг у, уæд ын ис этикон æмæ эстетикон ахадындзинад. Уымæ гæсгæ карды хабар у, æркæсын чи домæ æмæ иртасын кæй хъæуы, ахæм хъуыддаг.

Карды цард ныффыссынæн хъæуы стыр трактаттæ. Сæрмагонд куысты автор Ричард Бартон зæгъы: «История человечества – это история меча»^{*}. Уый æгæр æппæлд æмæ стыр ныхас у, фæлæ карды хабар ахъаззаг историон цау кæй у, уый гуырысхойаг нæу.

Рагон адæм сæ дунеуынынад æвдыстой мифты. Адæмтæ рацы-дысты дæргъæвæтин историон фæндагыл. Фыццаг лæг уыд æвæрæз, царди, æрдз ын цы лæвæрдта, уымæй: дыргъ æмæ зайæгойтæй. Мингай азты фæстæ хæцын базыдта дур æмæ хъилæй. Ацы историон фæзынд бæлвырд æвдисы мифон таурæгъ «Æвыдывыдоны рæстæг». Адæм нæ зонынц хæцын, нæй сæм хæцæнгæрз æмæ кæфхъуындарæн фи-

^{*} Бартон Ричард Ф. Книга мечей. – М.: Центрполиграф. 2004. – 6 ф.

дыңч чызг-хьалон. Уæд сæм фæзынд сæ фарны Уастырджи æмæ сын бацамыдта «дур æхсын, хьилæй цæвын æмæ, згъорын куыд хъæуы, уый» (ИТ, 40 ф.). Ам Уастырджи у культурон герой – хотыхдæттæг æмæ хæстамонæг. Нарты кадджыты архаикон вариантты дæр геройты фыццаг фæлтæр Сæуæссæ æмæ йæ фырттæ уайгуыты ныхмæ титантау арæхдæр хæцынц дур æмæ дзæккорæй (мæцъисæй).

Фæстагмæ адæм базыдтой æрзæт æмæ згъæры куыст. Фæзындысты хотыхтæ æрхуы æмæ бронзæйæ. Фæлæ адæмы царды революцион æнтыст уыди æфсæйнаджы фæзынд. Æфсæн кард кæй къухы бафтыд, уый уыди уæлахиздзау, карды урс цæхæр арвæрттындау тас æфтыдта знæгтыл, йæ тæссæй фыдгул хауди йæ зонгуытыл, карджын æм касти хуыцауы æмсар æмæ йын куывта йæ сæрæй. Франко Кардини фыссы, зæгъгæ, «скифтæ иттæг хорз базыдтой дыууæ сæйраг дæсныйады: бæхыл бадын æмæ згъæры куыст кæнын»*. Уый скифты дуне хоны «сæрыстыр барджыты бæстæ», уыдоны фæрцы геттæ, дактæ æмæ готтæ базыдтой бæх дарын æмæ æфсæн хæцæнгарз.

Æфсæн кард сси уæлахизхæссæг. Уымæ гæсгæ сси æппæты зынаргъ-дæр хæзна, йæ хъомысы уыдтой магион тых æмæ сакралон мидис. Кард скифтæн сси канд табуйаг дзаума нæ, фæлæ æппæты цытджындæр хуыцау. Геродоты куыстæй историк хатдзæг кæны: «Арей почитался в виде короткого меча – акинака. Позднейшие писатели считали это название именем бога. Но это скорее был фетиш, олицетворявший бога войны...»**. Уый уыди Кард-хуыцау.

Ахæм цæстæй кастысты кардмæ Нарт æмæ Европæйы эпосты геройтæ дæр. Ахуыргонд фыссы, зæгъгæ, «уыдоны фæринктæ æмæ хæстон бæхтæ сты æцæг хæзнатæ, лæвæрд сын цæуы адæймаджы æууæлтæ, Роланды кард Дюрандаль кæнæ Даниаг Ожьеи хæстон бæх Бьерефорты хуызæн»***.

1. Кард – хуыцаутты лæвар. Кард царды реалон уавæрты æцæгæй куыд фæзынд, уыцы стыр цау сæдæ азты фæстæ ферох адæмæй. Фæлæ адæммæ диссаг каст йæ равзæрд, æмæ йын дзуапп раттын сæ бон уыд æрмæст мифологон фæрæзтæй. Афтамæй кард сси мифон хæзна, таурæгъон фæлгонц. Мифтæм гæсгæ кард зæххон геройтæн у хуыцаутты лæвар. Зæгъæм, бердзенты стырдæр герой Гераклæн «кард балæвар кодта Гермес, фат æмæ æрдын – Аполлон, сызгъæрин

* Кардини Франко. Истоки средневекового рыцарства. – М.: Прогресс, 1987. – 43 ф.

** Граков Б.Н. Скифы. – Изд.-во МГУ, 1971. – 82 ф.

*** Кин Морис. Рыцарство. – М.: Научный мир, 2000. – 186 ф.

згъæр (панцирь) ын скодта Гефест, Афина та йын йæхи къухæй сбдыта (бауæфта) дарæс»*.

Нæ рагфыдæлты таурæгътæй махмæ иу къорд æрхæццæ Геродоты фæрцы. Куырыхон историк фыссы: скифты зæххыл фыццаг царæг уыдис Таргитай, уымæн уыдис æртæ фырты: Липоксай, Арпоксай æмæ Колаксай. Уыдонæн арвæй æрхауд æртæ сызгъæрин дзаумайы: гутон æд æфсондз, дзæгот (секира) æмæ кæхц (къус). Хистæр æфсымæртæ сæм радæй цыдысты, фæлæ-иу уыцы дзауматæ арт суагътой. Кæстæр æфсымæр сæм куы бацыд, уæд нал ссыгъдысты, æмæ сæ рахаста. Уый-адыл хистæр æфсымæртæ Колаксайæн радтой паддзахы бартæ (IV,5).

Ацы мифмæ гæсгæ, хæцæнгарз, кусæнгарз æмæ кувæнгарз (кæхц) адæмæн сты хуыцауы лæвар, арвы раттинаг. Таурæгъон фæтк алы зынаргъ дзаума хоны сызгъæрин, – кад æмæ цыты нысанæн. Дзæгот у фæтæнком хæстон фæрæт, цæвæн æмæ лыггæнæн хотых. Мифон таурæгъ сæвзæрд, æвæццæгæн, кард куы нæма фæзынд, уыцы рæстæджы, Геродоты заманы (н.э. агъоммæ V æнус) скифты сæйраг хотых уыд кард, æмбисондæн баззад сæ цыбыр цырыхъ акинак. Нырыккон фыс-сæг И. Коломийцев фыссы, зæгъгæ, «уæддæр сын æппæты уарзондæр хотых уыди æрдын»**. Бынтон афтæ нæу. Скифты дзаумæттыл фылдæр ис карджын хæстонты нывтæ, сæ уæлмæрдты дæр арæхдæр разыны æрдын кæнæ дзæгот нæ, фæлæ кард.

Скифтæн кард уыди хуыцау, æмæ йын иннæ хуыцауттæй кодтой фылдæр кад, уыдонæй хъауджыдæр уымæн алы облæсты дæр уыди кувæндон. Пыхсы рæдзагъды сæр «сагъд ваййы рагон æфсæн кард (цырыхъ, меч.) Уый у Аресы (Арейы) кумир. Гъе уыцы кардæн æрвылаз нывондæн хæссынц бæхтæ æмæ стуртæ... Алы сæдæ уацайрагæй дæр нывондæн амæттаг кæнынц иу адæймаг» (Геродот, IV, 62). Хъыгагæн, Геродот нæ зæгъы Аресы скифаг ном, – уый нæ æхсызгон хъæуы! Уæдæ хæсты хуыцауы скифтæ уынынц карды хуызы, Аресы кумир у скифты Кард-хуыцау.

Ацы æгъдауæн уыди фидар традиции. Дарддæр æй хастой алантæ. Цæрæцпаг æй кодтой хæстон царды уаг, æфсæддон демократийы уавæртæ, адæмы хигъæдон æууæлтæ. Ромаг историк Аммиан Марцеллин аланты хоны хæрзконд, рæсугъд, бурдзалыг адæм, уыдонæн ис уæздан равзæрд, нæ зонынц цагъарад, сты арæхстджын барджытæ æмæ æрдахæ-

* Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима. – М.: Правда, 1987. – 152 ф.

** Коломийцев Игорь. Тайны Великой Скифии. – М.: Олма-Пресс, 2005. – 34 ф.

рæны хæстонтæ, хæст æмæ тæссаг уавæртæ цин кæмæн хæссынц, ахæм хъайтар адæм. «Нæй уыдонмæ кувæн галуантæ (храмы, святилища), нæ сæм фендзынæ хъæмпсæр мусонг дæр, фæлæ варварты æгъдаумæ гæсгæ зæххы ныссадзынц кард æмæ йын табу кæнынц Марсау, уый сын у, цæугæ цард цы бæстæты кæнынц, уыдоны бардуаг» (Деяния, 24).

Фольклорон уацмысæн (мифæн, таурæгъæн) канон нæй, ис ын варианттæ. Скифтæн арвæй цы хотых æрхауд, уый Геродот хоны Дзæгот (фæрæт), Квинт Курций та – дывæр хæцæнгæргæ: арц æмæ æрдын. Уый йæ уацмысы æрхаста цымыдисаг хабар. Скифтæ фæдзæхсынц Александр Македонскийы, цæмæй сæм ма 'рбабырса, уый тыххæй: «Зон, мах райстам [арвæй] лæвæрттæ: галты цæд, гутон, арц, фат, къус. Уыдонæй пайда кæнæм нæ хæлæрттимæ, архайæм знæгты ныхмæ. Нæ хæлæрттæн дæттæм, галты куыстæй цы фæллой исæм, уый, уыдонимæ сæны къусæй кувæм хуыцауттæм; знæгты мах цæгъдæм дардмæ фатæй, хæстæгмæ – арцæй»¹. Мифты æппæт сюжеттæй æмæ историон уацтæй зыны скифты æхсар, сæ ныфс æмæ сæ намыс.

Скифтæ ард хордтой æмæ карз сомы кодтой кардæй. Скиф Тохсары фырт зæгъы: «Ард дын хæрын Дымгæ æмæ Кардæй...» (Лукиан. Токсарид, 38). Лукианмæ гæсгæ, скифтæн Дымгæ æмæ кард уыдысты хуыцауттæ. Цымыдисаг у, скифтæ æфсымæрад цы хуызы кодтой, уыцы æгъдау. Дыууæ лæдджы æрдхорд кæнынц, уæд сæ æнгуылдзтæ кæрддзæф фæкæнынц, туг æртадзынц къусмæ, стулынц дзы сæ кæрдты фындзтæ, стæй кæрæдзийыл хæцгæйæ, саходынц тугæй, «уый фæстæ нæй, æрдхæрдты кæрæдзийæ чи ахицæн кæна, ахæм тых» (Лукиан, Токсарид, 37). Скифаг æгъдау зыны Нарты эпосы дæр: æнæнтау чызгæфсад «цыргъаджы комæй туг-ард бахордтой» (Нартæ. – Цхинвал, 1975, 33 ф.). Ацы факттæ æвдисынц, кард хæстон хуыцауы зæххон уæвынад кæй уыди, уый.

2. Кард – Нарты хотых. Нарты кадджытæ геройæн куыд кад кæнынц, афтæ аргъ æмæ кад кæнынц кардæн дæр. Бирæ сюжетты æмæ эпизодты кард ваййы сæйраг архайæг, уымæй рæзынц геройы цард æмæ хъысмæт.

Дзырдтæ кард æмæ цырыхъ (эросы) ваййынц синонимтæ, æвдисынц иу æмбарынад. Цырыхъы хуыз у фæринк дæр. Абайты Васо æмбарын кæны: «Кард – нож, сабля, (в эпосе) меч; хсаргард – шашка (ИЭСОЯ, I, 571); цирхъ, цырыхъ, цилхъ / церхъ – меч (в нартовском эпосе) (I, 313).

¹ Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. – М.: 1976. –156 ф

Ацы æмбарынад арвæй бæрæгдæр у, фæлæ йыл профессор Æлборт Барысби ныффыста сæрмагонд уац «Цырыхъ» осетинских нартских сказаний»¹. Барысби хæццæ кæны дзырдтæ цырыхъ, цылыхъ æмæ цырыхъ, уымæ гæсгæ нывæнды йæ фантазитæ дзырды равæрдты тыххæй.

Скифты мифон таурæгътæ адæмы зæрдæ æмæ хъуыдаджы афтæ арф уидæгтæ ауагътой, æмæ сыл нæ цæуы рæстæджы бар, æрхæццæ нæм сты дыууын фондз æнусы сæрты, æрхаста сæ Нарты эпос. Уыцы дæргъæтин рæстæджы мифты, бæгуыдæр, фæзынд ивддзинæдтæ, фæлæ дырысæй баззад сæ апп, сæ мидис. Эпосы дæр геройтæн хотыхтæ лæвар кæнынц хуыцауттæ.

Сослан рацыди сгуыхт лæг. Йæ номыл Нартæ кæнынц кад куыд, уырдаæм хуынд сты уæларвон зæдтæ æмæ дауджытæ дæр. Нæртон лæдджы æхсар уыди бæх æмæ кардæй. Фынгыл Фæндагсар Уастырджи гаджидау рауадзы Сосланы кадаен æмæ йын лæвар кæны йæ номдзыд æфсургъ. Гаджидаумæ Куырдалæгон зæгъы: «Ма фæринк кард лæвар кæнын æз Нарты Сосланаен. Мæхицæн æй скодтон, æндæр ахæм кард никæмæ ис» (НК, II, 27). Алæмæты кард иунæг ваййы! Æндæр сюжет хæссы мидисджын ном – «Хуыцауы лæвæрттæ Нартæн» (НК, II, 28). Ам Хуыцау Нарты разагъды лæгтæн се сгуыхтытæм гæсгæ дæтты фондз лæвары: саргъы бæх, къандзæг уарт, хæстон згъæр, æндон фæринк кард, сызгъæрин уадынц. Кард, кæй зæгъын æй хъæуы, æрхауд Батрадзмæ. Хуыцауттæ хотыхтæ лæвар кæнынц æндæр геройтæн дæр. Айсанайæн Уацилла радта болат кард, кад æмæ æхсары хæцæнгæргæ бардуагтæй æрхауди Уырымæджы фырт Æмзормæ дæр (НК, V).

Алы хотых дæр ахъаззаг у хæсты. Бæрæг нæу уарты эпитеты нысаниуæг. Фæлæ кардæн уарт æдзухдæр уыдис цæдисон æмбал. Ромы таурæгътæм гæсгæ, уарт «æрхаудис арвæй паддзах Нума Помпилийы рæстæджы»². Нæртон кадæджы дæр уарт у Арвы лæвар, Хуыцауы хæрзиуæг.

Ирон эпос рæзыд мифты бындурыл. Мифтæ уыдысты дзæвгар æмæ алыхуызон, уыди сын варианттæ. Ис варианттæ, кард куыд фæзынд, уыцы мифæн дæр. Кадаг «Æхсары кард»-ы ис цымыдисаг мотив: «Быценæгтæ уыдысты цуаны. Æвиппайды арвы дуар фегом и, æмæ дзы æрхаудта арвызгъæр. Быценæгтæн сæ хистæры сæрыл сæмбæлд æмæ дзы иннæрдæм ахызт». Æхсар æмæ Æхсæртæг байстой уыцы алæмæ-

¹ Алборов Б.А. Некоторые вопросы осетинской филологии. – Орджоникидзе: Ир, 1979. – 235–256 ф.

² Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима. Состав. А. А. Нейхардт. – М.: Правда, 1987. – 496 ф.

ты арвызгъæр æмæ йæ бахастой Куырдалæгонмæ. «Уым дзы Æхсар кæрдтæ саразын кодта. Æхсары кард дывæдзыргъ уыди, Æхсæртæгæн та – иуæрдæм. Кæрдтæ ахæм уыдысты, æмæ дзы дур кæнæ æфсæйнаг куы ныццафтаис, уæд дыууæ фæхаудаид, къуымых нæ кодтой» (НК, V). Таурæгъгæнæг Беджызаты Леуан дывæдзыргъ амонæ афтæ: «дыууæрдæгъ дæр цыргъ, хъамайы хуызæн», æмæ кадæджы кæрон кæны ахæм хатдзæг: «Æхсары кард ахæм фидар кæй уыди, уыйадыл баззади йæ номыл. Абон дæр æй хонынц æхсаргард, ома Æхсары кард». Леуаны амынд цæуы адæмон этимологийæ. Æхсаргард у, иуæрдæгъ цыргъ чи ваййы, уыцы кард (ам --Æхсæртæджы кард), дывæдзыргъ та у цырыхъ – меч.

Арвызгъæры мотив ирон фольклоры æмбæлы арæх. Эпосы Уырызмæг æнæбары хъомгæсæй кусы Кæфтысæр Хуыйæндонмæ. Иуахæмы «иу тымбыл дур фелвæста, стурыл æй фехста. Стурыл сæмбæлд дур æмæ иннæрдæгъ йæ фарсæй агæпп ласта. Æркаст æм бæстонæй. Разынд болат æфсæйнаг» (НК, I, 215). Уымæй Куырдалæгонæн аразын кæны кард. Куырдалæгон дæр, зæд уæвгæйæ, зоны сайын: Уырызмæгæн кард аразы хуымæтæг æфсæйнагæй. Фæлæ Нарты куырыхон лæг æрвон куырдагъ зондджындæр æмæ хиндæр у: рагацау йæ хæзнайæ рацæгъдын кодта туас. Уыцы туас хуымæтæг кардыл афæлвæрдта, æмæ дзы фæлмæн хъæдау иннæрдæм ахызт. Раргом ис куырды хин. Нæртон æхсары раз Куырдалæгон дæр æнæбон уыд, æмæ йæ бахъуыд алæмæты кард раттын. Уый ахæм кард у, æмæ цыхтау лыг кæны æфсæйнаг хъæсдарæг.

Фольклорон традици куыд цардхъом у, уымæн æвдисæн – историон таурæгъ «Цæлыккаты Дзаджейы кард». Таурæгъ сæвзæрд XVIII-æм æнусы кæрон, иры минæвæрттæ уырысы паддзахмæ куы цыдысты, уыцы рæстæджы. Уырызмæгау Дзаджейы къухы дæр бафтыд, хъуджы уæнты иннæрдæм чи ахызт, ахæм дур. Таурæгъ нын дзурæ: «Уæд дардыл айхъуысти, Дзадже, дам, арвы нæмыгæй кард саразын кодта, æмæ йæм суанг Кæсæгæй дæр уынынмæ цыдысты. Кард афтæ хорз уыдис, æмæ дзы æфсæйнагтæ куы ныццъыкк кодтаис, уæддæр-иу сæ алвыдта» (ИТ, 170 ф.). Нæртон кадæджы варианты дæр Сайнаг-æлдарæн ис «æрвнæмыгæй конд æрттиваг сенк кард» (Нартæ, 1975, 205 ф.), уымæн «налхъуыт-налмасау йæ 'ндон æрттивта» (206 ф.).

Арвызгъæр, тымбыл дур æмæ арвы нæмыг, – уыдон сты æрвон згъæр, алæмæты кард цы уаз æрмæгæй арæзт цыди, уый. Афтæ амонæ миф. Табууаг хотых æвзæры æрмæст арвы лаварæй. Чи зоны, арвызгъæр у реалон æрмæг – метеорит кæнæ æндæр космосон хауæццаг. Чи

зоны, миф æрхаста æхсон дурæй фыццагон адæм фæрæт æмæ кард кæй арæзтой, уыцы мысинаг.

Ахуыргæндтæ зæгъынц: æхсон (кремень) у арвæрттивды символ. Нæ рагфыдæлтæм арвы цæф каст, цыма арвæй зынг дур æрхауд, афтæ. Миф æмæ эпосы арвæрттивд (молния) у Батрадзы кард. Афтæ хъуыды кодтой ирон адæм æрæджы дæр. XIX-æм æнусы Хъаныхъуаты Инал фыста: «Арвæрттивд у Батрадзы карды æрттивд» («Молния – блеск меча Батраза»)*¹. Кадджытæм гæсгæ, Батрадз, куы марди, уæд йæ кард фехста Сау денджызмæ, тугæйдзаг кардæй денджыз сырх афæлдæхти, æмæ йæ нæ фыдæлтæ схуыдтой Сырх денджыз.

Диссæгтæ æвдисы уыцы алæмæты кард – денджызы куы сæмбæлд, «уæд денджыз систа уылæнтæ хæссын, сыстад дзы уадтымыгътæ æмæ райдыдта æхсидын...» (НК, III, 599). Ацы таурæгъы фæдыл Санаты Гацыр фыста: «Арв ныгуылæны куы ферттивы, уæд æй ирон адæм æнхъæлынц Батрадзы карды æрттивд, – кард йæхи ныззыввытт ласы денджызæй арвмæ талынг тыхтæ æмæ зинты цæгъдынмæ» (НК, III, 686). Афтæмæй, скифтæ цы Кард-Хуыцауæн куывтой, уый уыди Батрадзы кард, Батрадз йæхæдæг та уыди арвæрттивд æмæ арвнæрды бардуаг. Тызмæг у хæсты бардуаг. Ф. Кардини фыссы: «Скифский Арес – это бог Батрадз, с телом из кованой стали, сросшийся со своим мечом настолько, что отождествляется с ним»**². Зевсы хотыхтæ уыдысты арвы рæхыстæ (молнии). Ж. Дюмезиль Батрадз æмæ Индийы арвнæрынгæнæг хуыцау Индрæйы хоны æфсымæртæ***³. Индрæйы æвирхъау хотых у ваджра – арвæрттивд. Батрадзы кард æдзухдæр хæстмондагæй калы цъæх арт, – ам дæр зыны арвæрттивды миниуæг.

Арвæрттивд карды хуызы æвдыст цæуы грекыг мифты дæр. Гомер «Илиада»-йы фыссы, зæгъгæ, Посейдон (грекыг Донбеттыр!) æххуыс кæны данайæгтæн æмæ сæ разæй цæуы, йæ къухы даргъ цæхæр калæг кард (меч... равный молнии пламенной»), афтæмæй (XIV, 384–386).

Кард арвæрттивды зæххон хуызыл нымæд кæй цыди, уымæ гæсгæ йын уыди сакралон нысаниуæг. Уый фæстиуæгæн кард сси табууаг, сси Кард-Хуыцау.

3. Кард дунейы мифты æмæ эпосты хуымæтæг дзаума нæу. Уый у удджын, ис ын йæхи сæрмагонд æууæлтæ. Кардини куыд фыссы, афтæмæй кард у удгоймаг (личность)****.

*¹ Кануков Инал. В осетинском ауле. – Орджоникидзе: Ир, 1985. – 294 ф.

**² Кардини Франко. Амынд чиныг, 98 ф.

***³ Дюмезиль Ж. Амынд чиныг, 65 ф.

**** Кардини Ф. Амынд чиныг, 100 ф.

Удгоймагæн ваййы ном. А.Гуревич зæгъы: «Гермайнагтæм уыдис æгъдау – кадджын хотыхыл ном æвæрын»*. Ахæм фæтк хицон уыд æндæр адамтæн дæр. А. Смирнов фыссы: «Номдзыд хæстонтæ кардæн æмæ бæхæн лæвæрдтой сәрмагонд нæмттæ»**. Ацы хуыддаг традицион уыд иры фыдæлтæн дæр. Рæсугъд нæмттæ ис эпосты геройты кæрдтæн: Зигфриды цырыхъ – Бальмунг («Песнь о Нибелунгах»), Роланды цырыхъ – Дюрандаль («Песнь о Роланде»), къарол Артур дурæй кæй рафтыдта, уыцы кард – Эскалибур. Алæмæты кард ис Нарты Батрадзмæ дæр. Иу варианты йæ ном у Хъандзал-Кард (НК, III, 567), иннæ варианты – Дзус-Хъара (НК, III, 599). Батрадз йæ фыды тугмæ цæгъды Нарты «йæ кард Дзус-Хъара æмæ йæ бæх Дур-Дуры тыхæй» (НК, III, 595). Ацы кард знæгты цæгъды йæхæдæг дæр (НК, III, 596).

Хæдхæцæг карды кой арæх кæнынц аргъæуттæ дæр. Уый цæгъды знæгты, кæрды тыхгæнджыты, къуыхтæ кæны залиаг кæлмыты***.

Кард хæстон тыхы символ кæй у, уый ирон фольклоры зыны бирæ хуызты. Калмы хуызы цы æртæ хойы бацæуынц, уыдон мæгуыр лæгæн лæвар кæнынц алæмæт дзауматæ: хæдон, хызын æмæ хъама. Кардмæ ис ахæм миниуæг: лæг æй куы сласы, уæд йæ алыварс февзæры бирæ хæстонтæ, æмæ уыдонимæ лæг сæтты бонджынты хæрам тыхтæ****. Ацы мифон мотив æвдисы карды уæлæрдзон миниуæг: уый йæхæдæг иунагæй ахады æфсады бæрц, уый у æхсар æмæ тыхы символ.

4. Кард миф æмæ эпосы уæвы бирæ хуызты. Уымæ баст цæуынц æндæр мифтæ дæр. Диссаджы кард уыдис Сайнаг-æлдармæ. Иу варианты æлдары ном у Алæджыхъо. Уый Бурафæрныджы ардыд æмæ æххуысæй (хинæй) мары Хæмыцы. «Алæджыхъо йæ болат кардæй ныццъыкк кодта Хæмыцы бæрзæй. Йæ кардæй къæртт фæхауди. Æмæ мæй дæр уæдæй нырма ис арвыл: уый Алæджыхъойы карды къæртт у» (НК, III, 304). Уый у рæсугъд поэтикон миф мæйы фæзынды тыххæй.

Кадаг «Фæстаг хæст»-ы ис, адæймаг цæуыл дис кæна, ахæм мотив. Нарт хæцынц зæдтæ æмæ дауджытимæ. Уæларвонтæ зæххонтыл калынц зынг рæхыстæ, судзгæ фатыгтæ (молнии). Уæд Нарт се 'ндон кæрдтæ зæххы ныссагътой, æмæ уыдон ахстой арвы цæфтæ (Нартæ, 351 ф.). Цы амоны ацы æмбисонды мадзал? Кард æххæст кæны нæрыздахы (громоотвод) роль. Уый у иртасинаг фарст.

* Гуревич А. Песнь о Нибелунгах // Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. – М.: БВЛ, 1875. – 714 ф.

** Смирнов А. Песнь о Роланде // Песнь о Роланде. Коронавание Людовика. – М.: БВЛ., 1976–592 ф.

*** Ирон аргъæуттæ. – Сталинир, 1956, 49 ф.

**** Уый дæр уым, 33 ф.

5. Дунейы мифты æмæ аргъæутты ис мотив хи хотыхæй мæлын. Ирландийы эпосы герой Кухулинаен мæлæт ис æрмæст йæхи арцай. Йæ хæцæнгарз знаджы къухы куы бафты, уæд æрцауы йæ мæлæт. Ацы мотив парахат у Нарты эпосы. Таурагъ зæгъы: «Арæхсайен йæхи кардæй фæстæмæ мæлæт ницæмæй уыдис» (НК, II, 240). Тыхгæнæг Хъарадзау Созырыхъойæн æргом кæны йæ сусæгдзинад: «Æнæ мæхи кард мæнæн мæлæн нæй» (Нартæ, 222 ф.). Поэтикон кадæджы «Сайнаг-æлдарæн йæ царды амонд... бады йæ карды комы, æнæ йæхи кард мæлæт нæй уымæн» (Нартæ, 203 ф.).

Æмбисондаг у Сайнаг-æлдары кард, уый у æрвон æрмарæхст Сафайы арæзт, Сатанайы амындæй Батрадз расайы уыцы кард æмæ дзы мары йæ фыды марæджы. Афæ мары Батрадз залым Хъæндзæргæсы дæр йæхи кардæй.

Ацы фæрæз уæлдай хицон у Сосланы (Созырыхъойы) кадджытæн. Æрмæст хаттæй-хатт карды бæсты мифон хотых ваййы æндæр цыргъаг: сæрдасæн кæнæ хæрынкъа. Сосланы кард нæ хæцы Куыцыччы фырт Елтагъаны бæрзæйыл (НК, II, 77), æрду нæ лыг кæны Тары фырт Мукарайы сæрæй (НК, II, 306), фæлæ сæ æнцонæй мары сæхи сæрдасæнтæй. Хицæн варианты Мукарайæн мæлæт хæссы йæхи æхсаргард (НК, II, 282).

Хицæн сюжетты Батрадз йæхæдæг дæр мæлæт ары æрмæст йæхи кардæй. Хъаныхъуаты Инал фыста, зæгъгæ, ирон зæронд лæг рабады хъæуы обауыл «æмæ ракæны Хæмыцы фырт Батрадзы кадаг, – уый хъазуатæй хæцыд арвы ныхмæ дæр, стæй йæ мæлæт æрцыд йæхи номдзыд æхсаргардæй»¹. Уый тыххæй эпосы ис бирæ цæвиттонтæ. Уыдон æвдисынц фыццагон адамы зондахаст, сæ мифологон хуыдыкæнынад, æргом кæнынц карды магион тых.

Геройы цард æмæ йæ карды цард æмбаст кæй ваййынц, уый бæстон æвдисы мифолог Жозль Грисвар («Мотив меча, брошенного в озеро: смерть Артура и смерть Батрадза»)**. Батрадзы тых æмæ цард сты йæ карды: иугæр кард фурды аныгъуылд, нал зыны, уæд Батрадзæн фæци йæ цард – амард болат герой.

Хи кардæй мæлыны мотив ис аргъæутты дæр. Сарты фырттæ сфæнд кодтой сæ кæстæр æфсымæры марын æмæ зæгъынц: «Иу цыргъаг дæр ын нæ лыг кæны йæ буар, йæхи кард куы нæ уа, уæд» (И. А. 106).

¹ Кануков Инал. Амынд чыныг, 23 ф.

** Эпос и мифология осетин и мировая культура. – Владикавказ: Ир, 2003. – 16 – 77 ф.

Мифон традицитæ разындысты фидар æмæ цардхъом. Æрхæццæ кодтой нæ рæстæгмæ фыдæлты уырнынад алы хуызты. Беджызаты Чермены уацмысы таурæггæнæг æрхæссы, кардимæ баст чи у, ахæм мифон мотив: «Уыди ахæм куырдатæ Ирыстоны, æмæ-иу цы згъæр хæдон сарæзтой, уый æрмæст уыцы куырдаен йæхи арæзт кард йеддæмæ æндæр кард нæ карста»*. Таурæггæнæджы нысан уыд куырды дæсныад стауын, фæлæ, йæ хабар миф кæй у, уый йæм нымады нæу.

6. Бирæ сты карды диссæгтæ. Хи кардæй мæлыны мотивæй æвзæры ног мифон мотив: геройæн йæ кард райгуыры йемæ, рахæссы йæ йæ мады гуыбынæй. «Хистæр Эдда»-йы ис хицæн сюжет «Хлæды кадаг». Уым «Хлæд райгуырд гуннты зæххыл, дзуары хъæды, æд кард, æд цырыхъ**». Ахæм кард геройæн ваййы йæ фаззон, ваййы фаззон-кард.

Иу варианты Батрадз, куы райгуырд, уæд «денджызмæ бахауд; уырдыгæй йæ кълдура (?) æмæ йæ хъандзал кардимæ рацыд» (НК, I, 72). Кæй зæгъын æй хъæуы, герой уыцы кард йемæ гуырджæй рахаста. Батрадзæн иу кадæджы йæ бæх амонь: Сайнаг-æлдараен «йæ мады гуыбынæй йемæ иу кард рацыди, æмæ йын уый йеддæмæ адзал нæй» (НК, III, 344).

Саухæды уайыг зæгъы Созырыхъойæн: «Уалæ уым хохы ис мæ хæдзар иу лæгæты. Уым аххæрæджы сæрыл – мемæ райгуыргæ сæрдасæн... Уый мын куы нæ акъуыра мæ сæр, уæд мæ æнауи зынудисæн мардæй ма амар» (НК, II, 261). Созырыхъо æндæр таурæггы «Быцены фырт Гуыбатайы буар йемæ райгуыргæ кардæй фæхъæн кодта», æмæ æгæнон тыхгæнæг йæ мæлæт ссардта афтæмæй (НК, II, 288). Дзæвгар ис ахæм эпизодтæ эпосы, уый та дзурæг у ууыл, æмæ ацы мотив у рагон æмæ традицион.

7. Хæрынкъа у карды иу хуыз. Бирæ сты уымæн дæр йæ мифон æууæлтæ. Йæ иу миниуæг у адæймаг фестын. Ацы мотивæй рæзынц, Сатанайыл сайд куыд æрцыдис, уыцы циклы сюжеттæ. Дзурæттæ хæснаг скæнынц, Сатанайы чи фæрæдийын кæна, уый тыххæй. Сафа æрмдæсны уыд, æрвон куырд, сарæзта æмбисонды хæрынкъа. Æрцыд Сатанамæ уазæгуаты. Сатана йын æрбакæны бурæ нæлфыс æмæ зæгъы: «Ус кусарт нæ кæны, фæлæ ды лæг дæ æмæ йæ акусарт кæн». Сафа йæ дзыппæй саста алæмæты цыргъаг, аппæрста йæ, æмæ дзы лæппу æмæ чызг агæпп ластой. Уыдон фыс æрбаргæвстой æмæ фынг

арæвдз кодтой. Сатана бабæллыд æмбисонды дзаумама, афтæмæй йыл æрцыди сылгоймаджы сайд (НК, I, 141). Ацы мотивæн эпосы ис бирæ варианттæ, фæлæ сæ мидис иу у.

Амынд мотив мифæй бацыд аргъаума дæр. Зæгъæм, мæгуыр лæджы фырт Арчуманмæ ис, йæхæдæг галтæ чи кусарт кæны, уыдонæй физонджытæ чи кæны, ахæм кард*1.

Ацы мотив ис æндæр адæмты мифты дæр.

8. Кард уыди намысы символ, æвдыста уды сыгъдæгдзинад, æууæнк æмæ æфсарм. Царды ваййы вазыгджын уавæртæ. Æхсæртæг бафтыд йæ фаззон Æхсары каистæм. Æфсымæртæ афтæ æнгæстæ уыдысты, æмæ сæ кæрæдзийæ ничи иртæста. Тиуы æнхæлдтой сиахс, «изæрæй ба ин уат никкодтонцæ, æма, зæгъуй, Æхсари уосæ дæр æ фарсмæ ниххустæй. Æхсæртæг дæр кард исласта æма 'й сæ астæу ниввардта» (НК, I, 59). Æндæр варианты чындз нæ базыдта йæ тиуы, æнхæлдта йæ Æхсар (йæ мой), «æхе йимæ ласун ку байдæдта, уæд лæхъуæн кард фелваста 'ма 'й сæ астæу февæрдта» (НК, I, 78).

Парахат у ацы уæздан æгъдау ирон фольклоры. Æвдисы йæ аргъау «Æлдар æмæ Хæлын барæг» дæр. Сылгоймаг йæ тиуы æнхæлы йæ мой. Уыйадыл «æлдары чызг... йæхи æруагъта лæппуйы фарсмæ. Уый (тиу) рагъæнæй кард райста, йæ кæрддзæмæй йæ сласта, стæй, йæ ком хæрдмæ, афтæмæй йæ сæ дыууæйы астæу æрæвæрдта» (ИА, 93).

Кард лæппу æмæ чызджы астæу æвæрдæй уыди æфсарм æмæ сыгъдæгдзинад хъахъхъæнæг. Уыцы намысон æгъдау дис æфтыдта фысджытыл, нывæфтыд æй кæны Е. Барановы радзырд «Товарищи. Из осетинской жизни»**.

Ацы мотив ис бирæ адæмты мифты. Зыдтой йæ Ираны.. Аргъау «Бур уарди»-йы ис ахæм эпизод: «Принц сласта йæ кард æмæ йæ сæвæрдта хуыссæны астæу; йæ иу фарс æрхуыссыди чызг, иннæрдыгæй – принц»***. Ацы мотив æмбæлы Тристан æмæ Изольдайы романы. Йæ фæд зыны сагæты дæр («Сага о Вельсунгах»). Ирон эпосы сюжетимæ хицæн æууæлтæй хæстæг лæууы немцаг аргъау «Дыууæ æфсымæры». Каистæ нæ базыдтой тиуы, æнхæлдтой йæ сæ сиахс. «Изæры лæппуйы бакодтой... хуыссæн уатмæ, фæлæ уый йæхицæй къаролы чызджы астæу сæвæрдта фæрсыссад кард»****.

* 1 Ирон аргъæуттæ. – Сталинир, 1956. – 19 ф.

** Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах. Кн. VI. – Владикавказ, 2006. – 263 ф.

*** Заколдованный замок. Персидские сказки. – М.: Миф, 1992. – 22 ф.

**** Братья Гримм. Сказки. – М.: Эксмо, 2004. – 340 ф.

* Беджызаты Чермен. Хъуылаты Созырыхъо. Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу: Ир, 1995. – 87 ф.

** Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. – М.: Худ. Литература (БВЛ), 1975. – 350 ф.

Кæй зæгъын æй хъæуы, цыргъаг, йæ сарты ахизæн кæмæн нæй, ахæм гæрæн, ахæм цæлхдур нæу. Фæлæ ахизæн нæй йæ фарн æмæ йæ кады сарты. Кардæн йæ уаз тыхы ис æфсарм, уый адæймаджы бахизы æнæгъдау митæй æмæ худинагæй.

9. Карды сакралон функцитæй иу уыди хъысмæт зонын. Дард балцы дыууæ æфсымæры (дыууæ хæлары) кæрæдзийæ куы хицæн кæнынц, уæд бæрæг ран ныуадзынц кард: карды уавæрмæ гæсгæ иу базоны иннæйы хъысмæт (НК, I, 23).

Ацы мотив уæлдай парахат у аргъæутты. Кард кæд ирдæй лæууа, уæд герой ис æдас ран; кæд кард згæ кæна, уæд та герой ваййы кæнæ мард, кæнæ тæссаг уавæры. Фаззæтгæ Будзи æмæ Кудзи «сæ фыды кард ныссагътой цатыры цæджынды: йæ ком – хуссармæ, йæ фистон – цæгаты рдæм. Кард та хуымæтæг нæ уыд. Йæ галиу фарсы зынд, цыдæриддæр скæсæны цыди, уый; йæ рахиз фарсы та зынди цыдæриддæр цыди ныгуылæны, уый»¹. Афтæмæй æфсымæртæ бæрæг кодтой, чи сæ цы уавæры ис, уый.

Аргъауы герой балцы цæуы æмæ йæ кæнгæ æфсымæрæн фæдзæхсы: «А, мæнæ дын мæ цирхъ æмæ йæ къуымы бавæр. Кæд-иу рахауа, уæд-иу æй зон, мæ хъуыддаг хорз кæй нæу, æмæ-иу мæм агурæг фæцу»². Ацы мифон мотивæн ис æндæр вариантгæ дæр. «Хъараман-паддзахы аргъау»-ы герой ныллæууыд тæссаг фæндагыл, чызгмæ дæтты хæрынкъа (кард) æмæ йын амоны: «Уыцы хæрынкъа къуырийæ-къуырымæ дæ армытæпæны зил. Кæд дæ армытæпæнæй æхсыр цæуа, уæд уый зон, æз удæгас дæн; кæд дæ армытæпæнæй туг схъара, уæд уый зон, удæгас нал дæн, æмæ-иу мой скæн» (ИА, 208). Ацы сюжетты миф карды хайджын кæны алæмæт æууæлтæй: кард æмæ йæ хицау герой сты æмуд, æмзæрдæ, ис сын иу цард, æмæ сæ иуы уавæры айдæнау зыны иннæйы уавæр.

Мотив ариаг адæмтæн иумæйаг кæй у, уый нын бæлвырд æвдисы Гриммты аргъау «Дыууæ æфсымæры». Уым фыд йæ фыртæн амоны: «Кæд уæ искæд кæрæдзийæ фæхицæн кæнын бахъæуа, уæд-иу ацы кард, фæндæгтæ кæм баиу ваййынц, уым бæласы ныссадзут; уырдаг раздæр чи рбаздæха, уый кардмæ гæсгæ базондзæн æфсымæры хъысмæт; исчи уæ амард, зæгъгæ, уæд, кæцырдæм ацыд, карды уыцы фарс сызгæ уыдзæн; цалынмæ удæгас уа, уæдмæ та карды фарс уыдзæн æрттиваг».

¹ Бритаев Созрыко. Сказки. – Владикавказ: Ир, 1995. – 12 ф.

² Ирон аргъæуттæ. – Сталинир, 1956. – 199 ф.

Хицæн таурæгъты æфсымæртæ кæрæдзийы хъысмæт иртасынц денджызы æууæлтæй: урс фынк нысан кæны цард, сырх танхъа – мæлæт кæнæ тæссаг уавæр (НК, I, 50, 73).

Мотивы зыны, герой æмæ йæ кардæн иу уд, иу хъысмæт кæй ис, уыцы уырнынад.

Ам æрымысын хъæуы ноджы иу æгъдау. Дæргъæфсары чызг æмæ йæ чызгæфсад хæстмæ куы цыдысты Нарты сæраппонд, уæд «сæ фæринк кæрдтæ рухскалгæ сластой, цылы дæндæгтау сæ тулдзы ныссагътой» (Нартæ, 1975, 33 ф.). Уыцы фæтк нысан кодта ард бахæрын: цалынмæ уæлахизæй раздæхой, уæдмæ йæ кард ничи рафтаудзæн. Ацы фæткыл амад у Плиты Грисы æмдзæвгæ «Фæндзæм хъама».

10. Кард уыди табуйаг хотых. Скифтæ куывтой Кард-Хуыцауæн, Нартæ кувынц кардæй, хъамайæ. Цикл «Уырымæджы æнæном лæппу»-йы æппæт сюжеттæ рæзынц ацы фæткæй. Уымæ, мотив æмхуызон дзурынц Хуссары, Цæгаты æмæ Дыгуры. «Уыцы рæстæджы-иу хъамайы фындзæй куывтой» (НК, I, 234), – зæгъы иу кадæг. «Нарт сгуы хъамайыл кодтой æмæ йæ афтæмæй куывтой» (НК, I, 237), «Нартæн се гъдау хъамайы фындзæй кувын уыди» (НК, I, 247). Уырымæг «ковæггаг гъолгун хъамай финдзбæл бакодта...» (НК, I, 282). Бæлвырд, ацы фæткæн уыди фидар æмæ бындурон традици.

Æгъдау уыди закъон, нæ йын уыд халæн. Кувæггаг лæвæрдтой æрмæст нæлгоймагмæ, кæстæрмæ. Амынд сюжетты иунæг сылгоймаг кувæггаг райсынмæ авдæнæй сисы йæ сывæллоны, хæдзары æндæр нæлгоймаг кæй нæй, уымæ гæсгæ. Æгъдау кæны авдæны сывæллон йæхæдæг дæр: «Уый куы айхъуыста, физонæгæй аходæг нæй, уæд авдæны бæттæнтæ атыдта, базгъордта Уырымæджы размæ. Æгæр згъорд ын фæци, цирхъыл скъуырда йæхи æмæ ууыл фелвæста йæ уд» (НК, I, 264).

Ацы трагикон цау ирдæй æвдисы æгъдауы тых. Кард иу кæны зæхх æмæ арв, адæм æмæ хуыцаутты. Кардæй куывд æхцон у æрвонтæн.

11. Уаз фæтк уыдис кард хъахъхъанын. Кард уыди уæлахиз æмæ сæрибары символ. Иугæр кард знаджы къухмæ бахауд, уæд йæ хицау нымæд у саст æмæ дæлбарыл. «Саст хæстоны кард ваййы уæлахиз хæстоны амæттаг»^{*}. Кард æмæ хотых аппарын, уыдон хæсты быдыры ныуадзын уыди æгад æмæ худинаг. Рагон грекыг поэт Архилох арах цыди хæстмæ æххуырт æфсæддонæй. Иу цыбыр æмдзæвгæйы

^{*} Смирнов А. Амынд чиныг. 595 ф.

фыста: «Знаг мын абон сәрыстырәй хәссы мә уарт: бар-әнәбары йә аппәрстон пыхсы. Уыйхыгъд фервәзтәән мәләтәй. Дымды фәуәд уарт, әз та ссардзынән хуыздәр». Псевдо-Плутарх фыссы, зәгъгә, Архилох Спартәмә куы бацыд, уәд әй сә бәстәм әмгәрон нә бау-агътой, дурадзәгъдәй йә фәтардтой*. Францы эпосы герой хәсты быдыры сау цәфтәй куы мәлы, уәд йә катый у йә цард нә, фәлә йә кард, дурыл әй сәтты, фәлә йын нә сәтты («Песнь о Роланде»).

Ацы кады фәтк ирон фольклоры зыны Ерфәны фәдау. Эпосы геройтә Болатбәрзәй әмә Дзыләу уәйгуыты хойы скъәфтой, әмә Дзыләуы кард сә фидары баззад. Болатбәрзәй әнцой нә зоны, цалынмә кард сәхимә әрбафта, уәдмә (Нартә, 29 ф.). Ахәм эпизодтә эпосы ис дзәвгар. Хәмыцән йә мәләты фәстә йә хәзнатә (кард, тинты кәрц, әртә әфсургъы) бахаудтой знәгтәм (НК, III, 286). Батрадз йә фыцпаг хәсыл нымайы уыдон фәстәмә байсын.

Кард әмә уарт сты әмбаст. Уарт знаджы раз әрәвәрын у састы нысан. Батрадз басаста уәйгуыты, Мукарайы. Уыдон

Сә кадджын уәрттә уәд састы алфән

Йә разы 'ркалдтой чысыл Батрадзән.

Сә фәринк кәрдтә иуварс аппәрстой

Әмә йә разы әрзоныг кодтой. (Нартә, 166).

Традици әрхәццә нә замантәм. Рыцарь Роланды уавәры Кәсәджы зәххыл бахауынц Иры минәвәрттә, уырысы паддзахмә чи цыд, уыдон. Мамион Хъарадзау канд дипломат нә уыд, фәлә уыди ирон ләг, әхсар әмә намысы ләг. Таурәгъ дзуры: «Хъарадзау, цәмәй йә кард сә къухы (кәсәгән) ма бафтыдаид, уый тыххәй уыцы цәфәй бәхәй әргуыбыр кодта, зәхмә кард нылхывта, стәй йә суагъта, әмә кард кәдәмдәр хәмпәлтәм атахт» (ИТ, 169). Ахәм уавәры бахауд Цәлыккаты Дзадже дәр: «Дзадже уый куы базыдта, йә кард кәсәгмә әфтдзән, уәд әй саста: уәрдоны (цалхы) чылыл-иу әй әрбатыхта, фәлә йын нә куымдта сәттын. Стәй йә хәмылмә фехста» (ИТ, 171).

(Райдайән. Кәрон «Мах Дуг»-ы №3)

* Эллинские поэты. В переводах В. Вересаева. – М.: ГИХЛ, 1963. – 380 ф.

МӘЙЫ ЦАУТЫЛ АФӘЛГӘСТ

• Дзәуджыхъәуы сәргъләууәг Икъаты Русланбег гораты чинәгдәттәән баләвар кодта Нафийы уацмысты дәстомон әмбырдгәндтә.

• 20 январы йә цардәй ахицән Цәгат Ирыстоны сгубыхт артисткә Икъаты Бертә. Цы 94 азы рацард, уыдонәй 50 азы снывонд кодта Ирон театрән. Ахъазыд спектакльтә «Усгур Гаци», «Дыууә хойы», «Әфхәрдты Хәсанә», «Иунәджы кадәг», «Цола» әмә әндәртты; кинонывты «И оглянулся путник», «Горская новелла», «Взбесившийся автобус».

• 4 февралы РЦИ-Аланийы Хетәгкаты Къостайы номыл ирон литературәйы музейы сәргъләууәгәй нысангонд әрцыд журнал «Мах дуг»-ы бәрнон секретарь, Хъамбердиаты Мысосты номыл паддзахадон премийы лауреат Касаты Асләнбег.

• 6 февралы Дзәуджыхъәуы центрон чиныгдоны уыд УФ-йы Фысджыты цәдисы уәнг, прозаик Дзәбайты Таисәйы 85 азы юбилейы фәдыл сфәлдыстадон изәр. Архайдтой дзы фысджытә әмә йын йә сфәлдыстадән стыр аргъ чи кәны, уыцы чиныгкәсджытә. Йә уацмыстәй адәмән уарзондәр сты «Сидзәртә әмә сидзәргәстә» әмә «Донхәрис».

• 6 февралы Дзәуджыхъәуы Кинойы хәдзары уыд документалон киноныв «Две сестры и Поэт»-ы презентаци. Әвдыст дзы әрцыдысты Нобелы премийы лауреат Иосиф Бродский әмә алагираг чызджытә Абайты Дианә әмә Зарәйы хәлардзинады ахастдзинәдтә. Режиссер – Р.С. Гаспарянц, оператор – М.А. Немысский, продюсер – Туаты Теминә

• 13 февралы РЦИ-Аланийы Фысджыты цәдисы уыд нә республикайы әмә Кәсәг-Балхъары республикайы фысджыты әмә литературон журналты кусджыты иумәйаг фембәлд. Нә уызджыты уацмыстә ирон әвзагмә тәлмацәй журнал «Мах дуг»-ы 11-әм әмә журнал «Ирәф»-ы 4-әм номырты кәй рацыдысты, уый тыххәй сын скодтой презентаци.

* * *

<i>Шеф-редактор</i>	Н.С. ДЖУСОЕВА
<i>Корректор</i>	А.К. КАРГАЕВА
<i>Дизайн, верстка</i>	М.Т. БАГАЕВ
<i>Специалист</i>	
<i>по информационным ресурсам</i>	А.А. ГАБИСОВ

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Редакцийы куысджытæ авторы хъуыдыймæ алкаед разы нæ вæййынц.

Журналы цы æрмæг рацауа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ лæвæрд цауынц, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредитель: Комитет по делам печати и массовых коммуникаций РСО—Алания
362003. г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2.

---

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http: // www.mahdug@mail.ru.
Тел.: гл. редактор — 25-09-64;
отдел поэзии, корректор — 25-09-74; бухгалтерия, компьютер. — 25-22-47.*

Подписано к печати 12.02.2020 г. Формат издания 60х90 1/16. Бум. офсет.
№80г./м². Гарнитура шрифта Times New Iron. Вклейка 1 п.л. мелованная.
Печать офсетная. Усл. п.л. 10. Учетно-изд. л. 9,30. Тираж 1800 экз.
Заказ №90 Цена свободная. Выход из печати 25 февраля 2020 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.